

Jelena Bačić Alimpić

Njegove bele rukavice

Sećanje je varljivo...

www.balkandownload.org

Jelena Bačić Alimpić

Njegove bele rukavice

Laguna

www.Balkandownload.org

ОД ИСТЕ АУТОРКЕ:

Кофер из Берлин
Нигде те нема

Трилогија Казна за грех:
Ноћ када су дошли сватови
Књига успомена
Молитва за опроштај

Последње пролеће у Паризу
Писмо госпође Вилме
Рингишпил

И како хоћете да вама чине људи,
чините тако и ви њима.
Јеванђеље по Луки, 6,31

„Ја нисам крив за твоју смрт“, изговорио је озбиљним, чврстим гласом, бацајући пред згрчено, заљуљано тело беле рукавице и попут плесача који позива даму на плес, елегантним покретом руке скинуо угланцани црни цилиндар.

I

Претварала сам се да не знам шта ради. Углавном успешно глумила сам предану супругу и мајку четворо деце. И сваки пут, али баш сваки, намештала сам увежбан осмех док је он усредсређеног, озбиљног израза на тамнопутом, многи би рекли добродушном лицу, у отмен четвртаст кофер паковао одећу за службени пут као ходочасник који одлази на поклоњење Господу и Његовој висости Смрти.

Желела сам да постанем биљка. Да се претворим у амебу, првобитни, примитивни облик биолошког постојања, лишен мисли, разума, осећања. Да се затворим у чауру невидљивог и недодирљивог тако лако заборављајући на све овоземаљско, присутно, па чак и на свој пород, који ме је држао везаном за њега, нераскидивим, подмуклим ланцима судбине. А некад сам га толико волела…

С временом сам престала. Ипак, моје мајчинско срце се борило да не поклекне пред том горчином и безнадежношћу.

Понос сам одбацивала попут старих крпа које сам носила. Пристојно одело сам облачила тек у ретким приликама када би се он, мој муж, удостојио да ме представи као неког вредног помена.

За њега сам се удала јер ми се неискусно око залепило за та гарава чулна уста препуна страсти и чемера. Ох, шта сам тада знала о љубави? Ништа. Ја, убога Јевремова кћи, из поштеног дома у којем се хлеб делио на једнаке парчади, али ипак се знало коме ће да претекне – мушкима, наравно – никада се ни на шта

нисам жалила.

Васпитавана да слушам и поштујем, нисам се усуђивала наглас да изрекнем своја маштања и жеље. Па иако су ми се на вашарима, и понекад када бих по вароши прошетала, многи пре њега удварали, чак моћни и силни, одбијала сам их гордо и презриво, попут досадних мува. Не могу рећи да нисам била свесна своје младости и лепоте. Мајка ми је често говорила како лепше од мене за удају у нашој вароши нема, нити ће бити, те да пажљиво бирам коме ћу се дати. Ха! Нисам бирала... не пажљиво, онако како ме је мајка саветовала, јер за мене су чулност и страст представљале много више од лепог лица и слатких речи.

Био је уредан човек, допадљив и речит, спреман да се избори за своје жеље и то ме је намах њему и привукло. А свашта се у нашој вароши могло чути: од гласина да је Циганин из Чешке који се неким „посебним задатком“ обрео у Сарајеву, до прича како није ништа друго до плаћени убица у служби Краљевине. Нисам много марила за гласине, ни тада а ни касније. Марила сам само за оно што осећам.

Памтим дан кад сам га срела, сасвим ненадано, на углу две уличице које се ни по чему нису издвајале од осталих у нашој махали: блатњаве и клизаве од кише, са ретким насутим макадамом попут трулих зуба у чељусти какве бабе. Борила сам се да не посрнем док ми се око ногу увијала дуга сукња. Засигурно бих пала да ме нису придржале две јаке мушке руке и повратиле ми изгубљену равнотежу. Када сам подигла главу, сусрела сам се са зифт црним, крупним очима, лицем питомог, насмешеног израза и чулним уснама које су делимично заклањали неговани и брижљиво штуцовани бркови. Збуњено сам му захвалила, а господин у добро скројеном оделу елегантним

покретом скинуо је шешир, наклонио ми се и дубоким, помало назалним гласом пригушено рекао:

– На услузи, госпођице.

Климнула сам кратко главом, ваљда у знак захвалности и кренула, када ме је исти глас зауставио:

– Ако вам је потребан ослонац, изволите…

Погледала сам га и видела како је одлучно савио десну руку као веслач спреман да ухвати весло и понудио ми је да се о њу ослоним. Нервозно сам се осмехнула и помало реско одвратила:

– Захваљујем, господине…

– Харт. Драгутин Харт.

– Захваљујем, господине Харте, али даље могу сама.

– Како желите, лепа дамо – одговорио је уз наклон.

Окренула сам се и отишла својим путем без освртања, мада ми је пријатан осећај дотад непознате лагодности плутао стомаком и скоро ме натерао да се вратим. Сећам се да сам помислила како је џентлмен на којег сам нехотице набасала сигурно много старији од мене и како су му и манири старински. Помислила сам на своје удвараче, охоле, самоуверене и углавном алкохолисане мушкарце склоне хвалисању, и насмешила се овој тако очигледној разлици. Али убрзо сам се оканула таквих мисли и вратила се уобичајеним обавезама.

Није прошло ни недељу дана када је на врата наше куће неко позвонио баш пред ручак, а никакви гости нам се нису били најавили. Мати ме је зачуђено погледала док сам јој помагала око стола, а отац прао руке у купатилу, у лименом лавору већ искрзаном по ивицама. Моје две млађе сестре су се као и обично препирале, а брат само што није стигао из сахаџијске радње у којој је шегртовао. Семиза, наша стара кућепазитељка, дадиља, помоћница и све што је било потребно једној породици, била је са нама откако

памтим. Појавила се румених образа на довратку трпезарије и тихо се обратила мајци:

– Госпођо Надо, на вратима је један отмен господин, пита да ли је ово газда Јевремова кућа и живи ли у њој најлепша од свих сарајевских девојака, Љубица.

Мајка је у чуду гледала час у мене, час у Семизу. Слегла сам раменима док ми је румен бојила образе. Заиста нисам могла да претпоставим ко то мене тражи на вратима родитељског дома. Када сам мајци благо, на њен строг, упитан поглед, одговорила да заиста не знам о чему се ради, исправила је своја пуначка леђа и намештајући ниску пунђу једном руком, кренула да се обрачуна са ненаданим дрским гостом, успут тихо негодујући себи у браду.

Кроз неколико тренутака запрепастила сам се зачувши мајчин кикот на који сам већ заборавила као на давну успомену из детињства. Потом је усправног али кокетног хода, лако њишући једрим куковима, упловила у трпезарију праћена фигуром човека у добро скројеном оделу, науљене косе и штуцованих бркова, који су поскакивали испод пуних насмејаних усана.

Нада Јевремова, моја мајка, цвркутаво је заповедила:

– Семиза, имаћемо госта на ручку. Молим те, постави још један тањир и есцајг, господин Харт је добродошао да нам се придружи.

Сузила сам поглед, проницљиво посматрајући мајку, која се узврпољила попут шипарице, и господина Харта, чија ме је дрскост, као и чињеница да ме је пронашао, запањила. Не могу рећи да сам била одушевљена. Изненађена, свакако. Али то је био тек почетак. Умео је да ме изненађује. Непрестано.

– Љубо, ниси ми ништа говорила о сусрету са господином Хартом. Како си могла тако нешто да

прећутиш? – зачула сам мајчин певљив, иритантан глас.

– Нисам сматрала да је вредно помена, мајко.

– Љубице! Како то говориш? Молим те, сместа се извини овом фином господину који је обишао читаво Сарајево да те пронађе!

– Не пада ми на памет! За шта да се извиним? Као да сам ја тражила од њега да узалуд шета по вароши трагајући за мном?!

– Љубице! Ово је честита кућа, а господин Харт је дошао с најбољим намерама и молим те да се у складу с тим и понашаш!

– Имамо госта, Надо? – с довратка се зачуо дубоки баритон мог оца.

– Јевреме, драги, молим те дођи да упознаш господина Харта. Он је повереник владе, неки дан је на улици помогао нашој Љубици да се не саплете и не падне, знаш како понекад уме да буде трапава, и пречешљао читаву варош не би ли је пронашао и уверио се да је добро. Зар то није диван гест, Јевреме? – тртљала је моја мајка блиставих очију.

Отац ме је окрзнуо погледом и насмешио се када је угледао мој презриви израз лица. Потом је загрмео:

– Свакако, свакако. Као што видите, господине…

– Харт. Вама на услузи – одвратио је Драгутин Харт уз лаки наклон.

– Да… господине Харте… као што видите, наша Љуба је добро и здраво. Хвала вам на бризи. Да ли сте требали још нешто?

– Јевреме! Позвала сам господина Харта да нам се придружи за столом јер је време ручку. Ја… – одлучно је завапила мајка тражећи очеву подршку у непримереном проводацисању, но у том тренутку моје млађе сестре нахрупиле су у собу цичећи док је за њима трчао наш блесави брат, цимајући их за сукње.

Барем су прекинуле непријатну ситуацију. Мајка је

видно позеленела због њиховог недоличног понашања, док смо се отац и ја заверенички насмешили једно другом.

– Милице! Наталија! Да сте одмах престале да цичите! Зар не видите да имамо госта? А ти, Арсеније, право у купатило! Још се ниси умио и опрао руке, а сто пута сам ти рекла да ми се такав не појављујеш у трпезарији! Побогу! Зар све морам да понављам као нека џангризава жентурача?! Крв ћете ми попити! – сиктала је мајка, преврћући очима.

Отац и ја смо се смејали, моје млађе сестре су се укрутиле и пристојно се поздравиле са господином Хартом суспрежући кикот. Арсеније је послушао мајчино наређење, а отац је, видевши је сасвим позеленелу и љутиту, помирљиво рекао:

– Господине Харте, јесте ли за пиће пре ручка? Наша кућа је скромна, али гостољубива. Шта бисте изволели попити?

Док су отац и Харт пијуцкали пиће уз необавезан разговор, мајка је забадала отровне стреле свог добро познатог „запамтићеш ме“ погледа у моја рамена, која су и даље подрхтавала од смеха. Правила сам се да помажем Семизи, која ми је заверенички намигивала уз тихо дошаптавање:

– Кћери, овај није од нашега рода…

– Чијег, Семиза? Мог или твог? – насмејано сам је зачикавала.

– Не будали… знаш ти шта хоћу да кажем… Шејтан је то! Буди опрезна… такав би и Алаха преварио…

– Семиза… – пригушено сам, опомињуће, прошиштала кроз зубе.

– Ја сам рекла. А ти види шта ћеш.

За време ручка Харт је показао задивљујуће манире правог џентлмена који као да је управо дошао са бечког двора. Есцајгом се служио по пропису, скоро

након сваког гутљаја вина или залогаја дамастном салветом би дискретно потапкао бркове, не би ли уклонио какву мрвицу или кап која му је остала. Уз то, разговор за столом је захваљујући њему текао глатко и неусиљено. Причао је како је намесник у Краљевини, заправо помоћник службеног извршитеља јустификације, на шта су моја мати и мој отац, уосталом као и ја, с поштовањем благонаклоно климали главом иако нису знали шта то у ствари значи. Па ипак, звучало је некако важно, помпезно иако је он то изговарао тихим, постојаним гласом без назнака гордости и хвалисања. Говорио је како му посао налаже да често путује, те је, између осталог, и због тога данас дошао у наш дом како би се уверио да је најлепша од свих дама које је у животу срео добро и здраво. Док је изговарао те речи, гледао је у мене оним својим продорним, зифт црним очима. У том часу Семиза се затекла покрај мене доливајући ми из бокала свежу бунарску воду у чашу и јасно сам је чула како је помало презриво цокнула језиком. У себи сам се насмејала.

Причао нам је да је рођен у срезу Карлин, у Чешкој. Није открио како се обрео у Сарајеву, а ја сам помислила да је вероватно био само један од многих демобилисаних војника који нису знали куд ће и шта ће са собом. Иако је неколико пута скромно истицао да је „само послужитељ у суду“ који служи Краљевини, те речи су ме ипак узнемириле. Било је нечег притворног у његовом казивању, нечег што ме је опомињало и терало на опрез. Но гледајући озарена, можда би било претерано рећи опчињена лица мојих родитеља, помислила сам како сигурно само умишљам и да је моја опсервација пуна маштарија којима сам још од детињства била склона.

Ручак би протекао у готово идиличној атмосфери да није било мојих луцкастих сестара које су се гуркале

испод стола, смејуљиле и намигивале ми, док их је мајка опомињала строгим погледом. Арсеније је јео халапљиво, као што је то одмалена чинио, док га је мајка испод стола ногом гуркала да се упристоји. Све то ме је преко мере забављало, те сам саму себе ухватила у размишљању како бих волела да ручак што дуже потраје.

Одавно нисмо за столом имали такву згоду. Не знам како бих другачије назвала прву посету Драгутина Карела Харта нашој кући. Међутим, засигурно знам, као што из ових редова можете и наслутити, да је никад нисам заборавила.

јер, био је то почетак мог суновратa.

II

Моје родно Сарајево је у то време било центар Босанске регије, а касније Дринске бановине. Одмах после убиства Франца Фердинанда, у Сарајеву и још неким местима у унутрашњости земље дошло је до демонстрација против Срба, па су радње и други објекти српских трговаца и грађана били оштећени и опљачкани. Сећам се колико је мој отац због тога бринуо.

Уједињењем Краљевине, Босна и Херцеговина ушла је у састав јединствене југословенске државе, али је ипак још неко време задржала елементе и облике државности. После доношења Видовданског устава 1921, Земаљска влада је наставила рад као Покрајинска управа за Босну и Херцеговину.

Све ово помињем јер сам Драгутина Харта упознала 1922. године, па је ред да прозборим и запишем понеку реч о политичким, историјским и верским приликама тог времена.

Традиција је остала нарочито јака у Сарајеву, где су водеће муслиманске породице владале вакуфима. Оне су биле главне у граду, и представљале су упориште конзервативаца који су међу последњима скинули фесове (муслимански су били зелени, католички црвени, а православни сиви].

Веровали или не, то се десило много касније него у Турској, где је Ататурк први наредио државним чиновницима да их скину и замене шеширима.

Драгутин Карел Харт је носио црни цилиндар.

Није припадао никоме.

Служио је држави.
И Смрти.

*** * ***

Становници Сарајева су волели путујуће циркусе, популарни су били избори и за најлепшу девојку (на које ми никад није падало на памет да се пријавим, упркос истрајном наваљивању моје мајке], а појављивале су се и прве слободне фотографије дама, понекад само у доњем вешу, над којима је мој брат Арсеније балавио, задржавајући се притом непристојно дуго у купатилу. Иако су многи истицали да су девојке са фотографија биле „странкиње“ а не „наше“, ја сам остала при мишљењу да је женско тело напросто женско тело без обзира на то којој нацији или вери припадало.

Своје слободно време господа су проводила на коњским тркама и фудбалским утакмицама, где наизглед није било строге класне поделе сем што су богати пили пиво, а сиромашни ракију. Добростојеће даме су шетале по пијаци европски, а продавачице и сељанке традиционално одевене. Лако се распознавало ко је ко у тој очигледној чаршијској подели.

Јасно су се могле видети последице Велике кризе: народне кухиње, деца која чисте ципеле и мутирајућим гласовима позивају господу на „гланц“.

Тако је изгледао центар наше вароши где се трговало, кафенисало и оговарало.

*** * ***

Након ручка у нашој кући, у коју је Харт непозван и ненајављен бануо, почеле су мајчине придике. Иако сам се трудила да не придајем превелики значај њеном немилосрдном проводаџисању, успела је да ме узнемири.

Као да се наоружала свом преосталом артиљеријом Великог рата, мајка је осула жестоку паљбу по мени говорећи ми да сам незахвална, горда и уображена и да се никада нећу удати јер вазда одбијам просце. Мој отац Јеврем није се изјашњавао. Знам да ме је волео више од остале деце. Са мном је проводио вечери у полемисању, читању и дугим разговорима, и често ми је напомињао да му није јасно од кога сам наследила „сву ту памет“. Он није, попут већине очева, сматрао да је моја једина дужност да се удам и изродим децу, и на томе сам му била бескрајно захвална.

Неко време Харт се није јављао а ја сам наставила са свакодневним, за неке можда баналним, али за мене драгоценим активностима. Отац ми је тада говорио:

– Мани се, кћери, туђих жеља. Твој живот је само у твојим рукама. Ја ти нисам кадија. А мајци опрости. Знаш да би она хтела све да вас удоми па да може на миру да ужива у глупавим беседама са комшиницама уљуљканим у чаршијску чамотињу. Љубо моја, увек буди оно што јеси, бирај према срцу, а не према разуму или саветима, макар они долазили од твог рода. Ти си моја звезда Даница. Не дозволи да ти живот други кроје, нити да се њиме сладе. Дете моје, све ће тако брзо проћи да се нећеш поштено ни окренути.

Тако је говорио мој отац. Мој ослонац и узданица. Жао ми је што нисам могла да му кажем истину. Жао ми је што сам пропустила прилику да с њим, тако душевним и мудрим, поделим потоњу бол. Желела сам да побегнем негде далеко од тог чаршијског света који

ме је вазда гушио, али судбина је ипак хтела другачије.

Након десетак дана, током којих се није оглашавао, а ја већ почела полако да заборављам на ручак у породичном дому, Харт је опет ненајављен бануо на наша врата. То ме је до те мере разбеснело да нисам хтела да сиђем са спрата да га поздравим иако је на наговор моје мајке Семиза два пута долазила да ме опомене. Када сам јој други пут набусито одговорила да немам намеру да сиђем и поздрављам се са намесником или шта год он већ био, сирота Семиза је преврнула очима, упрла поглед у таваницу (претпоставила сам да је заправо њен поглед био упућен небу и Свевишњем] и завапила:

– Сиђи, дете, ако Бога знаш, јер ћу ја бити крива и мораћу да гулим џакове кромпира до пролећа!

– Семиза, сама си ми рекла да је он шејтан, а ја са ђаволима тикве нећу да садим!

– Шта ја знам, дете… Брбљива сам, мање проницљива у овим годинама, а и памет ме већ полако издаје… Ако твоја мајка сматра да је за тебе најбоље да сиђеш, учини тако…

– Не сматра моја мајка да је то за мене најбоље, Семиза, већ за њу! Реци јој да нећу, а ја ћу наместо тебе гулити кромпир!

– О, Алаху Свевишњи, смилуј ми се! – гунђала је Семиза преврћући очима док се гегаво спуштала низ дрвене степенице, хукћући и стењући.

Нада Јевремова се није дала лако сломити. Мислим да је то можда једина особина коју сам наследила од мајке. Већ после неколико минута, када ме је Семиза невољно напустила, зачула сам бат мајчиних одлучних, тешких корака на већ расклиматаном дрвеном степеништу. Усправила сам се у кревету ратоборно, спремна на сукоб који је, чинило ми се, био неизбежан. Међутим, мајка ме је затекла неспремну и умилним

гласом рекла:

– Љубо моја, анђеле, цвете најлепши, молим те сиђи само на пет минута да поздравиш господина Харта, па да могу да га испратим, јер ми се чини да неће отићи из наше куће док те не види... Немој, Љубице, живота ти, и мог мајчинског срца, да ми ствараш невоље... Нико те не тера ни на шта, кћери моја, али те молим да мене, сироту, ослободиш мука. Рекла сам му да се не осећаш добро и да те боли глава, али сиђи макар из пристојности, иначе жива нећу остати! Боже, упорног ли човека.

Подозриво сам је посматрала, у дубини душе верујући да се претвара, а истовремено прекоревала себе због таквих мисли, и на крају сам поклекла као и увек када су мајчине жеље биле у питању. Пратећи је у стопу, невољно сам сишла, бледа и нерасположена у обичној хаљини, сивој и изношеној, коју сам по кући најрадије носила, и угледавши га, тихо прозборила:

– Господине Харте...

– Мој наклон, дивна госпођице. Чуо сам од ваше мајке да вас мучи главобоља и, молим вас, опростите ми што сам ненајављен дошао, али напросто сам морао да вас видим. Био сам на путу неко време и сасвим је извесно да ћу ускоро опет отпутовати, али ми ноћи не дају мира.

– Разумем, господине Харте... – хладно сам одговорила.

– Драгутин...

– Рано је за такву интимност, господине Харте. Видели сте ме сад, и надам се да ми нећете замерити што ћу се повући јер ме несношљив бол на то приморава. А вама желим срећан пут...

Окренула сам се да пођем, крајичком ока запажајући мајчин прекорни поглед, кад ме је зауставио његов глас:

– Госпођице Љубице!

– Да... – лагано сам се окренула и погледала право у очи које су гореле као жеравице.

– Молим вас за допуштење да вас, када се вратим, опет посетим и позовем на вечеру и шетњу по вароши. Наравно, уз допуштење ваших родитеља...

Ошинула сам погледом мајку, која се, као што сам и могла претпоставити, осмехивала, и готово набусито сам одговорила:

– Видећемо, господине Харте, видећемо... а сада ме извините.

III

Дани су споро и уједначено протицали у нашој превртљивој вароши или махали, зовите је како вам драго. Нисам превише мислила на господина Харта, али га нисам сасвим ни избацила из свог ума. Била бих неправедна ако бих рекла да ме није заинтригирао. Уносио ми је до тада непознат немир. Било је у том човеку истовремено нечег допадљивог и застрашујућег. Можда ме је због тога привукао јер сам знала да се никада нећу удати за неког безвезњаковића који би по читав дан диринчио за бедну плату а увече се опијао до бесвести. Не, то није била моја судбина!

Писала сам. Сећам се да сам тих дана бесомучно писала. Писала сам стихијски, полетно, жучно и бескомпромисно, користећи речи које нису биле сасвим примерене госпођици за удају и низала реченице са страшћу коју сам тек почела да откривам.

Иако сам била пристојно образована за младу жену тог времена, мој отац је стално понављао како је огромна штета што ме нису дали на више школе. Било му је жао што сам на упорно мајчино инсистирање остала у Сарајеву иако је моја памет завређивала много више. Међутим, Нада Јевремова је била непоколебљива због два разлога. Први разлог, који сам донекле могла да оправдам и разумем, био је недостатак новца, а други, који никако нисам могла да прихватим, била је моја удаја. Таква је била моја мајка. Не кажем да је имала лоше намере, напротив, али тврдим даје имала озбиљан недостатак слуха и разумевања за све осим за своје жеље и хтења.

До 1919. школа је била искључиво мушка. Саломова зграда на углу Јефтићеве улице за мене није била само велелепно архитектонско здање већ дом. Прави дом, препун знања. Наставни језик нам је био балкански земаљски језик са латинским и ћириличним писмом. Иако сам пре поласка у Прву гимназију поседовала завидно знање, било ми је мало те две године које сам у њој провела. Због тога сам, а и због непресушне жеље за новим сазнањима и учењима, наставила сама да се образујем, колико је то било могуће. И да пишем.

Мајка је, наравно, на моје писаније презриво одмахивала главом и цоктала језиком, мрмљајући како је то губитак времена и узалудна работа, али ме је отац сваки пут узимао у заштиту и, помало црвен у лицу, прекорно јој одговарао:

– Када би узела да прочиташ само једну Љубину причу, Надо, отежала би ти та твоја језичина! Да си се и сама више образовала, можда ти памет не би била омеђена чаршијом, већ би шире гледала.

Мајка би се на те његове речи увређено окретала и напуштала собу, онако како је то увек чинила када јој нешто није било по вољи.

Ћутала сам и писала. Испрва само кратке приче о нашим просторима, обичајима, људима и њиховим судбинама. Мој отац их је са слашћу слушао када бих му читала и увек се радовао нечем новом што би из мог пера изашло. Била сам срамежљива и нисам сматрала да су моје речи достојне публиковања, али је отац то страсно порицао, говорећи како ћу једнога дана бити озбиљан писац и саветовао ме да никако не одустанем. Он је био тај који ми је доносио папире, свеске, оловке и сав потребан материјал, да би ме, неколико месеци пре но што сам упознала Харта, обрадовао половном писаћом машином. Мојој срећи није било краја.

Ноћ је била моје време за писање, али ме је мајка при првом таквом покушају осујетила. Бесно ми је наредила да не куцам „по том чуду“ у глуво доба, иначе ће га запалити. Отада сам ноћу писала руком, а дању куцала, занемарујући њено неодобравање. И низала сам речи као перле. Реченице као струкове сена. Била сам омађијана речима, утопљена у својој машти, која ме је бранила од свакодневице и отварала видике. Желела сам да упознам другачији свет. Да доживим измаштано. Али авај...

Као што је и обећао, Драгутин је по повратку с пута свратио у наш дом и од мајке и оца затражио допуштење да ме изведе на вечеру. Отац је, наравно, питао мене да ли бих пошла, а мајка је хистерично повикала: „Наопако да не пође с таквим господином!“, на шта смо и Јеврем и ја превринули очима. Како бих умирила мајку, а и, поштена да будем, из жеље да некако, бар на трен, побегнем из учмалости свога дома, пристала сам. У заказано време господин Харт се појавио у оделу, свеже избријан, са букетом белих ружа.

Устукнуо је када ме је видео док сам силазила низ трошно дрвено степениште и у његовим очима могла сам да препознам дивљење, чинило ми се, и страх.

Насмешила сам се и дозволила му да ми пољуби руку. Онда се хитро окренуо ка мом оцу и рекао:

– Господине, допратићу Љубицу најкасније до десет часова. Молим вас да будете спокојни. Ја сам частан човек.

Јеврем му је чврстим тоном одвратио:

– Да ли сте частан човек, Харте, или нисте, показаће ваша дела, а не речи.

Харт му се наклонио, а потом благо климнуо главом у мом правцу. Ухватила сам га подруку.

Вече је премашило сва моја очекивања. Заправо, сад кад ове реченице исписујем заокупљена сећањима,

не знам ни да ли сам ишта очекивала. У сваком случају, те вечери сам сазнала да је господин Харт начитан и прилично образован, што ме је обрадовало. Мада, у својој девојачкој збуњености и неискуству нисам могла тада да приметим како је његово образовање било површно, а информације којима се вешто служио половичне и произвољне. Чинило ми се да је паметнији од мене, и то ме је освојило.

Када ме је питао шта највише волим да радим, срамежљиво сам одговорила – да пишем. Објаснила сам му потребу да записујем мисли које су мени, ако ником другом, биле важне, а он је, на моје запрепашћење, одушевљено ускликнуо:

– Па то је величанствено! Ви, Љубице, нисте само неописиво лепи већ и паметни и амбициозни. Како вам ја могу помоћи?

Остала сам без реци. По природи неповерљива, испитивачки сам га посматрала, али у изразу његовог лица, па ни у тим заводљивим црним очима, нисам могла да наслутим прорачунатост нити злу намеру. Сада када о том сусрету размишљам, убеђена сам да су те његове речи отвориле пут до мог срца и моје душе.

Мало је мушкараца у оно време било тако углађено, пристојно, речито, шармантно, и његова прича ме је завела више него његова спољашњост. Сада знам зашто сам у сваку реч веровала. Причао је са таквом страшћу да је било немогуће одупрети му се. А ја, заљубљеница у речи, мислећи у својим лудим девојачким маштаријама како сам господарица света у којем не владају правила, већ само емоције и надахнућа, препустила сам се, први пут занемаривши своју урођену опрезност.

Била бих неправедна када бих само њега кривила. Страст је била покретачка снага свега у мом животу. А Харт је био страстан човек. Све што би радио, радио би

страствено и немилосрдно. У тај вртлог радо сам ускочила.

IV

Мој живот уистину није био мој од самог рођења, иако сам желела да је другачије. Притискао ме је, а притиска ме и данас, док ово пишем, онај исти осећај поробљавања сопственог бића зарад подилажења друштвеним и моралним нормама времена у којем сам живела.

Кажем живела, јер одавно већ само пишем.

Жао ми је. Много ми је жао што сам хтела, а нисам се усудила другачије да живим. Било је тренутака када сам мислила да имам довољно храбрости да преокренем сопствену судбину.

Жао ми је што сам се, иако сам у младости била слободоумна, предала и утопила у мору ситних душа спремних на покору. Можда сам зато одлучила да на овај бели, бескрајно чист и невин папир забележим све, читав свој живот без задршке, оклевања или кајања.

За кајање је сад већ прекасно.

Састанци са Драгутином Хартом поновили су се током наредних шест месеци. Сваки пут када би отпутовао, ухватила бих себе како сањарим отворених очију, пребирајући по сећању на наш последњи сусрет и надајући се новом. Иако ми је Драгутин само неколико пута нежно пољубио руку, у мени, младој и знатижељној, почела је да се рађа жеља за његовим додиром и уснама.

Све чешће сам у упорним шетњама по вароши загледала мајке са тек рођеном или проходалом децом и несвесно се осмехивала. Поред жеље за сексом у мени се истовремено рађао и мајчински нагон,

претпостављам зато што се у оно време полни чин некако поистовећивао са рађањем. Наравно, како би дежурне чаршијске трачаре нагласиле – код пристојних жена. Ту не рачунам сексуално општење које се плаћало нити на скандалозне ванбрачне везе, којих у оно време, руку на срце, и није било много.

Тако сам се ја, из дана у дан, све више заљубљивала у Харта. Можда, из ове перспективе гледано, не толико у њега колико у сопствену представу о љубави, чежњи да некоме припаднем и утолим жеђ.

Већ после девет месеци, на несносну радост мајке и тужну помирљивост оца, догодило се оно што сам слутила. Једног тихог зимског предвечерја од Јеврема је затражио моју руку када је ненајављен дошао у наш дом са флашом неког страног пића и бомбонама за мајку и сестре. Потпуно га згранувши, Арсенију је донео књигу, сећам се, неку правничку, о уређењу државе или томе слично, не знајући да мој убоги брат једва сриче наслове.

Много сам се забављала те вечери, посматрајући их све понаособ. Била сам расположена и решена да пристанем, све док се нисам сусрела са очевим погледом, који ме је обесхрабрио.

Када га је Драгутин упитао за благослов, отац ме је поражено погледао. У трену сам се освестила. Застала, промислила. Занемарујући мајчино усхићење, цику мојих сестара и Арсенијев збуњен израз лица, заледила сам осмех.

У том тренутку Семиза је, на заповест моје мајке, изнела послужење и ракију брижљиво спремљену за ту прилику. Тек касније сам од оца сазнала како ју је мајка чувала слутећи исход вишемесечних сусрета са господином Хартом и само чекала тренутак када ће Семизи славодобитно наредити да је изнесе.

Поколебало ме је и то што Драгутин ниједном није

мени споменуо питање да ли сам рада да му будем жена, иако се то могло наслутити из наших разговора. Па ипак...

Зато сам, сва накострешена и упиљена у Семизине плаве очи, које су гореле необјашњивом ватром, чекала очев одговор. Јеврем је чврстим тоном, на Хартово питање има ли његов благослов да затражи моју руку, одговорио:

– Моја Љуба, господине Харте, одавно већ мисли својом главом и сигурно вам није потребан мој благослов да бисте је питали жели ли да се уда за вас. Њена одлука ће се у овој кући поштовати, а ја нисам тај који ће судити њеној судбини.

Харт се нервозно узврпољио, погледом брзо прешао преко мајчиног сада већ не толико усхићеног лица и очевог тврдог израза, лако се наклонио, као што је то увек чинио у свим незгодама, и напослетку се загледао у мене.

Пришао ми је, пољубио руку и погледао ме у очи:

– Госпођице Љубице, веома бисте ме усрећили ако бисте пристали да будете моја жена.

Гледала сам га нетремице, али у тамном бездну његових очију нисам могла ништа да прочитам.

Кроз главу ми је тог трена пролетело хиљаду неповезаних мисли, а осећања су ми се ускомешала. Од пријатности и жеље да му коначно припаднем, до неког тихог, мени дотад непознатог страха и опреза који ми се пењао уз кичму и кострешио ми кожу. Одвратила сам поглед и још једном се сусрела са Семизиним проницљивим плавим очима. Гледала је у мене нетремице, а ја нисам могла да не приметим како су јој иначе неприродно светле очи намах потамнеле.

Лако сам прочистила грло, тобоже кашљуцајући, а онда одговорила:

– Време проведено с вама, господине Харте, за мене

је било веома пријатно, па ипак сматрам да га није било довољно за пристанак. Молим вас да се стрпите, желим да размислим. Брак није партија карата или тек излет по брдима, већ за мене важна и врло деликатна ствар. Поготово што би брак са вама подразумевао да ће једно од нас двоје морати да прихвати туђу веру не бисмо ли и пред Богом и пред људима били муж и жена. Зато вас молим да ми дате времена да размислим о вашој понуди.

Док сам ове речи изговарала, задихала сам се скоро као да сам трчала. Запазила сам изненађење у његовим очима, а потом и сенку нечега што нисам могла са сигурношћу да именујем. Бес? Разочарање? Али пре ће бити и једно и друго.

Непријатну тишину прекинула је мајка, сиктавим, пригушеним гласом који је треперио од љутње и поражености:

– Семиза, стави ракију у подрум. Изгледа да ће морати да сачека неку другу прилику.

На очевом лицу угледала сам благ осмех и учинило ми се да му се грудни кош надувао од поноса. Имала сам утисак да ми у себи честита што нисам брзоплето пристала, већ натерала господина Харта да се стрпи и причека.

Драгутин се поново лако наклонио и после неколико дугих тренутака тишине промукло изјавио:

– Свакако, госпођице Љубице. Чекаћу, ако буде потребно, до судњег дана. Ценим ваше ставове када је у питању важна ствар као што је брак и нећу вас притискати, нити ћу поново пред вас или ваше родитеље изнети своју понуду. Такође, нећу вас више посећивати, јер иако мислите да није прошло довољно времена, верујем да сте до сада могли да ме упознате и процените мој карактер и моје намере. У сваком случају, молим вас да ми пошаљете писмо када

одлучите, а ја ћу га с нестрпљењем ишчекивати.

Климнуо је главом у правцу мојих родитеља, сестара и брата, ошинуо леденим погледом Семизу, која није одреаговала, и поново ми пољубио руку. Потом се окренуо и изашао из куће.

Истог трена када су се врата за њим затворила, мајка је почела да кука:

– Јооој, шта сам ја Богу згрешила? Од све деце коју сам изродила, знала сам да ћеш ми ти, Љубице, пресудити! На кога ли си толико тврдоглава и поносна? Бољу прилику за удају сигурно нећеш наћи! Шта си умислила, ко си ти, Љубице?! Перли Бак?! Ха?

– Не каже се Перли Бак, већ Перл Бак, кад већ хоћеш да ме поредиш са књижевницом, што морам признати, мом уху годи. И ништа ја нисам умислила, само не желим да на брзину одлучим, па да се после целог живота кајем.

– Кајеш? Зашто би се, побогу, кајала? Зато што си се удала за ситуираног мушкарца у најбољим годинама, намесника у влади, господина?! Глупачо!

– Доста! – загрмео је отац, видно зајапурен. – Да си одмах престала! Подржавам Љубицу и мислим да је паметно одлучила. Да сам ја ономад имао њену памет и промислио, сада не бих морао да слушам твоје баљезгање! Да више реч ниси рекла!

Нисам ни приметила да су сестре и брат нечујно ишетали из дневног боравка кад је мајка започела тираду. Приметила сам само да су Семизине очи поново биле лихт плаве и да светлуцају необичним сјајем иако јој се на лицу ништа није могло прочитати. Мајка се демонстративно окренула и пре него што ћемо отац и ја остати сами, чула сам је како јој наређује да спреми облоге јер је одједном добила несношљиву главобољу.

Дуго смо ћутали, Јеврем и ја. Онда ми је отац пришао, помиловао ме по густој плавој коси свезаној у

дебелу плетеницу и тихо рекао:

– Поносим се тобом, кћери. Правилно си поступила. Желим да знаш, ма каква твоја одлука била, да јој се ја нећу противити. Само те молим да о свему добро промислиш.

Чврсто сам загрлила оца, на брзину навукла чизме и капут и изјурила из куће. Одједном ми је, као пустињаку вода, био потребан ваздух. Нисам могла да дишем.

V

Драгутин Харт је одржао обећање. Заиста се није јављао нити појављивао. Дане сам проводила за писаћом машином или над књигама, прекидајући умни рад дугим шетњама у којима сам покушавала да промислим шта ми је чинити. Нисам била сигурна. Један део мене желео је да остане слободан и независан, док се други жестоко опирао, жудећи за загрљајем тог мушкарца. Била сам толико конфузна и растројена тих дана да се често нисам појављивала на заједничком ручку или вечери, правдајући се главобољама. Мајка је, наравно, негодовала, али зауздана очевим речима и ставовима, није се усуђивала да ме прекорева. Јеврем ми ништа више није рекао. Моје сестрице, младе и још недовољно паметне, неискусно су стале на мајчину страну, док ми је Арсеније само једном, у пролазу, добацио:

– Браво, Љубо! Нека си му натрљала на нос оне његове штуцоване и науљене бркове.

Нисам могла да се не насмејем братовљевом незнању и неискуству, па сам му само промрсила несташну, тршаву косу и благо се осмехнула.

Знала сам да је Драгутин живео у стану на Кошеву, који му је влада уступила на коришћење. Такође сам знала да код њега служи жена по имену Станка, која сасвим сигурно зна све о мени. Не из Хартових уста, наравно, већ из чаршијских наклапања. После две недеље премишљања и бунила у којем сам живела, решила сам да ставим тачку на мучење сопствене душе. За то је била потребна храброст да се донесе права

одлука, а више од ње памет за коју сам сматрала да ми не мањка.

Преварила сам се.

Била је средина фебруара и још је зима цепала образе и ледила дах. Добро сам се обукла и пошла на назначену адресу. Док сам се возила трамвајем, а добар део пута и пешачила, помислила сам како је Драгутину требало прилично времена да стигне до моје куће. Зашто сам се одлучила да одем уместо да само пошаљем писмо, ни сама не знам. Претпостављам да сам хтела да се суочим с њим. Но, ако сам то заиста желела, зашто сам се у његов дом запутила у преподневним сатима када је готово сигурно био ван куће? Ни на то питање сада немам одговор...

Сећање је варљиво. Понекад се неке слике из давне прошлости у нашем уму искриве или их напросто ми учинимо другачијим него што су биле.

Па ипак, јасно памтим тај дан и пут до његовог дома.

Била сам знатижељна да видим где живи. Да омиришем простор, осетим енергију. Моја мајка би, да је жива, сад сигурно презриво одмахнула руком и рекла како су све то будалаштине, али ја сам заиста веровала, уосталом још увек верујем, у препознавање људских и просторних енергија. Можда су ми слух и вид, па и осећања били изоштрени захваљујући и Семизи. Јер, уз њу сам одрастала, а она је поседовала чудесну интуицију. Док сам била девојчица, мислила сам да поседује натприродне моћи јер је увек непогрешиво умела да ми прочита мисли или намере и предухитри ме благим али чврстим тоном, никада ми ништа не забрањујући, већ ме само упозоравајући.

Знала сам да се Семиза, као и њена вера, ослањала на пророке. Упркос мајчиним забранама и њеном оклевању, молила сам је да ми прича о својој вери и она

је то чинила, усрдно и предано, не из жеље да ми наметне своја уверења, већ да ме нечему научи, на чему сам јој и данас захвална. Причала ми је како на овом свету не живимо сами, већ са духовима, џинима, који су га и пре нас настањивали. Зле духове је називала Шејтанима, а добре верницима. Муслимани верују у једног Бога, називају га Алахом и како у Курану пише, он је „уточиште сваком“ који се „није родио и рођен није“ . Такође је веровала у анђеле. Још и данас памтим њихова имена: Џибрил, Микаил, Азраил и Исрафил. Причала ми је како они служе Алаху и извршавају његове наредбе. Анђели су божанска бића и не поседују људске слабости. Причала ми је да нико не може да нам нанесе више штете од сопствене страсти и да се ње чувам више него враџбина, а ја је тада нисам разумела.

За време девојаштва, на њене речи сам заборавила. Касније, тек годинама касније, сећала бих се сваке, изговорене и наговештене речи. Била је у праву. Страст ме је скоро убила.

Када сам стигла до адресе где је становао Драгутин Харт, пажљиво сам осмотрила околину. Иако се сматрало да Кошево припада ширем центру Сарајева, мени, која сам одрасла на самом ободу Башчаршије, чинило се далеким. Можда и због тога што је Драгутин становао ближе Маријином двору, који се налазио, ваљда је тамо још и данас, на самом југу Кошева. Ипак, трамвајском пругом Илиџа-Башчаршија, могло се стићи у оно време за нешто више од двадесетак минута.

Попела сам се уским завојитим степеништем до стана на ком није писало ништа осим броја 6. Прислонила сам најпре ухо на врата, али никакав звук изнутра до мене није допирао. Потом сам зазвонила. Два пута. Задржавајући дах, чекала сам. Те секунде су се претвориле у минуте. Најзад сам чула бат корака и врата ми је отворила ниска, мршава и у лицу испијена

жена од педесетак година. Одлучно сам изговорила, иако самопоуздање у том тренутку нисам осећала:

– Добар дан. Да ли је господин Харт код куће?

Одмерила ме је од главе до пете, а онда упитала:

– А ви сте?

– Љубица. Љубица Игњатовић.

– Господин Харт је тренутно службено одсутан, госпођице Игњатовић. Желите ли да оставите поруку?

– Молила бих вас, када се господин Харт врати с пута, да му кажете да сам свратила и пренесете да желим да га видим, што пре.

– Наравно, будите без бриге.

– Хвала вам. Станка? Тако се зовете, зар не? Драгутин вас је помињао...

– Да, ја сам Станка, кућепазитељка господина Харта. Пренећу му да сте свраћали.

– Хвала вам.

Окренула сам се и отишла. Не знам зашто ми је у том тренутку лакнуло, али сам осећала као да сам одбацила један терет с рамена. Остало ми је само да чекам када ће се Харт јавити. Нисам чекала дуго.

Већ након три дана дошао је на наша врата. Породици сам саопштила да сам донела одлуку и да ћу пристати да пођем за њега. Мајка ме је изљубила, шмрцајући и брекћући од силне среће, сестре честитале, а Арсеније преврнуо очима и слегнуо раменима. Отац ме је посматрао и након краће тишине рекао:

– Ако је то твоја жеља и одлука, нека ти је са срећом, Љубо моја.

Знала сам да није био одушевљен због моје одлуке да се дам Драгутину Харту, али, као што је и обећао, није се мешао, нити ми држао придике.

Када сам кренула степеницама ка својој соби, Семиза ме је зауставила и нежно помиловала по образу

загледавши се дубоко у моје очи:

– Дете моје, нека ти је са срећом. Чувај се.

– Хоћу, Семиза, хвала ти, а ваљда ће то чинити и мој будући муж.

– Чинио, не чинио, нико те неће сачувати ако се сама не сачуваш. Запамти шта сам ти рекла. Молићу Алаха да ти подари срећу, мир и благостање, али мислим да ћеш ипак за много тога у животу морати сама да се побринеш…

– Како то мислиш?

– Рећи ће ти се само, кћери, рећи ће ти се само…

Тромог корака попела сам се у своју собу и увукла лист хартије у писаћу машину. Тог дана сам написала кратку, сладуњаву причу о девојачком усхићењу, стрепњи и маштаријама коју данас с индигнацијом одбацујем као незрелу, недораслу и изнад свега нетачну. Но тренутак је био такав да је она морала настати као сведочанство тог дана, тог времена. Данас служи сећању. Можда бих, да није ње, искривила догађаје из тог времена или их учинила сад себи по вољи… Ко ће знати?

Елем, Драгутин Харт се убрзо појавио на вратима наше куће, а моја мајка га је, наравно, дочекала усхићено, раширених руку. Иако сам је замолила да пред њим не показује осећања и тако му већ на прагу да до знања какву сам одлуку донела, она то, наравно, није поштовала. Позвала ме је да сиђем, што сам и учинила, иако ме је изненадио.

Отац је био у трговини, сестре по вароши, Арсеније бога питај где, тако да смо у кући биле само Семиза, мајка и ја. Замолила сам Наду Јевремову да ме остави насамо са Хартом, након што сам га питала шта би изволео да попије. Без размишљања скоро стиснутих усана одговорио је: „Ракију“ . Семиза га је послужила, а ја сам јој очима дала знак да нас остави саме.

– Драгутине, размислила сам о вашој понуди. Претпостављам да вам је ваша кућепазитељка пренела да сам долазила.

– Јесте, госпођице Љубице, зато сам данас овде – одговорио је учтиво.

Климнула сам главом. Било ми је тешко да изговорим те речи, претешко, као да се растајем са животом. Не знам зашто ми се у том тренутку чинило да ће ми груди пући а срце застати, када је требало само да се осмехнем и кажем – да. Скренула сам поглед у страну, два пута дубоко удахнула а онда сам га погледала у очи: дубоке, тамне, непрозирне, недокучиве, мистичне. Коначно сам изустила:

– Да.

Иако му се слабашан осмејак назирао испод густих бркова, упитно је извио обрве и као папагај поновио:

– Да?

– Да, Драгутине, пристајем да пођем за тебе – испљунула сам.

Пришао је наслоњачи у којој сам седела, клекао на једно колено, пољубио ми руку не испуштајући је.

– Хвала ти, Љубице. Учинила си ме веома срећним. Надам се да ћу и ја тебе.

Климнула сам главом и рекла:

– Другачије смо вере. Ти си католик, а ја православка. Дубоко верујем да је љубав изван вере и закона. Поћи ћу за тебе, али наш брак неће бити признат од цркве и чаршије. Ако на то пристајеш, спремна сам да с тобом делим и добро и зло.

Заћутао је. Очекивала сам да ће ми пољубити усне. Чело. Образ. Ништа се од тога није десило и на моје разочарање, само је устао и по стоти пут се лако наклонио. Устала сам и ја и позвала Семизу и мајку. Нада је хрупила у дневни боравак истог трена, што ме је навело да посумњам да јој је ухо било прилепљено уз

врата. Након што сам јој саопштила да сам пристала да пођем за господина Харта, одмах је Семизи наложила да поново изнесе ону стару ракију, тртљајући:

– Мојој срећи нема краја! Нека вам је срећно и берићетно, децо драга. Сине, молим те, остани на ручку, јавићу Јеврему да дође раније. Могу ли те звати сине? Наравно да могу, ипак си ти узео руку моје најстарије кћери, зенице ока мога, мог првенчета... – загрцнула се.

Посматрала сам је с мешавином љубави и жаљења. Волела сам мајку, онако како је то вероватно природа налагала, али је и поред свих својих настојања никада нисам разумела, нити сам могла да јој се у потпуности приклоним, а камоли поверавам. Напросто, моја мајка је била себична жена, не охола, већ само површна и саможива.

Драгутин јој је одговорио с осмехом и већ добро познатом учтивошћу:

– Наравно, госпођо Надо, учинићете ме срећним, као и ваша Љубица.

Мајка се на те његове речи озарила и пожурила да оцу пошаље поруку да дође раније кући на ручак, „због важне ствари“...

Не могу рећи да је тог дана атмосфера у кући била претерано весела. Једина која је у свему претеривала, али то нам је свима већ било знано, била је моја мајка. Семиза је била дистанцирана, готово неприметна, а отац учтив. Само толико. Сестре и Арсеније су нам честитали по мајчиној наредби, али сам јасно видела и осетила како сви желе да се ручак што пре заврши, па да могу да се удаље од стола.

Тако је и било. Након ручка, Драгутин је замолио оца и мајку да с њима поразговара, позивајући и мене да се придружим. Хтео је да им саопшти нашу одлуку. Предухитрила сам га:

– Оче, мајко... Поћи ћу за Драгутина, али се нећемо

венчати у цркви. То је моја жеља. Волела бих да и ви подржите моју одлуку тиме што ћемо се сви заједно окупити и без црквеног обреда у нашој кући крунисати ову љубав. Чаршија нам неће то заборавити. Али, мајко, молим те немој због беспослених алапача мојој срећи стајати на пут.

– Али, Љубо, очи моје… – покушала је мајка, а отац ју је истог трена прекинуо:

– Биће како она жели, Надо.

– Господине Харте – наставио је Јеврем – слажете ли се са жељом моје кћери?

– Слажем се, господине Јевреме. Ја ионако никог немам у Сарајеву, осим колега на послу, а и њих је мало и не бих их звао на наше венчање… Ипак је то лична ствар, барем ја тако сматрам. Наравно да сам спреман да услишим све жеље своје будуће супруге – одговорио је с осмехом.

– Ијуууу, шта ће свет рећи, Јевреме? Да нам прворођена тек тако оде из куће? Па где то има?! Шта сам ја Богу згрешила?! Зар с музиком да је не испратимо? Са погачом, дукатима и пшеницом? То су наши обичаји… ја… – загрцнула се мајка, очигледно видно узнемирена због будућих комшијских аброва.

– Испратићемо је, Надо, и с погачом, и с дукатима и пшеницом. Али ако Љубица не жели дернек и црквено венчање, неће га ни бити. Слажете ли се, господине Харте? – упитао је мој отац окренувши главу у његовом правцу.

– Као што рекох, слажем се са свим жељама ваше кћери, господине Јевреме. И волео бих, ако вам није тешко, да ме одсад ословљавате именом. Моје име је Драгутин – одговорио је с дозом ироније. Међутим, ни мој отац му није остао дужан:

– Не замерите што питам, али зар ваше крштено име није Карел?

– Јесте, и не замерам. Али такође је и Драгутин. То име сам сам себи наденуо и озваничио га када сам се доселио на ове просторе у жељи да се што пре и боље уклопим у средину. Далеко од тога да занемарујем, или не дај боже, кријем своје порекло, господине Јевреме, али ми је драже ако вам није тешко да ме тако зовете.

Мајка је утом цикнула:

– А кумови? Не може окупљање проћи без сведока! Забога, децо, неко барем мора бити присутан! Не може то само тако, с неба па у ребра, као што си ти, Љубо, замислила… – просиктала је.

Угледала сам Семизино мило, збрчкано и изборано лице на довратку, њене необично светле плаве очи и истог трена сам знала… Нисам имала блиских пријатељица, тек понеку другарицу из школе, а Семиза ми је била и мајка и пријатељица… Драгутин ми је притекао у помоћ, и први се огласио:

– Намеран сам да питам свог ментора и пријатеља, господина Флоријана Маузнера да нам се придружи. Он је такође наместник у влади, и рекао бих, без претеривања, човек без којег не бих стигао до овог места… – глас му је утихнуо.

– Наравно, наравно… – одобравајуће је промрмљао мој отац.

– А ти, кћери? Кога би желела да позовеш на ову циркуску представу? – рекла је мајка озлојеђено.

– Семизу – као из топа сам испалила, гледајући моју стару дадиљу, пријатељицу и помајку у очи. Лицем јој је прелетело нешто налик на грч. Не и осмех.

– Семизу?! – вриснула је мајка хватајући се за груди. – Јеси ли ти памећу скренула, девојко?! Она је слушкиња!

– Није она, мајко, слушкиња. Можда теби јесте, јер ти ми никада ниси причала приче за лаку ноћ као она. Ти ме ниси миловала и неговала када бих се разболела,

а она јесте. Ти ниси слушала моје муке и видала моје ране, али она јесте. За мене је она више од пријатељице и никада је нисам сматрала слушкињом, већ чланом породице. То је моја жеља.

Нада Јевремова је таман отворила уста да гракне, када је мој отац подигао руку и у трену је строгим погледом ућуткао. Позвао је Семизу и упитао:

– Чула си шта је Љубичина жеља. Да ли си рада да је испуниш?

– Господине Јевреме, као што знате, ја свог порода немам, нити друге фамилије осим ваше. Иако сам друге вере, са вама делим добро и зло преко двадесет година… ако моје чедо, ваше чедо, Љубица, то жели, наравно да ћу јој жељу испунити, као и сваку до сада… – тихо је одговорила Семиза, скривајући поглед.

У том тренутку погледала сам свог будућег мужа, којем лице није одавало ништа, осим што му се вилица тек приметно стегла, упркос одобравајућем климању главе.

Мој отац је рекао:

– Онда је све договорено. Остало је још само да одредимо када. Да ли сте имали на уму неки одређени датум за ову посебну пригоду, Драгутине?

– Нисам, господине Јевреме. Нека Љубица одлучи. Њена жеља је за мене заповест.

Трудила сам се да пренебрегнем мајчине отровне погледе и смислим датум који би био згодан за такву пригоду, иако се нећу венчати у цркви.

– Нека то буде мај… У мају све цвета, природа је већ будна, топло је и пријатно… Нека буде мај… Шести мај, за Ђурђевдан, девојачку славу…

Како сам то изговорила, кроз главу ми је, као муња, пролетела мисао да је то и циганска слава… Поцрвенела сам, надајући се да то нико није приметио и погледала у Семизу… Она се само тужно осмехнула и упрла поглед у

таваницу. Знала сам да се обраћа анђелима.

– Нека буде шести мај – одговорио је насмејано мој будући муж Карел Драгутин Харт.

VI

Ђурђевдан је те године био какав се само пожелети може. Окупан сунцем, пријатно топао и спокојан. Ујутру, чим сам се пробудила, осетила сам мирис ђурђевка који су моје сестре набрале, као и сваке године. Иако то није била наша слава – мој отац Јеврем славио је Светог Николу – поштовали смо свако црвено слово у православном календару. Па ипак, мом срцу је Ђурђевдан био најближи, јер се сматрало да он чини границу између зиме и лета, да је то хришћански празник везан за здравље укућана, удају и женидбу младих из куће и добре усеве.

Супротно мојим очекивањима, тог дана сам била чудесно мирна, некако спокојна, рада да се препустим будућој судбини. Окупала сам се у тучаној кади препуној разног миришљавог биља коју ми је Семиза припремила, опрала уз њену помоћ своју дугу, густу косу боје меда и када сам је просушила, замолила сам Семизу да ми уплете њене чудесне плетенице. Мирисала сам на биље и невиност. Док ме је спремала, Семиза је тихо шапутала молитву коју нисам разумела, али сам знала да то чини зарад мог добра. Неколико пута сам покушала да ухватим њен поглед, али га је она од мене склањала. Њеним лепим, старим, мудрим лицем с времена на време би прелетала сенка бриге, но ја сам одлучила да на то не обраћам пажњу, нити да је било шта питам јер сам знала да одговор не бих добила... Зато сам јој се, насмешена, умилним гласом обратила:

– Хвала ти, Семиза. Ја сам скоро спремна. Сад је ред

да се и ти спремиш, па да, кад Драгутин дође, сви заједно прославимо. Нисам те питала, драга моја: имаш ли шта прикладно да обучеш? Опрости ми на несмотрености, тек сад сам се сетила…

Семиза ме је коначно погледала право у очи и мирним гласом одвратила:

– Имам, кћери, чисту нову хаљину коју никада нисам обукла, као и хиџаб.

Насмешила сам се и помиловала је по квргавој шаци. Под прстима сам осетила онај познати додир грубе коже која је, иако већ пегава и стара, још имала нежност која ми је толико пута у животу пружала утеху. Знала сам да је по законима њене вере хиџаб неизоставан, али такође сам знала да га Семиза, попут многих њених сународница, носи као израз поштовања, скромности и чистоте. Иако ми о томе није причала, јер је нисам ни питала, слутила сам да моја Семиза никада није упознала овоземаљску љубавну страст и да је свој живот подредила нечем другом. За њу, сасвим сигурно, вишем и бољем циљу. Такође сам знала да хиџаб муслиманске жене штити од зла и погледа напасних људи, барем су оне у то веровале. Нисам могла да се отргнем помисли да је Семиза тог дана ставила хиџаб не би ли се заштитила и од погледа Карела Драгутина Харта. Ништа јој нисам одговорила, само сам је звучно, помало напрегнуто гласно пољубила у образ и весело одвратила:

– Спремај се, драга Семиза, ускоро ће нам доћи гости. И да… молим те, не обраћај пажњу на мајку… И сама знаш да јој ништа од данашњег дана није по вољи. Молим те, због мене, не дај да те она онеспокоји.

Лицем јој је прелетео благ осмејак, да би само тренутак касније прошапутала:

– Не може мене да онеспокоји Нада Јевремова, душо, већ брига за твоје сутра. Навикла сам ја на

мушице твоје мајке, опрости ми на смелости. И за то ме није брига. Ти си одвећ самостална и самосвесна, чим си мене за куму одабрала. Сигурна сам да знаш да ће комшилук, а сутра и цела чаршија, испирати уста вашом скандалозном одлуком, између осталог и због мене. Дете моје, ја на аброве никада нисам обраћала пажњу. Само се за твоје добро бринем,

– Не брини, Семиза, натрљаћу ја дежурним трачарама, на челу с мојом мајком, аброве на нос. Баш ме брига шта ко мисли. Ја пријатеље у овој вароши немам, а ти си једина особа на свету која зна све моје тајне и којој верујем више него икоме. Покушај да будеш срећна због мене, Семиза.

– Није важно да ја будем срећна, дете моје. Твоја је срећа најважнија. Запамти: себи увек буди на првом месту. Није важно шта ће неко други мислити или рећи. Важно је да увек слушаш само своје срце, јер ту ћеш пронаћи одговоре на сва питања и све недоумице. Желим ти сву срећу овог света, и знам да и ти то знаш, лепотице моја.

Пољубила ме је у чело, дуго задржавајући усне на њему, рукама ми благо притискајући рамена, а потом се окренула и оставила ме саму.

Тада се у мене увукао неспокој. Семиза се није радовала. Иако је била суздржана, нисам могла а да не приметим њен немир, њену растрзаност и бригу. Трудила се да ме ничим не узнемири, али ја сам је одвећ добро познавала и осећала сам кад јој нешто није било по вољи. Али овога пута је ту било још нечега што нисам препознала, а што ће ми се само рећи, годинама касније... Било како било, Семиза је, баш као што је рекла, обукла чисту, скромну, нову дугу хаљину, а преко ње ферецу и хиџаб.

Мајка се упарадила као да организује пријем код краља, а мој отац је обукао једино пристојно одело које

је имао, брижљиво се обријао и нанео сасвим мало колоњске воде, што никада није чинио. Тај његов гест ме је дирнуо. Сестре су се, вероватно по мајчином налогу, такође лепо обукле, а Арсеније је чак своју немирну тршаву косу опрао и науљио, док су му паперјасти брчићи нервозно поигравали изнад горње усне. Био је видно растресен, шаке је нервозно гурао у џепове панталона које му је кројач сашио специјално за ту прилику, а мајка би му, сваки пут када би ставио шаке у џепове, дискретно опалила ћушку. Било је у њиховом држању неке трагикомичности, али ја се нисам дала омести.

Драгутин је у нашу кућу дошао у заказано време, у пратњи старијег господина којег је представио као свог ментора и пријатеља Флоријана Маузнера. Изненадила сам се када сам уочила неотесаност и незанимљивост тог човека који се својски трудио да остави добар утисак, али у томе није успевао. У једном часу сам ухватила изненађен и неспокојан поглед мог оца Јеврема како прелеће с Драгутина на Флоријана као на каквом тениском мечу. Ни ја нисам стекла ништа бољи утисак. Напротив.

Од тренутка када сам га угледала, до данашњег дана имам исто мишљење: био је то човек ограничених интелектуалних способности, у свему притворан и јалов, духовно запуштен. Био је то за мене шок налик електричном удару. Нисам могла да поверујем да је тај човек ментор и надређени мом будућем мужу, који се према њему односио с недостојним поштовањем. Када је моја мајка изнела хладно послужење а отац ракију, овај је без пардона сасуо у себе три-четири чашице, јео халапљиво и бучно, успут подригујући. Умало нисам одустала од своје намере. А опет, помислила сам како Драгутин вероватно није имао кога другог да доведе, па ипак нисам могла да прогутам чињеницу да ће тај

човек бити наш невенчани кум. Снуждила сам се, што је Драгутин приметио. Док је Маузнер пио и халапљиво жвакао, упуштајући се у сасвим непримерену дискусију с мојим оцем, Драгутин ми је пришао и ухвативши ме за лакат, благо повео у страну:

– Драга, знам да ти Маузнер није по вољи, претпостављам ни твојим родитељима, али он је мој надређени, и једини којег у Сарајеву познајем. Знам шта мислиш и у потпуности се слажем с тобом. Манири су му грозни, као и његово држање, али за то нисам одговоран нити сам налик њему. Молим те, суздржи се док ручак не прође, а ја ти обећавам да ћеш га виђати само када то моје пословне околности буду налагале... – тихо је рекао и први пут ме, дискретно, пољубио у образ, тик до уха. Од додира његових усана, најежила сам се.

Драгутин је, заиста, по свему био другачији од Флоријана Маузнера. Учтив, тих, веома уредан, речит и допадљив. Никако нисам могла да докучим шта их је повезивало. Сазнала сам то тек касније, и то сазнање ме је поразило.

Но, било како било, уз очигледно негодовање мог оца и мајчино пренаглашено занемаривање тренутне ситуације, коначно смо сели за сто. Кришом сам погледала Семизу испод ока, али је она своје плаве очи упрла у под и ништа из њих нисам могла прочитати. Видела сам, међутим, како се онако сићушна још више скупила и погурила, и по њеном држању закључила како једва чека да се и ово сврши. Нисам могла у том тренутку да знам, јер нисам чула, да јој је Маузнер добацивао свакакве простоте у кући мојих родитеља. Након сувопарног чиновничког говора о брачним дужностима супружника, заплићући језиком Флоријан Маузнер је преузео улогу неформалног матичара. Питао ме је да ли сам вољна да узмем Драгутина Карела Харта

за свог мужа. Након мог тихог потврдног одговора, исто је упитао и њега, а он је чврсто и озбиљно изрекао:

– Да.

Потом је из џепа свог новог, добро скројеног црног одела извадио малу плишану кутијицу с бурмама. Драгутин ми је на домали прст десне шаке навукао бурму која као да је одувек ту и припадала. Ја сам учинила исто, и након тога ме је погледао у очи, дубоко, оним својим очима у којима никада нисам могла назрети крај, и нагнуо се ка мојим уснама, које је тек овлаш дотакао, изазивајући разочарање које сам брзо потиснула јер нас је јецај моје мајке Наде Јевремове све тргнуо.

Ручак који је након тога уследио могла бих описати једном речју: катастрофа. Маузнер се врло брзо обезнанио од алкохола, док Драгутин једва да је ишта окусио. Када сам га упитала шта му није по вољи, тихо ми је рекао:

– Све ми је по вољи, драга моја. Само, једва чекам да се овај циркус заврши, па да останемо сами. Опрости ми ако сам непристојан, али нисам навикао на дружења, а поготово не на оваква, скоро па… изнуђена. Никоме овде није пријатно, Љубице, немој мислити да тога нисам свестан. Позваћу возача да дође по Маузнера, и чим га испратимо, волео бих да се упутимо ка мом стану, сами, нас двоје… Станки сам дао слободно данас, кућу је спремила, очистила и припремила нам храну… једва чекам да….

– Кареле!!! О драги мој, добри Драгутине! Зна ли твоја згодна женица за кога се удала?! Јеси ли јој испричао све о нашој служби или си се, по добром, старом обичају, угледно сакрио?! – искезио се пијани Флоријан Маузнер.

Узнемирено сам погледала Семизу, која очи с њега није скидала. Њен убојити поглед као да му је

поручивао: „Горећеш у паклу, шејтане!“

Драгутин се усиљено осмехнуо, пришао Маузнеру и нешто му шапнуо, одводећи га од стола за којим смо сви с тешком муком јели. Нестали су за тили час, а мој отац се лако накашљао и објавио:

– Време је да кренете. Љубо, нека ти је са срећом. С радошћу те очекујемо у посети, кћери моја.

Хтела сам да одговорим оцу, али ми је реч запела у грлу, те сам се скоро загрцнула. У помоћ ми је прискочио Арсеније, мој дивни, незграпни мали брат, који је уз буку одгурнуо дрвену столицу и завапио:

– Коначно! Хвала Богу што ћу скинути ове панталоне и кошуљу, жуљају ме већ сатима!

Моје сестре су се закикотале, али некако усиљено, несвојствено њима, а мајка је преврнула очима, сва бледа у лицу и очигледно дубоко разочарана. Семиза ми је пришла, обухватила ми лице рукама и загледала ми се у очи:

– Страст је ђавоља работа, кћери, запамти. Ма колико ти помутила разум, не дај јој да те надвлада. Буди паметна. Желим ти сву срећу, дете моје.

Пољубила ме је и истог трена нестала из мог видокруга. Баш у том часу Драгутин се појавио с осмехом на лицу и тобоже изненађено упитао:

– Шта се догодило? Испратио сам господина Маузнера, који је, као што сте сигурно приметили, попио коју чашицу више, па сам мислио да ћемо на миру још мало поседети…

– Не замери, Драгутине, време је да пођете… – дубоким, тромим и храпавим гласом одговорио му је Јеврем. – Верујем да и ти једва чекаш да останеш насамо са својом женом…

– Али, господине Јевреме, дозволите…

– Не, ти дозволи мени. Ручак је намирен, ваше је само да уживате. И још нешто, Харте – рекао је мој отац,

дискретно утишавајући глас и мрмљајући нешто у ухо Драгутину, чије се лице намах смрачило, да би тренутак касније осмехнут одговорио.

– То је од сада моја највећа жеља и дужност, господине Јевреме, не брините.

Отац се тад окренуо према мени и нежно ме загрлио.

– Увек ћеш имати свој дом, не заборави. И немој престати да пишеш, Љубице. Твој живот се овде не завршава. Ново поглавље тек почиње. Ако ти било кад шта затреба, ја сам ту – изговорио је у даху и пољубио ме у образ. Мајка ми је у том часу пришла и уместо да дрекне, као по обичају, тихо је изговорила:

– Срећно, кћери.

Нисам се поштено ни окренула, а већ су сви нестали… Драгутин ме је узео подруку, и рекао:

– Пођимо, жено…

VII

Сећање је варљиво, али добро памтим своју прву брачну ноћ. Заиста је било онако како ми је муж предочио. Стан је био веома чист, свеже цвеће чекало ме је на трпезаријском столу прекривеном уштирканим белим, шлинганим столњаком, а ту је било и свакаквих ђаконија: пите зељанице, пите са сиром, урме, смокве, бадеми и лешници…

Чим сам се раскомотила, Драгутин ме је позвао да седнемо за сто. Укључио је грамофон, који је собу испунио тихом, сетном музиком. Он се такође разоденуо, и било ми је чудно што га видим у свиленом кућном огртачу, који је обукао преко снежнобеле кошуље и панталона. Приметила сам такође да су му кућне папуче ганц нове и запитала се да ли је све то купио због мене… Сигурна сам да јесте. Из кухиње је убрзо донео два мала бела порцуланска тањира, есцајг и чаше за вино. Побунила сам се и замолила га да тај посао мени препусти, а он се нежно осмехнуо и одговорио:

– Има времена, Љубо моја, има времена…

Наздравили смо охлађеним белим вином и неко време седели у тишини. Отпила сам добар гутљај, тако да ми је чаша већ била допола празна… Драгутин ју је одмах допунио, без обзира на моје противљење. Ненавикнутој на алкохол, образи су ми се зажарили, а мој муж је почео:

– Љубице, молим те немој ми замерити. Знам да ово није било венчање из снова и јасно ми је да је у доброј мери томе допринео Маузнер, а самим тим и ја. Није ми

била намера да се тако догоди, али нисам могао да предвидим како ће се мој надређени понашати. Знам из прича да је понекад осион и прек кад попије, али до данас, нисам имао прилике да га таквог видим. Уверавам те да ћу се потрудити да што мање времена проводиш у његовом друштву. Због посла морам да га трпим, али верујем, не задуго…

– Драгутине, не замерам ти… Само… Има нечега у том човеку толико, толико… простог… не знам коју бих другу реч употребила… Он је једном речју неотесан! – изланула сам.

– У праву си, Љубице. Као што рекох, манири му баш нису јача страна, али се то мени у послу показало корисним, јер ја сам све што он није, и обрнуто. Но не бих да трошимо речи на њега, драга моја. Ово је ипак наш дан, сложићеш се? – Драгутин је наставио благим тоном. – Сутра пре подне ће ти возач којег сам унајмио бити на располагању да одеш кући и пренесеш своје ствари. Надам се да ћу у скоријој будућности бити у могућности да нам обезбедим још бољи смештај…

– Али, Драгутине, овај стан је баш леп и довољно простран… колико сам могла да видим, има четири просторије. Зар то није довољно за почетак?

– Ако Бог да, Љубице, убрзо неће бити – одговорио је с осмехом прилазећи ми, на шта сам ја претрнула. Не знам да ли од страха или ишчекивања, али док ме је гледао у очи и узимао за руку да ме придигне, колена су ми клецнула и осећала сам и благу вртоглавицу.

Никада свог мужа нисам питала о његовом пређашњем љубавном искуству. Била сам превише стидљива, неискусна и несигурна. Па чак и мени таквој, убрзо је постало јасно да је Карел Драгутин Харт изванредан љубавник. За само неколико минута заборавила сам на све бриге и страхове и препустила се његовој дивљој страсти. Колико год она била сурова,

истовремено је била и нежна, те сам ја, омамљена од пожуде, устрепталих чула, с вољом своју невиност предала њему, који ме је љубио од главе до пете, не дозвољавајући ми да дођем до даха... Тело ми је горело од његових миловања и пољубаца. Извијала сам се, жестоко, позивајући га да у мене коначно продре, да му припаднем, али се мој муж није журио... чекао је прави тренутак. Продорно сам вриснула када је његов врели, набрекли уд ушао у мене и мислим да сам се за тренутак онесвестила... Онда су тела почела да нам се крећу у уједначеном ритму и убрзо сам доживела блаженство о којем сам читала у љубавним романима, ту и тамо понешто начула, али све је то била бледа сенка у поређењу са ужитком који ми је Драгутин пружио. Страст ме је целу обузела. Водили смо љубав целе ноћи. Он је био незаустављив.

Шапутао ми је на ухо, страсно, полетно, готово простачки, и иако ме је то у први мах збунило, брзо сам се предала. Водио ме је сваки пут до врхунца, зналачки, истанчано, прецизно и силовито.

Исцрпљена, али срећна, пред зору сам заспала у његовом загрљају. Збили смо се једно уз друго, испреплетених удова, његова лева шака почивала је на мојој десној дојци, а другом ми је обухватио струк. Такву срећу никада нисам осетила.

Тек касније сам размишљала о томе како су се у мом мужу заправо криле две личности: једна суздржана, уљудна, савршених манира и речитости, друга страсна, готово дивљачка, спремна на свакакве простоте. Не знам када сам заспала. Пробудило ме је чудно комешање у доњем делу стомака. Тихо сам зајечала и затреперила капцима. Промешкољила сам се и отворила очи. На моје запрепашћење, глава мог мужа почивала је међу мојим ногама док ми је рукама нежно гњечио дојке... Усправила сам се у кревету, шокирана и

постиђена.

– Шшшшш… – прошапутао је Драгутин, гурајући ми језик у уста и грицкајући ми усне. – Пусти ме да те волим, женице моја… препусти се… предивна си…

– Али, али… Драгутине… – убрзаног, испрекиданог даха неубедљиво сам се успротивила. Нежно ме је гурнуо на јастуке и наставио. Мислим да сам тог јутра пребројала све звезде које су нестале с обзорја. И тако је било сваке ноћи, наредних пола године. Била сам у некој врсти љубавног транса, бунила пожуде и страсти. Нисам могла да дочекам да се мој муж врати са посла, а Станка оде кући, како бисмо се препустили љубавним насладама. Научио ме је како да се опустим и уживам без задршке, али ме је исто тако научио и како да њему пружим ужитак. Иако ми је у почетку све то било страно и изазивало у мени одређену врсту нелагоде, уз нежно али упорно Драгутиново инсистирање на потпуној сексуалној слободи заборавила сам на срамежљивост и претварала се у праву дивљу тигрицу у кревету, што је њега посебно узбуђивало. Без имало срама и устезања, показивао ми је места на којима би требало да се задржим љубећи га и милујући, а ја сам уживала слушајући како јечи од задовољства. У то време сам мислила да бих читав живот могла да проведем с њим у постељи пуној љубавне страсти.

*** * ***

Неколико месеци касније, Драгутин је отишао на службени пут. Иако је и пре тога често путовао, снуждила сам се када ми је саопштио да ће бити одсутан три дана. Насмејао се мом невеселом лицу, ухватио ме за браду и нежно ми језиком прешао преко

усана, знајући да ће ме тако поразити.

– Лепотице, брзо ћу се вратити. Предуго сам био ушушкан у нашем љубавном гнезду, а морам признати да сам дужан Маузнеру што ме је и оволико штедео. Дужност зове, Љубице. Искористи ово време док сам одсутан, иди у посету твојима, шетај по вароши и купи себи нешто лепо. Новац сам оставио у музичкој кутији у нашој спаваћој соби.

– Драгутине... – молећиво сам прошапутала.

– Молим, љубави?

– Не замери, али замолила бих Станку да више не долази... Нема потребе, а то нам је и додатни трошак. Наше домаћинство је још увек мало и ја могу да водим рачуна о свему. Уосталом, представљаће ми задовољство да ти кувам и угађам...

– Љубице! Ти си госпођа Харт! Какав бих ја муж био када бих дозволио да ми жена спрема по кући?

– Али, Драгутине... волим кад смо сами... волела бих да ти угађам...

– Угађаш ми, голубице моја... – глас му се стишао и обојио пожудом. Страсно ме је пољубио, заривајући ми језик дубоко у уста, једном руком ме прибијајући уза се тако да сам могла да осетим његову набреклу мушкост, а другом ми гњечећи груди... Потом ме је нагло пустио из загрљаја, излетео из собе једном руком гладећи разбарушену косу и повикао:

– Станка, молим вас отиђите до бакалнице по месо. Љубици се пријела телетина, па видите да ли је има... Изволите... – видела сам како јој у руке ставља новчанице, а након неколико минута и врата како се затварају. Улетео је у собу као фурија, гледајући ме док је страст врцала из његових очију. Пришао ми је с леђа и задигао хаљину, цепајући ми доњи веш...

– Драгутине! – запањено сам узвикнула.

– Шшшшш, голубице... – шапутао ми је у ухо док ми

је ослобађао дојке и заривао свој уд отпозади... Била сам запањена. Не знам да ли више оним што је чинио или мојом спремношћу да му се подам. Све је било готово за неколико минута. Зажарених образа, малаксала, ослонила сам се на њега, а он је, љубећи ме и даље пожудно и страсно, закопчао панталоне и ужурбано рукама загладио косу.

– Морам да пођем, драга... чекај ме... – враголасто се осмехнуо, пољубио ме у чело, зграбио омањи кожни кофер који дотад нисам ни приметила и нестао из стана.

Остала сам забезекнута, у чуду, дрхтећи још од изненадне страсти. Већ ми је недостајао.

Наредне дане провела сам у магновењу. Отишла сам у посету мојима, али слабо се сећам тих тренутака. Знам да сам оцу на његово питање да ли сам срећна потврдно одговорила црвенећи, на шта је он само климнуо главом и удаљио се. Мајчиног се блебетања не сећам. Сећам се Семизиног испитивачког, продорног погледа пред којим сам збуњено, црвенећи окретала главу, док је она својом одмахивала, мрмљајући себи нешто у браду. Ни на то нисам обраћала пажњу. Бројала сам сате до Драгутиновог повратка.

VIII

Драгутин се с пута вратио видно уморан и замишљен. Када сам, након вечере, покушала да заподенем разговор с њим, одговарао би ми штуро, избегавајући мој поглед. У мени се тад почело рађати непознато осећање – љубомора. Неколико пута сам помислила: „Боже, можда он негде има другу жену којој одлази с времена на време...“ Моја несигурност је била појачана жудњом за њим, и свешћу о томе колико сам заправо мало о њему знала. Те ноћи нисмо водили љубав иако сам то очајнички желела. Па ипак, још се нисам усуђивала да му прва приђем. Он је врло брзо заспао, превише брзо, сећам се да сам то приметила. Међутим, моје сумње су се распршиле већ пред зору, када сам, сва буновна и топла од сна и постеље, осетила његове руке на себи. Отворила сам му се попут руже која шири своје прве латице и спремно га дочекала. Тих неколико сати до Станкиног доласка провели смо гужвајући постељу у лудачкој страсти.

Када је наша кућепазитељка стигла, а ми се на брзину уредили, Драгутин се понашао као да се ништа није десило. Запрепашћивала ме је та његова особина да се готово у трену претвори у неку сасвим другу особу – смирену, уљудну, резервисану и тиху.

Сећам се како су ме ужасно живцирали Станкини тобоже неупадљиви погледи којима ме је сваког дана чашћавала. Она, слушкиња (иако сам ја од таквих подела презала], сваки боговетни дан би се дрзнула да ме погледом прекори, фркне у себи и тако ми стави до знања да јој нисам по вољи. Е па, ни она мени није била.

Како је време одмицало, била сам све одлучнија у намери да јој нађем замену и о томе отворено с Драгутином поразговарам. Но морала сам неко време да сачекам јер је он убрзо поново отпутовао, а ја остала сама са својом жудњом и самоћом.

Јутро након његовог другог одласка памтим по првој жестокој мучнини. Након што сам га испратила, доручак који смо заједно појели попео ми се у грло и силовито сам се исповраћала. Питала сам Станку од кога је купила јаја и да ли је сигурна да су свежа, а она се, дижући руке увис и крстећи се, правдала како јаја увек купује од истог човека и да се никада до сада није десило да су покварена.

– Уосталом – фркнула је – госпођо Харт, да су јаја била покварена, ја бих то осетила док сам вам их спремала. Мућак смрди, ако нисте знали!

– Станка, сад сте ми се обратили тим тоном и више никада! Спакујте своје ствари и одлазите!

– Али, госпођо Харт, само сам покушала да вам објасним да се кварљива јаја лако распознају…

– А шта ти мислиш, погана жено, где сам ја расла? Мислиш ли да нисам видела јаја, омирисала их и припремала? Одлази! Доста ми је и тебе и твојих урокљивих погледа!

– У реду! – набусито је одвратила, да би ме само тренутак касније прострелила погледом и злобним, сиктавим гласом прошапутала:

– Ако вам је тако драже, доведите своју куму да вам служи, њој господин Харт вероватно неће задизати сукње у пролазу, знам да му муслиманке баш и нису по вољи…

– Шта си рекла?! – скоро сам вриснула, запрепашћена.

– Оно што сте чули, госпођо!

Пришла сам јој и ухватила је за лакат док су ми из

очију севале варнице, а мучнина незаустављиво надирала.

– Понови!

– Немам ја шта да понављам. Сигурна сам да знате да ваш муж највише воли отпозади…

Више сам чула но осетила своју шаку која се запањујућом брзином залепила за њен образ. Одаламила сам је таквом жестином да се затетурала, а и сама умало нисам пала од шока који ме је сасвим савладао. Дрекнула сам:

– Марш напоље!

Пламтећи од беса, појурила сам у купатило и поново се исповраћала. Као кроз маглу, чула сам када су се улазна врата стана залупила. Не знам како сам се одвукла до спаваће собе и бацила на постељу, која је још мирисала на нас, и у сузама, док су ми гласни, тешки јецаји потресали тело, након неког времена – заспала.

Поподне је добрано одмакло кад сам се пробудила сва подбула од плача и још увек узнемирена. Умила сам се хладном водом, пресвукла и запутила ка родитељској кући. На сву срећу, моја мајка је изашла да с комшиницама претресе најновије аброве, сестре су се разбежале по вароши, а отац је отишао послом у Тузлу и повео Арсенија са собом. Све то ми је у једном даху саопштила Семиза када сам јој већ на довратку пала у загрљај, и без даха упитала где су укућани.

Забринуто ме је помиловала по лицу, увела у дневну собу и сместила у очеву наслоњачу. За тили час се појавила с ћебетом и брижљиво ме умотала јер сам се тресла као прута да тога нисам била свесна. За који минут преда мном се пушио чај који је мирисао на траве, а она је села покрај мојих ногу и нежно ме миловала по шакама.

– Слушам, кћери…

Почела сам да јецам, једва изговарајући речи, испрекидано, неповезано, непрестано одмахујући главом и грчећи се. Сећам се да су ме њене меке, утешне руке грлиле без речи. Чекала је да јој све испричам. Дуго је потом ћутала, а онда ме натерала да попијем чај. Након неког времена, кад сам се примирила, тихо ме је упитала:

– Волиш ли га, кћери?

– Ох, Семиза… – поново сам се загрцнула од плача – да, волим га и не могу да поверујем у оно што је та зла жена изговорила… Он… он је према мени тако пажљив… пун страсти… верујем да ме воли…

– Кћери моја… рекла сам ти, и по стоти пут ти понављам, страст је ђавоља работа. Ни трепнути нећеш а она ће проћи и остаће само јалово сећање. Да ли он тебе воли?

– Откуд ја то могу да знам, Семиза? Није ми рекао, али верујем да ме воли… ваљда не би тако, не би тако… – поново сам се расплакала.

– Добро, душо… добро је…

– Није добро! – вриснула сам, а моја добра Семиза је устукнула видевши пламен у мојим очима. – Није добро, Семиза! Повраћам све време, а кад само помислим да је он… да је он… Станку… ту жентурачу…

– Љубице! Погледај ме! Саслушај ме!

С муком сам подигла отечене капке и погледала у њене мудре, бистре очи испуњене благошћу и разумевањем:

– Дете моје, причала сам ти, а не знам колико си од моје приче запамтила, да у мојој вери постоје зли и добри дуси. Исто је и с људима. Неки људи ће ти рећи оно што знају да ће те повредити иако то није истина. Та жена те очигледно није прихватила од самог почетка јер је служила самцу и, верујем, имала лак посао. Не смеш дозволити да те она узнемири и пољуља

твоју веру у мужа. Предлажем ти, када се господин Харт врати, да отворено с њим разговараш. Уосталом, чини ми се да ти сад и нема друге кад си отерала Станку. Хоћеш ли да останеш овде док се он не врати?

– Не, драга моја Семиза. Не бих поднела, у овом стању мајчина питања и опаске. Само ми још то фали! Молим те, реци оцу да сам свратила да их поздравим, а ја ћу полако назад...

– Дете...

– Молим, Семиза?

– Сачекај... – загонетно се осмехнула и хитрим корацима нестала у правцу кухиње.

– Ево... Узми ове траве, неће ти шкодити, напротив... Ако поново осетиш мучнину, скувај себи чај и пиј га у малим гутљајима... Ако се мучнине наставе и поред тога, мораш позвати лекара...

– Али, Семиза, ја нисам болесна...

– Наравно да ниси болесна, дете – осмехнула се уснама док су јој очи мировале – али вероватно си носећа. Трудноћа није болест.

– Трудноћа?! – запањено сам изрекла, гледајући је беспомоћно.

– Душо, претпостављам да твој муж није пазио да ли ћеш остати носећа, а ти још мање... Млада си, здрава, па што не би остала трудна? Како било, биће воља Божја.

Захвалила сам се мојој милој Семизи и напустила родитељски дом у неверици. Док сам шетала ка кући, размишљала сам о томе како мој муж и ја нисмо разговарали о деци, иако сам слутила да би га таква вест обрадовала. Умирена Семизиним мудрим речима и саветима, решила сам да одагнам сумње и црне мисли и сачекам Драгутина да се врати с пута. У дубини душе осећала сам да су на помолу велике промене у мом животу и била сам спремна да их прихватим.

Или сам се барем томе надала.

IX

Зачула сам отварање тешке браве на улазним вратима нашег стана. Иако је било касно, нешто иза поноћи, нисам спавала. Распуштене, замршене дуге косе, очекивала сам његов повратак. Преко беле дамастне спаваћице обрубљене фином чипком навукла сам свилени пењоар, на босе ноге сам обула меке папуче и одшуњала се у дневни боравак. Видела сам како у предсобљу изува ципеле док се једном руком придржава за зид а у другој држи свој мали кожни кофер у који је увек сам паковао ствари за пут. Неколико пута сам му понудила помоћ, али он ју је одлучно одбио. Када сам изненађено устукнула, благим тоном ми је објаснио да је навикнут да се сам пакује и да му је тако једноставније. Прихватила сам његово објашњење без поговора.

Вероватно сам гласно уздахнула јер је он истог часа подигао главу и уперио поглед у мом правцу. Лицем му је прелетео уморан осмех.

– Голубице, зашто не спаваш? Касно је.

– Чекала сам те, Драгутине – уморно сам одвратила.

Спустио је кофер на под у предсобљу и пришао ми одлучним корацима са жаром у очима. Загрлио ме је, снажно привио уза се и страсно пољубио. Иако му на страст нисам уснама одговорила, моје издајничко тело се истог часа пробудило а дојке најежиле. Одмакла сам се од њега и питала:

– Јеси ли за чај пре спавања, драги?

– Нисам. Пре бих попио једну ракију. Био је ово

напоран пут, а на дужности никад не пијем.

– Одмах ћу ти насути – одговорила сам и пожурила да то и учиним.

Нисам чула кад ми је пришао с леђа док сам из фине кристалне боце сипала пиће у чаше. Обујмио је мој витак струк рукама, нежно ми милујући стомак. Срце ми је издајнички загалопирало. Потом је померио моју дугу густу косу с врата и спустио врео пољубац. Зајечала сам, али сам скупила сву снагу да задржим присебност јер сам знала да ћу будна с њим дочекати јутро ако одмах не поразговарамо.

Пружила сам му чашу с пићем и показала му руком ка наслоњачи у дневном боравку. Зачуђено је извио обрве и питао:

– Ти ми се нећеш придружити?

– Не, драги, мислим да не бих смела.

– Шта није у реду, Љубице? јеси ли болесна? – забринуто је упитао.

– Надам се да нисам, Драгутине, иако се још од твог одласка не осећам баш најбоље… – утишала сам глас.

– Слушам те, голубице…

– Драгутине, могу ли да будем сасвим отворена и испричам ти истину?

– А како другачије, Љубице? Озбиљно бих ти замерио у супротном. Говори. – Глас му се уозбиљио а поглед отврднуо.

– Отпустила сам Станку. Оног дана када си отишао – изговорила сам у даху.

Приметила сам да му се поглед још више смрачио а снажна вилица стегла. Гледао ме је нетремице. Потом је отпио добар гутљај ракије, уперио онај свој познати поглед у моје очи и тихо питао:

– Смем ли да знам зашто?

Испричала сам му, од речи до речи, све што се оног јутра догодило, ништа му не прећуткујући. Слушао ме је

безизразно, само би му капак на десном оку повремено нервозно затреперио. Трудила сам се да не заплачем. Прећутала сам му одлазак у родитељски дом и разговор са Семизом јер сам сматрала да у том часу није било важно, а и нисам желела да помисли како сам преко сваке мере осетљива, што је заправо и била истина.

Дуго је ћутао, а потом, уз дубоки уздах, одговорио:

– Добро си поступила, Љубице. Нико не сме с мојом женом тако да разговара, а понајмање она од нижег рода. Надам се да њене речи ниси узела за озбиљно, нити у мене посумњала, јер ја се не бих упуштао у везу, телесну или било какву другачију, са слушкињом. Уосталом, Станка баш и није оличење лепоте и женствености. А ни младости. Зар не?

Ћутала сам. Очајнички сам желела да му верујем, па ипак, и даље сам била несигурна. Из размишљања ме је тргнуо његов за нијансу повишен тон:

– Питао сам те нешто, Љубице!

– Ох… опрости ми, занела сам се у мислима… Не, наравно да не… само, не могу да поверујем да неко има толико дрскости тако безочно да лаже…

– Ха-ха-хах… – Драгутин се грохотом насмејао и у једном скоку се нашао на рукохвату моје наслоњаче привијајући ми главу уз своје груди и нежно ме љубећи по коси.

– Мила моја, наивна душо… А шта си ти мислила? Да људи не лажу? Не варају? Не краду? Не убијају? Не претварају се у звери недостојне живота? Зар си заиста мислила да смо сви на овом свету исправни, морални и поштени? Ако је тако, онда си ти једно велико, наивно дете, драга моја.

– Нисам дете, Драгутине! – побунила сам се и измигољила из његовог загрљаја док су ми се образи жарили од стида. – Али ја нисам имала додира с таквим људима до сада. Моја Семиза не би никада…

– Твоја Семиза! – подругљиво је узвикнуо, на шта сам устукнула и запањено га погледала. Брзо се прибрао и нешто тишим тоном наставио:

– Твоја Семиза није само кућепазитељка. Она те је отхранила и то могу да разумем. Наравно да тако нешто никада не би учинила. Покушавам да ти објасним да нису сви људи исти и да у некима чучи неискорењено, истинско зло. Већ колико сутра ћу потражити Станку и запретити јој да не шири такве неистине о мени, државном наместнику и господину. Буде ли иједну ружну реч о теби изрекла, обећавам ти да ћу је прописно казнити.

– Али, Драгутине, ја то не желим! Далеко јој лепа кућа! Желим само да ти и ја наставимо као и до сада...

– Као и до сада, Љубице? – упитно је извио обрве, док је језиком облизивао пуну, чулну доњу усну. Подишла ме је језа док је он настављао пригушеним тоном:

– Као и до сада, лепа моја женице? Па да наставимо онда... – прошапутао је љубећи ме и подижући с наслоњаче као да сам перо, док је ногом отварао врата наше спаваће собе. Положио ме је на кревет, не баш нежно, скинуо ми пењоар и задигао спаваћицу. Почео је да ми лиже бутине, од чега сам зајечала као у грозници. Сама сам брзим покретима свукла спаваћицу преко главе и остала нага, изложена његовом горућем погледу.

– Боже, колико си лепа, голубице. И моја... само моја... – страсно је шапутао разодевајући се.

Усправио се изнад мене, потпуно наг, и гледао ме попут пустињака жељног извора. Речи су ми запеле у грлу. Гледали смо се у очи, нетремице. Потом су нам се погледи разишли. Његов је лутао по мом телу, а мој по његовом. Разум је почео да ми се мути, уступајући место страсти. Нисам могла да одвојим очи од тог тамнопутог,

складног тела изражених мишића, снажног торза и велике, круте мушкости. Брзином муње, главом ми је пролетела мисао: како ме не боли? Забога, како ме не боли док ме узима? Није ме болело. Жудела сам за њим, његовим рукама, додирима, пољупцима, његовом мушкошћу. Док ме је нетремице, са дивљом страшћу посматрао, узвратила сам безобразлуком. Раширила сам бутине, позивајући га без речи, док су ми се груди убрзано надимале а брадавице кочоперно стремиле увис.

– Ох, Љубице, шта ми радиш?! Шта ми то радиш?! – нестрпљиво је узвикнуо, шакама ми обухватајући карлицу и зарио се у мене скоро дивљачки. Прогутала сам крик и спремно га прихватила.

Након добрих сат времена, или дуже, не сећам се прецизно, али памтим како је време у његовом загрљају брзо протицало, стропоштао се преко мене уз дубоки уздах. Неко време је гледао у таваницу, а ја задовољна у страну. Затим је хитро поскочио, узео ме у наручје и продирући својим црним очима у моје, боје младе пролећне траве, пригушеним гласом изговорио:

– Волим те. За мене на свету не постоји ниједна друга жена, нити *ће* постојати. Запамти то, голубице моја. Ако се икада подаш неком другом, заврнућу ти шију!

– Драгутине! – запањено сам, још увек зажарена и уздрхтала, узвикнула његово име.

– Пресудићу ти голим рукама, Љубице. Без тебе не могу да живим. Сваког трена, и када нисам са тобом, о теби мислим и сањам да те грлим и љубим. Ти си моја жена! Мени припадаш и тако ће бити до судњег дана.

Сећам се да ме је тог тренутка обузео неописив страх. Нисам ни помишљала да постоји могућност да упознам нечије друге руке, тело, пољупце, додире, али због начина на који је то изрекао осећала сам се попут

голубице затворене у златну крлетку.

X

Наш живот је текао наизглед по устаљеном реду. Драгутин се сваког дана враћао с посла а ја га дочекивала са ручком. Уживала сам док сам нам спремала храну, чак сам купила и *Народни кувар* **како би јела била што разноврснија. Мој муж је нештедимице хвалио моје кулинарске способности и није спомињао могућност да унајмимо другу кућепазитељку. Оно што ми је сметало и чинило ме раздражљивом биле су све учесталије мучнине, а биле су посебно снажне док сам удисала мирис хране коју сам кувала. Док сам динстала млевено месо како бих Драгутину направила јапрак од младог раштана, мучнина која ме је обузела претила је да ће ми помутити свест. Једва сам стигла до купатила кад сам почела снажно, дуго да повраћам. Кад сам се након неког времена, малаксала, умила хладном водом, поглед ми се задржао на мом бледом лицу у огледалу. Нисам дотад ни приметила да су ми се подочњаци продубили и потамнели. Једва сам некако завршила ручак и легла у постељу. Нисам имала снаге ни да седим, а од мириса хране ми је стално било мука. Сад сам већ знала да сам трудна и да је требало да кажем Драгутину, али нисам умела то да му саопштим. Иако сам се радовала детету које ћу донети на свет, део мене је стрепео. Плашила сам се неизвесности и често помишљала како ће се рођењем детета много тога променити. Највише сам стрепела да ме Драгутин можда више неће желети и зато сам своје стање прећуткивала. Међутим, била сам свесна да је коначно дошао тренутак да га суочим с истином. Док сам,**

окупана знојем, згрчена лежала у нашој постељи, зачула сам његов глас:

– Стигао сам, Љубице! Ммммм... шта то тако лепо мирише, голубице?

Нисам имала снаге да му одговорим.

– Љубо! Љубице! Где си, драга?

Након неколико тренутака улетео је у нашу спаваћу собу с осмехом који је, кад ме је угледао, брзо ишчезао с његовог лица. Хитро се попео на постељу и ставио ми длан на ознојено чело.

– Драга! Па ти си болесна, душо! Зашто ми ниси јавила?

– Нисам хтела да бринеш... – промрмљала сам.

– Не мрдај! Одмах ћу позвати лекара! – изјурио је из собе, видно забринут.

Ни тада нисам смогла снаге да му кажем за своје слутње. Помислила сам како ће то доктор уместо мене учинити. Тако је и било. Када је, сат времена касније, доктор дошао и прегледао ме, његов забринут израз лица брзо се претворио у осмех. Не обазирући се на Драгутиново присуство и његово нервозно мрмљање док ми је опипавао стомак а потом извршио гинеколошки преглед, тихо ме је питао:

– Колико?

– Шта колико, докторе?

– Колико дуго већ трају мучнине, госпођо Харт?

– Ох... не знам, мислим два месеца.

– Када сте последњи пут имали периоду?

– Пре три месеца, докторе.

– И нисте претпоставили да сте у другом стању? – извио је упитно обрве.

– Ја... не знам, мислила сам...

– Шта сте рекли?! – зачуо се Драгутинов повишен глас.

Доктор се придигао с ивице постеље и окренуо

према мом супругу. Насмејан, свечаним тоном је објавио:

– Честитам, господине Харте, постаћете отац. Ваша жена је трудна.

Драгутин је немо мицао усне, очигледно неприпремљен на ту вест. Гледала сам његово збуњено лице, а затим гласно одахнула када сам угледала широк осмех који је, откривао његове лепе беле зубе.

– Отац! Љубице, голубице моја… – пришао ми је и узевши ме за руку, нежно пољубио у чело.

– Господине Харте, ваша жена је слаба и мораће да се одмара. Саветујем вам да унајмите помоћ у кући и припазите да се госпођа не замара. Очигледно је ово терет за њен организам а будући да јој је прва трудноћа, не бих волео да дође до непредвиђених компликација. Дакле, предлажем да се разноврсно храни, уноси што више витамина у организам и сваке вечери одлази у лаке шетње. За месец дана ћемо поновити контролу, до тада би већ требало да јој буде боље.

– Свакако, докторе, свакако, хвала вам. Учинићу све да својој жени олакшам…

– Господине Харте, уз дужно поштовање, замолићу вас да неко време, барем до следеће контроле, поштедите госпођу брачних дужности…

– Али, докторе… – слабашно сам се огласила.

– Госпођо Харт, прво тромесечје трудноће је најважније. Хоћу да будем сигуран да је беба у вашој материци добро заштићена и да се лепо развија. Биће све у реду, сигуран сам – осмехнуо се спреман да пође.

Чула сам како мој муж и доктор тихо разговарају док га је Драгутин пратио. Убрзо се вратио и нежно ме узео у наручје, обасипајући ме пољупцима.

– Зашто ми ниси рекла, драга? Учинила си ме неописиво срећним!

– Ја… нисам била сигурна како ћеш реаговати.

Плашила сам се. Све је ово за мене ново и заиста се не осећам добро, па отуда ваљда и моји страхови…

– Побогу, Љубице! Ја сам твој муж! Коме ћеш се поверити ако не мени? Биће све у реду, љубави. Молим те да послушаш доктора и што више се одмараш, а ја ћу одмах почети да тражим жену за помоћ у кући.

– Али… – заустила сам.

– Ни реч више, драга. Знам да ти то није по вољи, али мораћемо да се прилагодимо новонасталој ситуацији. Ускоро ће ме опет послати на службени пут и хоћу да будем сигуран да си у добрим рукама.

Већ сутрадан, Драгутин је довео Анику. Претрнула сам кад сам је видела, а чудан осећај нелагодности разлио ми се телом. Аника је била млада жена, девојка која једва да је навршила двадесету, тамнопута, веселих, врцавих црних очију и румених образа. Нисам могла да прикријем изненађење. Када је отишла у кухињу, тихо сам питала свог мужа:

– Зар не мислиш да је премлада, Драгутине?

– Јесте млада, драга, али сам добио препоруке да је вредна, ваљана и честита. Мајка јој већ годинама ради код председника суда и верујем да је способна да се носи са дужностима које јој будемо одредили. Ако ти штогод не буде по вољи, немој се устручавати да јој то и приопштиш.

Ћутке сам климнула. Прекорила сам себе због љубоморе која ме је сву обузела чим сам угледала ту лепу девојку. Чинило ми се да мој муж није обраћао пажњу на њену младост и лепоту, али је нелагодност коју сам осетила већ при првом сусрету остала.

– Љубице, прекосутра идем на пут, вратићу се брзо. Замолићу Анику да остане с тобом у стану. Да ли се слажеш?

– Али, Драгутине, за тим заиста нема потребе. Кад увече сврши посао, нека иде својој кући. Могу сама да

бринем…

– Не долази у обзир! Молим те да ми не противречиш. Желим да будем миран како бих могао честито да обавим своју дужност. Кад се вратим, ја ћу бити уз тебе па неће бити потребе да Аника остаје преко ноћи. Јесмо ли се договорили?

– Јесмо – невољно сам прошапутала.

Аника је заиста, без обзира на своје младе године, била спретна, полетна и увек насмејана. Њено добро расположење прешло је и на мене, па сам потиснула љубомора. Убрзо сам искрено заволела ту младу девојку чији су тамни увојци несташно поскакивали испод капице а осмех јој красио лепо лице. Често сам је чула како певуши док обавља кућне послове, а умела је да направи свакакве укусне ђаконије. Заиста нисам имала замерки. Сваки пут када би Драгутин био одсутан, питала би ме треба ли ми штогод пре него што се повуче у своју собу. Никада није показивала знаке умора или безвољности, напротив. Трудила се да ми не смета, а ја је нисам превише замарала.

Месеци до порођаја напросто су летели. Лето је дошло изненада, након кратког, варљивог пролећа и сунце је непрестано купало нашу варош. Иако окружена брдима, градска спарина се није дала заварати, па су дани постали неподношљиво спарни, и тек бих с вечери могла да се надишем ваздуха. Осећала сам се све боље и сигурније и поред напупелог стомака и врућине која ми је отежавала кретање. Па ипак, свакодневно сам шетала, у рана јутра или предвечерја, и одлазила у посету мојима, који су сви одреда били усхићени и нестрпљиви да упознају новог члана породице.

Семиза је облетала око мене као пчела око цвета сваки пут кад бих се догегала до родитељског дома и припремала ми је пите које највише волим. Кроз шалу

сам јој говорила да престане ако не мисли да се претворим у тенк, на шта би она нехајно одмахивала руком.

– Све ћеш то потрошити кад се беба роди. Мораш јести како би могла што дуже да дојиш своје чедо, а требаће ти снаге за све непроспаване ноћи које долазе.

Смишљала сам имена за дечака и девојчицу. Драгутин се по том питању није изјашњавао, и стално је понављао да му није важно ког пола ће бити дете, већ само да буде здраво, као и ја.

Приметила сам да је постао некако тиши и одсутнији како се порођај ближио. Када бих га упитала шта га мучи, неубедљиво би ми одговарао да је све у најбољем реду. Није ми прилазио нити тражио од мене да испуњавам брачне дужности и то ме је помало бринуло. Као да је одједном ишчезла сва страст коју смо једно према другом осећали. Тешила сам се мишљу како је то сигурно само пролазна фаза и да ће све бити као што је некад било, чим се беба роди и мало ојача.

Тада нисам могла знати да деца мењају живот из корена.

XI

Богдана, свог првог сина, родила сам у зору, 27. јула 1924. године. На моју жељу, породила сам се у нашем стану, иако сам могла да одем у болницу. Нисам желела. Аника ми није испуштала руку, непрестано ми је квасила чело и храбрила ме. Бабица ме је вешто усмеравала на правилно дисање, а када би трудови постали неподношљиви, Аника би ми нежно песницом масирала карлицу. Доктор је стигао на време, пола сата пре него што ће мој прворођени угледати свет.

Драгутин је за све то време љуштио једну ракију за другом, што никако није ишло у прилог његовим џентлменским манирима. Када сам се уз језив крик коначно породила, бабица је вешто пресекла пупчану врпцу, окупала бебу, док му је доктор стетоскопом слушао плућа задовољно климајући главом. Аника ми је усхићено шапутала:

– Госпођо, има предивне прстиће и ваш носић. Жмури, па му још не видим очи, али то је један снажан момчић.

Захвално сам јој се насмешила и помиловала је по младом, глатком образу. Стиснула ми је руку и намигнула. У том тренутку она ми је била ближа од Драгутина.

Када су ми ставили сина на груди, помислила сам да ћу се угушити од изненадне среће. Исцрпљена и болна, занемарила сам сваки други осећај сем неописиве љубави према том сићушном створењу. Драгутин ми је пришао са изразом неописивог блаженства на тамнопутом лицу иако нисам баш могла

да будем сигурна да ли од ракије или среће коју је осећао. Аника ми је у том часу нежно стиснула руку и позвала бабицу и доктора да се освеже и окрепе.

*** * ***

Неколико недеља након порођаја мој муж је учинио нешто што ме је, благо речено, пренеразило. Док је бебина глава спокојно почивала на мојој десној дојци, Драгутин ми је нежно прстима склонио спаваћицу, откривајући и леву, набреклу и испресецану плавим жилама. Онда је спустио своје чулне усне на моју брадавицу и нежно почео да је сиса. Млеко је потекло. Ужаснута, у први мах нисам знала како да одреагујем, само сам запањено прошапутала:

– За бога милога, шта то радиш, Драгутине?!

– Узимам оно што је моје, голубице. Ако може он да их сиса, могу и ја. Опорави се што пре, најдража, једва чекам да те поново имам.

Окренуо се и изашао из собе док су ми се сузе неверице и бола сливале низ образе. Нисам могла да верујем да није честито ни погледао нашег сина, већ је махнито, с оном лудачком страшћу сисао моју дојку, стављајући ми тако до знања да ме ни са ким неће делити, па ни са сопственим дететом.

Тада сам први пут осетила гађење. Живот ми се умногоме променио. Откако је мој прворођени дошао на свет, више нисам могла да га гледам и доживљавам истим очима. Поражена понашањем свог мужа, заслепљена мајчинством и нагоном који ме је терао да не посустанем, сву своју љубав сам усмерила ка нашем сину.

Драгутин је покушавао на све начине да ми се

приближи, али сам га ја одлучно одбијала. Богдан је, хвала Богу, био здрава и напредна беба, халапљиво је сисао и ноћу мирно спавао, те сам могла пристојно да се одморим и припремим за дневне напоре, и бригу која ме је сустизала, сваким даном све више.

Аника ми је била од непроцењиве помоћи. Нисам више осећала љубомору према тој наочитој девојци, напротив. Сматрала сам је својом пријатељицом и била сам сигурна да ме неће издати. Сећам се добро њених нежних погледа док ми је беба почивала на грудима, и израза нелагодности и негодовања сваки пут када би мој муж ушао у кућу. Слутила сам да и она зна какве ме муке море. Иако је била млада, њена проницљивост је била охрабрујућа, као и њени поступци. Трудила се да ми олакша, неприметно и ненаметљиво, а сумњала сам да је често била сведок мојих беспомоћних суза, када бих остала сама. Према мом сину се односила с бескрајном нежношћу, а према мени с поштовањем и, чини ми се, емпатијом.

Драгутин је учестало с Маузнером одлазио на службена путовања, и била бих неискрена ако бих рекла да ми то није пријало. Његово одсуство ме је чинило спокојном. С пута би се углавном враћао уморан и нерасположен, а ја сам се трудила да му омогућим миран сан и одмор који заслужује.

Ипак, с временом сам почела да се питам куда он то одлази и шта заправо ради. Али тада сам била превише окупирана бригом око бебе да бих се усудила да га то директно питам.

Прва посета мојих родитеља и те како ми је годила, без обзира на мајчино цоктање и уздисаје што Драгутин није покрај мене и бебе. Задовољно и насмејано лице мог оца Јеврема доносило ми је радост. Мирно сам прешла преко његове опаске како дете личи на мене и да је права штета што се презива Харт, и уз

помоћ Анике их достојно угостила. Чекала сам да беба довољно ојача како бих се с њом упутила ка родитељском дому и упознала га са Семизом. За њом сам чезнула.

На измаку те 1924. не бих за себе могла рећи да сам била срећна. Можда збуњена. Слуђена свим оним што ми се издешавало. Али нисам била ни несрећна. Не још. Имала сам своју бебу, свог сина, којег сам волела свом жестином тек откривеног мајчинства и нисам превише анализирала свој однос са мужем. Као да је рођењем детета сва моја страст, с којом ме је Драгутин упознао и којој сам се покоравала, ишчезла. Чезнула сам само за осмехом свога сина, ницањем његових зубића и првим несигурним корацима. Чезнула сам и за сном, јер сам у то време слабо спавала, а и кад бих накратко уснила, сањала сам којекакве глупости које би ме из сна трзале и чиниле неспокојном.

Када би ме, у глуво доба ноћи, муж будио с очигледним сексуалним намерама, предавала сам му се с дужношћу, никако са страшћу, и он је то знао. Након неког времена отворено ми је пребацио:

– Љубице, срећан сам што си ми родила сина, али да сам знао да ћеш с његовим рођењем изгубити интересовање за мене, предузео бих све мере опреза да се твоја трудноћа никада не догоди. У чему је проблем, голубице моја?

– Проблем је у томе, Драгутине, што не могу да ти допустим да ми љубиш млечне дојке јер то у мени изазива гађење! Како не разумеш?! Ја њима храним нашу бебу, нашег сина! Оне ти сада не припадају!

– Шта си рекла?! – упитао ме је љутито и изненађено.

– То што си чуо! Постала сам мајка, ако ниси приметио!

– О, и те како сам приметио! Али то не значи да си

престала да будеш жена! Моја жена! Сети се само како си ми се подавала, па још ме и молила да те узимам пре но што се он родио! Сети се како си цвилела и преклињала да те додирнем овде и онде, а ја удовољавао твојим жељама! Ако Бог да, имаћемо још деце, Љубице. И шта ћеш онда? Заувек ми забранити да ти прилазим? Размисли, добро размисли, жено! – бесно је одвратио и залупио вратима наше спаваће собе тако снажно да је Богдан заплакао. Узела сам га у наручје а сузе су нам се помешале.

Изјадала сам се Семизи, која ме је, као и увек, пажљиво саслушала, а потом смо неко време утонуле у тишину.

– Љубице, чедо моје, сва та осећања која ми описујеш нормална су и природна. Знам да се свака жена неминовно промени кад постане мајка, па ни ти ниси изузетак. Рекла сам ти куда те силовита страст може одвести. Није моје да ти судим нити попујем, али ако већ тражиш од мене савет, било би добро да покушаш у свему да нађеш меру. Ништа што је претерано није добро, а ти све што радиш и осећаш покораваш свом неукротивом срцу. Застани, чедо. Добро промисли о свему. На мајчинство ћеш се брзо навићи, а сасвим је извесно да ћете ти и твој муж имати још деце. Никоме страст срећу није донела, па неће ни теби. Утишај своје срце, Љубице.

Дуго сам, након те посете, размишљала о ономе што ми је Семиза говорила. Знала сам да је у праву. Једино ми је било преостало да умирим своје срце, али нисам имала идеју како то да учиним. Брже но што сам се надала, Аника ми је у томе сасвим случајно помогла.

Када сам ушла у стан, дочекао ме је пријатан мирис тек испечене погаче, а она се брзо појавила у предсобљу, насмејана и румена, па ми цвркутаво саопштила:

– Госпођо, био је на вратима неки господин, питао је да ли сте код куће. Када сам му одговорила да нисте, окренуо се да пође, а ја сам га питала како се зове. Има неко чудно име, записала сам, ево је цедуља… – брзо је завукла руку у џеп снежнобеле кецеље и пружила ми папирић.

„Записала…“, помислила сам и истог часа знала шта ми је чинити. „Побогу“ , мислила сам, „па ја сам заборавила да пишем…“ Скоро сам наглас одахнула када ми је полетну мисао прекинуо поглед који сам бацила на цедуљу. Флоријан Маузнер! Шта ли је он, побогу, тражио у нашем стану? Није нам никада долазио и нисам га одонда видела, што је било велико олакшање. Драгутин је одржао реч. Али зашто је тражио мене да види и то у време када је сасвим сигурно знао да Драгутин није код куће? Била сам збуњена. Одлучила сам да испричам мужу за ову загонетну посету чим се врати с посла.

Уз ручак, споменула сам Драгутину да је Маузнер био на вратима нашег стана и тражио да ме види док сам ја била у посети мојима. Зачуђено је извио обрве, а лице му се намах натуштило. Потапкао је салветом бркове, а онда мирним гласом рекао:

– Ништа ми није помињао. Данас смо се накратко срели на послу, рекао ми је да мора да обави неке дужности у вароши. Хммм… чудно… Свакако ћу га сутра питати зашто је долазио.

Климнула сам главом у знак потврде. Хтела сам да кажем Драгутину како намеравам поново да се латим пера, али ме је нека сила у том науму спречила. Једноставно, у тренутку сам одлучила да то задржим за себе. Иако ме је он, у времену нашег упознавања, охрабривао да пишем и ниједном речју нити гестом није показао да му моје писаније смета, нисам желела да му саопштим своју намеру.

Била је то можда прва мудра одлука коју сам донела од почетка нашег брака.

XII

Драгутин ми никада није рекао зашто је Маузнер долазио да ме види, а ја сам на његову посету брзо заборавила, те га нисам ни запиткивала. Латила сам се писања. Отворила сам дебелу свеску тврдих корица коју ми је отац још давно поклонио и почела да пишем о свом животу. Имала сам потребу да записујем све догађаје који су ми се чинили важним, али и своја осећања, размишљања и дилеме. Нисам имала намеру да водим дневник, иако је он то с временом постао. Крила сам свеску на дну фиоке у којој сам држала веш и никоме о њој нисам говорила, чак ни Семизи. Аника ме је неколико пута затекла како пишем, али паметна, као што је вазда била, ништа није питала нити коментарисала. Чинило ми се да је то наша неизговорена мала тајна и нисам сумњала да ће тако и остати.

Богдан је испуњавао моје дане радошћу. Био је увек насмејан, живахан и ретко кад би заплакао, а Анику је обожавао. Проходао је са непуних годину дана, а нас две смо склањале намештај оштрих ивица да се дете не повреди иако се због тога мој муж бунио. Нисам марила.

Послушала сам Семизин савет и трудила се да умирим срце. Писање ми је у томе много помагало. Било је то само моје време, које сам љубоморно за себе чувала и крила од других.

Живот у нашем дому одвијао се по неком устаљеном поретку. Драгутин је и даље путовао, паковао се и распакивао а да ја у томе нисам

учествовала. Колико год сам се трудила да занемарим његову тајанственост, с временом је у мени прорадио црв сумње. Питала сам се зашто инсистира на томе да се сам пакује, те сам се једнога дана, баш пред његов одлазак на пут док је он у купатилу скупљао ситнице које су му потребне, ушуњала у његову малу радну собу и док ми је срце лудачки тукло, отворила тврди кожни кофер који је био његов веран сапутник.

На врху сам угледала уредно сложену белу кошуљу, а испод ње је извиривао крај нечега што је личило на врпцу. Баш кад сам руком посегнула да је извучем и подробније осмотрим, тргао ме је његов глас:

– Љубице, шта то радиш?!

Скочила сам као опарена, ухвативши се за груди. Видно сам поцрвенела и промуцала, као дете ухваћено у крађи бомбона:

– Ништа... само сам... само сам ушла да видим да ли ти је потребна помоћ...

У једном кораку се, како ми се чинило, створио до мене и бесно ми се унео у лице.

– Да ли сам тражио твоју помоћ, Љубице? – просиктао је, а мени су колена од страха клецнула, те сам се придржала за ивицу радног стола.

– Не, ниси, само... – муцала сам.

– Жено, неколико пута сам ти рекао да волим сам да се пакујем – строгим гласом ми је одвратио гледајући ме у очи. – Зашто забадаш свој лепи нос тамо где му није место? Да ли сам ја икада претурао по твојим стварима, голубице?

– Ниси, али...

– Престани да замуцкујеш! Будем ли те још једном ухватио како ме уходиш, казнићу те! Ишибаћу те!

– Молим? – запањено сам упитала док су ми се очи шириле.

– Чула си ме. Није пристојно копати по туђим

стварима. Зар те то твоја Семиза није научила, драга? – иронично ме је упитао.

Без речи сам изашла из собе, док ми је срце унезверено тукло.

Док сам са Богданом седела за кухињским столом и правила му фигурице од теста које је Аника замесила, чула сам врата како се с треском затварају. Тада је први пут Драгутин отишао без поздрава. Скоро сам гласно одахнула.

* * *

Моја стварност је постајала све суровија. Погађало ме је што се толика нетрпељивост појавила између мене и мог мужа, потирући некадашњу блискост. Као да је одједном све оно прећуткивано, једно по једно, почело да излази на видело.

Драгутинова све израженија нетрпељивост била је једнака његовој ранијој привржености. Као кад се мир претвори у рат, а љубав у мржњу.

Знала сам да сам таквој атмосфери у кући највише сама допринела, али нисам хтела да се повучем. Имала сам све снажнији осећај да ми Драгутин много тога прећуткује и била сам спремна да се суочим са истином. Ипак, морала сам да сачекам. Он је и даље испуњавао брачне дужности, на које сам ја одговарала, али чинило ми се да се његова страст похабала, избледела. Или су то била само моја осећања, више нисам сигурна.

Када су ме почетком 1926. поново спопале мучнине, престрављено сам помислила како сам опет носећа. Периода ми је изостала, а ионако невелик апетит ми се смањио. Овога пута сама сам се одлучно запутила код доктора, који је потврдио моје сумње.

Сећам се да сам након прегледа дуго бесциљно шетала по вароши, празних мисли и осећања. Нисам се радовала, али нисам ни туговала. Као да је део мене био ампутиран, неспособан или можда баш намеран да се прилагоди новонасталој ситуацији. Будући да се већ дуже време у нашем дому настанила снага чисте пролазности, питала сам се како ће мој муж реаговати на ову вест.

Иако сам у почетку мислила како се љубав може дефинисати као вера у оно што само двоје љубавника могу да виде и осете, с временом ме је та романтична мисао напустила. Као да је Богдановим рођењем река страсти и љубави у свом кориту пресушила, па је наш заједнички свет остао без вере. Тада сам схватила како је све оно лепо с почетка нашег заједничког живота било заправо резултат моје романтичарске визије која уистину није ни постојала.

Без оклевања сам мужу саопштила новости, мирним, прибраним гласом који није одавао моје расположење у том часу, као ни противречна осећања. Драгутин је, на моје изненађење, радосно поскочио, стао да ме обасипа пољупцима и јурцао по кући као неотесано дериште. Опет ме је изненадио. Као што сам негде на почетку ове приповести написала, умео је непрестано да ме изненађује.

Одједном је постао неумерено пажљив, сваког другог дана би ми доносио свеже цвеће, воће и слаткише. У нашу брачну постељу увукла се заборављена нежност, и ја сам, ни сама не знајући како се то збило, поново почела да се заљубљујем у свог мужа, остављајући сумње по страни. Говорио је како би волео да му родим кћерку, али да ће свакако бити једнако срећан ако поново буде дечачић.

Не могу да грешим душу и кажем да према сину није био пажљив и примеран отац, али то се дешавало

само када је био расположен. Карел Драгутин Харт је био човек који се у кући руководио својим осећањима и тренутним расположењем, што је умело понекад да ме иритира до граница издржљивости, а понекад, да будем сасвим искрена, и задиви.

Баш као и са Богданом, након првог тромесечја несношљивих мучнина, трудноћа је даље текла подношљиво. Аника ми је била од велике помоћи, и осим што је радила по кући, чувала би Богдана кад год сам имала потребу да се одморим или сама прошетам по вароши.

Када сам оцу и матери саопштила да сам поново у другом стању, њиховој срећи није било краја. Семиза је ту вест дочекала са суздржаним осмехом, иако се гласно захваљивала Алаху на толикој милости.

Милицу сам донела на свет у децембру, када је снег прекрио моје родно Сарајево, а зима била осетно хладнија него претходних година. Тло се под мразом ледило и више се и не сећам како смо стигли до болнице на Кошеву када су трудови почели. Сећам се бола, те порођајне агоније која је другог пута трајала нешто краће, али није била ништа мање болна. И опет, када сам угледала то мило, сићушно лишће, моје срце се претворило у њено вечно уточиште а сва бол је ишчезла као руком однета.

Драгутин је и даље био ван себе од среће, обасипао ме је ситним поклонима и нежношћу, а Богдан је, понајвише захваљујући Аники, своју сестрицу дочекао спреман, без уобичајене љубоморе коју старија деца исказују када на свет дође млађи члан породице.

Ипак, за разлику од Богдана, Милица је била гласна, плачљива и захтевна беба, што никако није умањивало моју љубав, али ме је исцрпљивало преко сваке мере. Тих првих годину дана њеног живота мој муж се повукао из нашег брачног гнезда у своју малу

радну собу, у којој је, поред стола и ормара, био смештен омањи кауч. Иако ме је с времена на време посећивао у настојању да одржи блискост, овог пута је био пун разумевања за моје измучено биће. Након Миличиног рођења, врло брзо сам повратила девојачку линију, и смршала чак и више, на шта мој муж није гледао с одобравањем. Стално је напомињао Аники да спрема што богатија јела како бих се макар мало угојила, јер није волео „да под њим шкрипућу кости“ .

Да, тако је наглас говорио, на опште Аникино презриво негодовање и моју слабост да му противречим.

Негде после првог рођендана наше кћерке, који смо прославили у стану са мојим родитељима, сестрама, братом и Семизом, Драгутин је једног дана дошао с посла видно узрујан. Наредио је Аники да децу одведе у собу, а мени да седнем за трпезаријски сто, испод ког су биле разбацане дечје играчке.

Резигнирано је шутнуо дрвени возић који му се нашао на путу и сипао ракију себи и мени. Обрада балкандоwнлоад.орг.

– Попиј са мном пиће, Љубо, морам нешто да ти приопштим.

Озбиљност његовог гласа и лица натерала ме је да му се без поговора придружим, док је он држао чашу у десној руци, а левом, што је заиста ретко чинио, чупкао густе тамне бркове.

– Маузнер је мртав – саопштио ми је.

– Молим? Како? Када? Шта се догодило, Драгутине? – запањено сам га упитала.

– Јуче и данас се није појавио на послу. Послали смо курира да га посети и дојави нам да ли је можда болестан, иако смо знали да би нас, да је такво шта посреди, и сам обавестио као и толико пута до сада… Али његова жена није била у стању да пошаље поруку

јер је још увек у шоку... Били су у недељу код његовог брата у гостима, и он се изненада срушио за време недељног ручка. Кажу да му је срце пукло.

– Господе боже! – прекрила сам шаком уста у неверици.

– Да... – промрмљао је мој муж, потежући добар гутљај ракије, а ја сам га као по аутоматизму следила. Завртело ми се у глави.

– Љубо, драга... данас је по хитном поступку стигао указ којим се његове дужности и одговорности преносе на мене... Више немам ментора и нисам ничији помоћник... У складу с тим, иако можда није примерено да у овом часу о томе причам, плата ће ми се повећати, па ћемо моћи лагодније да сабирамо кућне трошкове...

– Али, Драгутине...

– Хтедох да ти кажем, Љубице, и молио бих те да ме не прекидаш, да ћу од данас па надаље вероватно имати још више посла и чешће одсуствовати с обзиром на новонастале околности и очекујем од тебе да ми пружиш сву могућу подршку.

– Наравно, али... – заћутала сам, а онда коначно прикупила храброст за коју нисам била способна годинама пре тога – хоћеш ли ми коначно рећи чиме се ти заправо бавиш? Чиме се бавио Маузнер? Нисам се усуђивала раније да те питам иако сам имала незадрживу потребу... Ја....

– Голубице... – промрмљао је тихо и, како ми се чинило, поражено – знаш да сам намесник у влади... До јуче сам био Маузнеров помоћник, а сада...

– Помоћник за шта, Драгутине?! – скоро сам вриснула.

– За јустификацију, драга. Извршење правде и пресуда које доноси Врховно судство – чврсто је одговорио нетремице ме гледајући у очи.

Нисам га више ништа питала. Не знам зашто сам у

том часу заћутала. Знала сам да мој муж не лаже, али сам сумњала да ми ипак није рекао целу истину. А ја сам се у том часу попут какве преплашене зверчице шћућурила, утишала се, предала. Зато што сам правилно слутила да ми се оно што бих могла чути неће свидети.

Пустила сам време да чини по свом, а ја сам, у часовима када би се Аника понудила да преузме бригу о деци, иако је то никада нисам молила, писала... Захваљујући понајвише њој, а онда и мојој неутаживој жеђи за писањем, настале су забелешке које у одмичућим данима желим да претворим у завештање. Себи, вама и том проклетом времену исконске суровости коју ни највећа љубав није могла да победи.

XIII

Заиста, Драгутин је све чешће путовао, а ја сам имала посла и брига око деце преко главе. Да ми није било Анике, не знам како бих све то издржала. На свог мужа могла сам увек да рачунам Што се тиче новчане подршке и сигурности, али на његово присуство веома ретко.

Никада нећу заборавити тај дан када сам извела Богдана у шетњу у намери да му купим баклаве које је обожавао. Док сам стајала у реду за колаче, моје осетљиво ухо запарао је разговор двојице средовечних мушкараца који су прелиставали новине за столом:

– Крвник! Џелат! Пуј, мамицу му јебем циганску!

– Немој тако, Стојане, не греши душу. Човек је чинио оно што му је било наложено. Као да он може да бира кога ће бесити.

– Али, Милутине, да је било ко од нашег рода, не би то учинио! За Чаругу се свашта прича, знам да је био разбојник, можда и убица, како говоре, али је био један од наших! И све да је и био злочинац, како га власти именују, није заслужио да тако сконча… што га обеси гори од њега, крв му се затрла…

Најежила сам се. Нисам знала ко је човек о коме причају, али су ме неки тихи трептаји, нека притајена нелагодност у стомаку натерали да погледам новине које су оставили за собом. Села сам за исти сто а син ме је, нестрпљиво гутајући сласне залогаје, упитао:

– Шта је то, мами?

– Шта, сине? – расејано сам одвратила, листајући странице рото-папира богато украшене оловом.

– То? – прстићем је показао на новине.

– Ох, новине, љубави, мама жели да прочита вести.

– Никада нисам то видео, мами…

Одговор ми је замро на уснама када сам угледала фотографију свог мужа. Слова су ми се мутила пред очима. Испод слике је писало: „Крвник Карел Драгутин Харт“.

„Крвник“ ! Грозничаво сам вратила три странице уназад и почела да читам, руком дајући знак Богдану да се умири и да ме не омета. У чланку је писало:

„Трећа је година од Чаругиног погубљења, а он се још увек, и мртав, у јавности слави као народни Робин Худ. Ко је био Чаруга и ко му је пресудио?

Јован Станисављевић, Србин рођен у Барама, у Славонији, као десетогодишњак је остао без мајке а отац му се после месец дана поново оженио. Однос између њега и маћехе био је веома лош, те је он, чим му се указала прилика, напустио породичну кућу и отишао да изучи занат за бравара, који је убрзо напустио јер се 1915. године пријавио у аустроугарску војску. Суочен са Источним фронтом,

Јован дезертира и враћа се у Славонију, када заправо почиње ‘Чаругин‘ живот. Не зна се тачно ни када, ни откуда му тај надимак, али се у народу причало да значи ‘страшан‘, ‘опасан‘, ‘онај који убија људе‘.“

Загрцнула сам се и, хватајући дах, наставила грозничаво да читам.

„Кажу да је прво убиство извршио током кратког боравка на Источном фронту, и то свог саборца, неког Мађара, који се удварао девојци по имену Калинка, у коју је Јован био смртно заљубљен.

Након свршетка Првог светског рата и у вакууму који је настао након распада Аустроугарског царства и формирањем Краљевине СХС, Јован Станисављевић организује ‘Народну стражу‘ и даје налог да се по

кратком поступку стреља сељак Станко Бошњак.

Због овог дела осуђен је на четири године затвора у Сремској Митровици, али већ прве године бежи и одлази у шуму, где се прикључује групи одметника, хајдука, коју су чинили Срби и Хрвати, махом дезертери с фронта. Под утицајем бољшевичке револуције у Русији, пропагирали су прамену државног уређења, те стварања јединствене државе Јужних Словена, а своје пљачкашке походе правдали борбом против неправде и сиромаштва. Ова група је себе називала 'Колом горских тића', а на челу се налазио Божа Матијевић, звани Црвени Божа, који је комунистичку догму пропагирао као будућу идеологију.

Након убиства Црвеног Боже, нови вођа постаје Јован Станисављевић Чаруга и група се претвара у банду која не преза ни од чега и чији је једини циљ пљачка.

Као вођа, Чаруга је често мењао своју дружину и сараднике. Најчешће су то били Личани и Далматинци, углавном шумски радници. Никада их није било више од шесторице, седморице, и интересантно је да су већину пљачки извели у жандармским униформама. Мета пљачки су увек били богаташи који су, по правилу, омражени у народу.

Након његовог погубљења почеле су да се стварају праве легенде. Говори се, а ми бележимо, како су о њему настајале песме као о Робину Худу – заштитнику сиромашних, иако нема поузданих података да је он своју пљачкашку добит делио. Био је омиљен у народу, посебно међу женама. Свакој је поклањао скупоцени накит и одећу, а често и новац. Говори се и да је био верен више пута.

Глава му је била уцењена на 120.000 динара и било је питање времена када ће бити ухапшен. Двадесет шестог децембра 1924. године то се коначно и десило, у

Винковцима, иако се у то време скривао под лажним именом: Никола Дрезгић.

Невероватна је чињеница да Чаруга није хтео да призна свој прави идентитет, али када је коначно то учинио, верујемо под присилом, признао је редом све своје злочине које је починио за четири године колико је харао по Славонији. Познати разбојник ухапшен је са своја три саучесника: Марком Дрезгићем из Грачаца, Павом Првићем из Карлобага и Матом Крмпотићем из Госпића. Под оружаном пратњом спроведен је у Осијек.

Суђено му је по закону. Када се суочио са вешалима у дворишту Краљевске судске палате у Осијеку, и након прозивања општинског чиновника, Чаруга је одговорио:

'Ја сам Јован Станисављевић Чаруга! Мој наклон, господине крвниче... Збогом, народе, Чаруга путује!'

До фебруара 1925. Чаругино суђење је било данима у центру пажње. Улазнице за вешање биле су распродате петнаест дана унапред, а ни глумци осијечког театра нису хтели да пропусте тако важан догађај. За њих је била припремљена почасна ложа, да што пажљивије науче 'како се умире'. Е сад долазимо до открића за које јавност није знала!

Иако је за његово погубљење био задужен крвник Флоријан Маузнер, којег је правосуђе већ критиковало због лошег обављања дужности, а не хотећи да се на овом важном погубљењу деси какав пропуст, дужност је препустио свом помоћнику, крвнику Карелу Драгутину Харту, који је вешање извео брзо, прецизно и достојанствено. И то се тајило!

О Харту се, за разлику од његовог, сад већ почившег ментора, мало зна. Док је Маузнер био прилично аљкав у свом послу, често и суров, Харт је ово погубљење, а како тврде надлежни и сва остала, извршио према прописима.

Уредан, смирен, достојанствен крвник са цилиндром и белим рукавицама поклонио се након извршења казне, обраћајући се надлежнима речима: ‘Часни суде, правди је удовољено.‘

Сазнали смо да Чаругин крвник живи у Сарајеву, да је ожењен и има децу. Он о свом животу не жели да прича, бар за сада.“

Не сећам се како сам с дететом стигла до куће својих родитеља. Сећам се да сам понела новине са собом, и да је Семиза цикнула од радости када је угледала мене и Богдана. Међутим, њеним лицем је брзо прелетела брига кад сам је млако загрлила и питала да ли је отац код куће. Климнула је главом и рекла да је у својој радној соби. Мајка је са сестрама отишла до вароши, а Арсеније је по обичају скитао. Оставила сам Богдана у сигурним Семизиним рукама и без најаве банула у очеву радну собу. Седео је задубљен у неке папире. Кад ме је угледао, устао је с намером да ме поздрави, а ја сам бацила новине на радни сто, а потом се сручила у столицу.

Упитно ме је погледао. Моје лице, без капи крви, све му је рекло. Пажљиво је прегледао новине, и то је, како ми се чинило, потрајало читаву вечност пре него што их је одложио.

Гласом који нисам препознала као свој, питала сам га:

– Јеси ли ти то знао, оче?

Поћутао је неко време, скинуо наочаре с носа и протрљао чело.

– Неко време, кћери. Новине су о томе већ писале. Питао сам се да ли и ти знаш…

– Не, оче, нисам знала… до данас. Драгутин никада у кућу не доноси штампу. Ја, престрављена сам… – једва сам промуцала, а онда сам бризнула у необуздан плач.

Отац је хитро дошао до мене и снажно ме загрлио.

Плакала сам гласно, незадрживо, силовито. Као кроз маглу, чула сам Семизу како говори Богдану да мами није добро, али да ће се деда за њу побринути док он слисти још једну баклаву.

– Љубице, чедо моје… погледај ме…

Нисам имала снаге. Савијала сам се и јаукала у очевом наручју као да сам управо ја осуђена на смртну казну. Не знам колико је све то трајало. Отац ме је натерао да попијем ракију, од које сам се стресла и мало– помало умирила. Сачекао је да моји јецаји утихну, а онда ме тихо, обазриво питао:

– Није ти никада рекао?

Одмахнула сам главом суспрежући јецаје.

– Љубице, сигурно је желео да те поштеди. Гадан је то посао. Ни ја нисам срећан што ти је муж… извршитељ правде, али…

– Џелат, оче! Мој муж је џелат! Какав извршитељ правде? Намесник у влади? Лагао је! Све ове године, све време ме је лагао!

– Љубице…

– Не… хоћу да одем од њега, оче, ја ово не могу да поднесем…

– Љубице…

– Не! Не желим више никад да га видим! Отићи ћу по Милицу… Молим те, оче, хоћеш ли ме примити?

– Душо моја, Љубо моја, чедо моје… ово ће увек бити твој дом, али те молим да се мало смириш и размислиш… Да ли је твој муж добар према теби и деци, кћери?

– Јесте, али он је… он је… – поново сам грчевито зајецала.

– Љубице, сигурно постоји разлог зашто ти је Драгутин то прећутао. Мислим да знам и који је. Не желим да га правдам, нити сам ту да судим, али ни ја не знам како бих се понео да сам на његовом месту…

– Оче, ти знаш, ти си ме учио да ништа није важније од истине, ма колико она страшна била! Зашто ми није рекао истину?!

– Колико се ја сећам, док ти се још удварао, говорио је да ради као наместник у влади и спроводи јустификацију.... Ниси знала шта то значи, чедо моје, а ја сам само сумњао… Није те лагао, Љубице, само је прећуткивао истину....

– Ја… ја не знам шта ми је чинити…

– Ја знам, кћери. Смири се. Да ли је Драгутин код куће?

– Не… на путу је… сигурно… спроводи јустификацију… – горко сам промрмљала и опет се загрцнула од суза.

– Добро. Кад се враћа?

– Не знам. Јуче је отишао.

– Остаће онда на путу сигурно још и сутра. Предлажем ти да се смириш и допустиш ми да се мало поиграм са својим унуком, па ћу вас ја испратити до стана. Где је моје мезимче?

– С Аником је, тата.

– Добро. Заједно ћемо отићи твојој кући, остаћу код тебе и поседети колико год је потребно, па кад успаваш децу, ја ћу поћи… Замолићу Семизу да ти спакује чај за сан, а ти замоли Анику да остане ноћас…

– Нема потребе да је молим, увек је са мном и с децом кад је он на путу…

– Онда смо се договорили – рекао је мој отац чврстим гласом и пољубио ме у ознојено чело.

Нико није умео да ме смири као он. Био је херој мог детињства и вечно ће остати херој у мом срцу. Мало би се који мушкарац, био он отац, брат, супружник или љубавник, могао подичити тим звањем. Али мој отац је уистину то био. Увек нежан, спреман да саслуша, пажљив, разборит и речит, био је моја утеха, мој

ослонац, мој глас разума. И био је непобедив. Знала сам да је све што ми је Јеврем говорио било исправно, али у свом срцу никако нисам могла да пронађем оправдање за Хартово прећуткивање, избегавање истине, лагање, како год…

Тек касније, када је отишао, деца заспала, а ја се увукла у брачну постељу и пустила сузама одушка, помислила сам како ми Драгутин сигурно због посла којим се бавио није дозвољавао да га пакујем, а да је она врпца коју сам ономад уочила вероватно била конопац за вешање.

Целе ноћи сам се превртала покушавајући да дозовем сан… неуспешно. Нисам знала шта ми је чинити. Онда сам се досетила. Једноставно, оставићу новине на трпезаријском столу. У неком тренутку Драгутин ће их сигурно уочити и узети у руке, јер се новине у нашу кућу никада нису доносиле. Сада сам сазнала и зашто.

Заридала сам. Питала сам се, по ко зна који пут, за кога сам се то удала.

XIV

Драгутин се вратио с пута након два дана. Била сам већ припремљена на његова лоша расположења увек када би се вратио кући, али овога пута је, као у инат, било другачије.

Расположен, након што ме је пољубио у образ, поздравио се с децом и из кофера извадио играчке и слаткише. Било је то први пут да је деци донео поклоне с пута, а мени је припала мука када сам видела њихова озарена лица. Мој муж је затим из џепа сакоа извадио кутијицу и предао ми је, насмешен.

Бледа и безизразна, отворила сам је и угледала лепу златну филигранску наруквицу. Бацила сам на сто кутијицу, која је пала на новине које сам ту намерно оставила. Потом сам узела Милицу у наручје и изашла из собе.

Аники сам дала слободно поподне, јер сам знала да ме очекује тежак разговор са Драгутином. Трудила сам се, понајвише због деце, да останем прибрана и смирена иако се у мени одвијала права драма. Мисли су ми биле збркане. Један део мене, онај емотивни, жудео је да га оправда, да схвати његов поступак, али разум му се снажно опирао. Кад год бих помислила на његове додире, на нашу страст и постељу, осетила бих снажно гађење. Нисам могла да се отресем помисли да су те руке, руке мог мужа, једнако миловале и убијале. Била сам у потпуном расулу.

Нисам видела Драгутинов израз лица када сам са кћерком напустила дневну собу, али сам била сигурна да је приметио новине и будући да се ништа није чуло

осим Богдановог задовољног мрмљања док се играо новом играчком, претпостављала сам да је узео да их чита. А можда их је раније већ прочитао, што је било много вероватније, па сад смишља изговор… Трудила сам се да смирим своје задихано срце.

Нисам чекала дуго, а мој муж се појавио на довратку спаваће собе. Лице му је било озбиљно и, рекла бих, тужно. Изненадило ме је одсуство беса. Очекивала сам другачију реакцију. Пришао ми је, помиловао по глави Милицу, која је седела до мене на кревету и забављала се лутком, а потом и он сео поред нас. Тужно ме је погледао:

– Љубице… – пружио је руку да дотакне моју, а ја сам се измакла.

– Сад знаш, Љубице, иако те никада нисам лагао. Ипак, желео сам да те поштедим детаља у вези с мојим послом… Није ми лако…

– Теби? – сиктаво сам прошапутала иако ми се викало на сав глас, али сам се суздржавала због деце. – Теби није лако?! Шта мислиш, како сам се ја осећала док сам на улици слушала људе како пљују мог мужа, називају га крвником и хладнокрвним џелатом? Шта мислиш?! Умало се нисам онесвестила кад сам Богдану куповала колаче у вароши. Зато сам и узела те проклете новине које ти никада у кућу не доносиш! Сад знам и зашто!

– Љубице, дозволи ми… – почео је нежно, а ја сам скочила као опарена.

– Не дозвољавам! У кухињи ти је вечера ако си гладан, мада не знам како уопште можеш да једеш после обављеног „посла“… – иронично сам рекла и додала: – Одох да прошетам. Припази на децу, надам се да си толико кадар!

Изашла сам из стана и бесциљно шетала наредних пола сата. Иако сам грозничаво размишљала шта да

учиним са собом, нашим браком и децом, одговоре нисам налазила. Осећала сам се поражено, изневерено. Зар је то човек који ми је пружио толико нежности и радости? Било је и тешких дана у нашем животу, али сам их некако прегурала. Нисам била сигурна да ћу моћи да живим даље са човеком који је другима одузимао животе, па макар то чинио у име правде, истине или чега год. Питала сам се колико их је било. Колико их је до сада обесио? Одлазио је често на службени пут и док смо се упознавали. За пет година нашег брака, одсуствовао је небројено пута... Да ли је сваки пут вешао некога? Господе, колико их је било, питала сам се, очајна.

Када сам се вратила у стан, деца су већ била заспала. Питала сам га хладним тоном да ли им је дао да једу, а он ми је потврдно одговорио. Насула сам себи чашу ракије а онда села насупрот њему, па чврстог става и хладног израза лица наредила:

– Причај!

Тргао се на звук мог гласа, заустио да ми одговори, па се предомислио. Устао је тешког корака, насуо себи чашу пића и одсутно се загледао у даљину. Онда је дубоко уздахнуо и почео:

– Као што већ знаш, рођен сам у Чешкој, у округу Карлин. Моје рођено и крштено име је Карел, иако се овде изговара као Карл.

Гласно сам уздахнула, али он на то није обраћао пажњу, већ је наставио.

– Отац ми се звао Иван, мајка Јармила, као што сам ти давно рекао. По народности сам Ром, а то си свакако већ могла да претпоставиш. У Сарајево сам дошао после рата, као демобилисани аустроугарски војник, што сам ти такође у оно време саопштио. Тада сам узео име Драгутин, како бих се што пре, и чинило ми се лакше уклопио у средину. Одмах сам почео да асистирам

овдашњим џелатима – како нас ти називаш, а ја не желим да те демантујем иако преферирам другачији назив своје професије – Алојзу Сајфриду и Флоријану Маузнеру. У време када смо се ти и ја упознали, 1922, постао сам и званично заменик џелата. После Маузнерове недавне смрти, заузео сам његово место.

Алојз Сајфрид, којег ти нисам спомињао, а ниси имала прилике ни да га упознаш, био је нека врста нашег учитеља. Када сам га упознао, био је човек у годинама, већ је превалио шездесету. Радио је као привремени џелат, или крвник, како ти је драже, за Босну и Херцеговину још од 1886, а након десет година унапређен је за стално. За разлику од Маузнера, Сајфриду сам се дивио, иако сам у време када је он већ превалио шездесету био веома млад. Алојз се оженио и добио сина. Знам да је писао молбе и жалбе у којима је од Беча тражио повишицу за свој рад, то ми је он сам причао.

Била су то тешка времена. Жалио ми се такође како је свој посао честито обављао, а његов специфичан чиновнички положај није му допуштао да тражи хонорарне послове, уосталом као ни мени данас, па је живео само од државне плате, која није била редовна. Хвала Богу, данас је другачије. Међутим, морам да ти напоменем да и ја редовно пишем жалбе и молбе на рачун својих хонорара и не одлазим на извршења док ми га не уплате. Не знам како бих иначе могао да покријем наше трошкове. Али то је друга прича.

Када је 1914. почео рат, Сајфриду је подршку пружила Земаљска влада у Сарајеву, која је предложила да му се повећа плата како због раста цена, тако и због тога што он, с обзиром на предрасуде грађана према његовом положају, није могао прибавити додатну зараду. Алојз је вичан страним језицима, свира цитру, компонује, веома је писмен и талентован. Изразито је

висок, али крхке грађе, помало погрбљен. Многи су причали како је пијаница јер су му образи црвени а капилари на лицу изражени, али он не пије. Никада га нисам видео да је окусио кап алкохола. Син му је баш налик, сувоњав и погрбљен младић, рахитичан. Жену сам му упознао, оставила је на мене врло леп утисак. Скромна, насмејана, тиха. Не би веровала где мој учитељ проводи своје пензионерске дане! Живи у Улици Хусеин-капетана, у махали изнад леве обале Миљацке, у малом, неугледном стану, међу муслиманском сиротињом. Он и слика у слободно време, Љубице. Волео бих да те с њим упознам. Можда би онда стекла другачију слику о нашем позиву.

Стално ми је говорио како саосећа са онима који постају његови „пацијенти“, како је називао осуђене на смрт. Увек је био свечано обучен када би извршавао јустификацију: у црном оделу, с цилиндром и белим рукавицама. То сам од њега преузео. Говорио ми је да на тај начин одаје пошту „трагичном моменту насилног умирања“...

Драгутин је гласно уздахнуо неколико пута, а потом у једном гутљају искапио чашицу. Устао је и долио себи пиће, не гледајући у мене. Као да је у мислима био стотинама километара далеко, а не у нашој дневној соби, коју је парала тишина ноћи. После неког времена је наставио, тумачећи моје ћутање као охрабрење.

– Алојз је вешао углавном по Требињу и Херцеговини, Тузли и Бијељини, и то оне који су били жртве одмазде након убиства надвојводе Фрање Фердинанда, којег је он називао царем. Последњи пут је стао пред вешала, а ја покрај њега, осмог марта хиљаду деветсто двадесет друге, те године када сам тебе упознао и заволео, када је јустификовао Алију Алијагића, члана Социјалистичке радничке партије

Југославије. Следећег месеца га је заменио покојни Маузнер.

Упознала си Флоријана и правилно га проценила. Маузнер је био све оно што Сајфрид није. Одрастао је у Зеници, у шинтерској породици. Није му ишла школа, био је лош ђак и уместо да време проводи у клупи, он је са оцем често био на улицама, где су брутално убијали псе и мачке, давећи их и ломећи им вратове. Сам ми је о томе причао. Након што му је отац умро, с мајком и млађим братом доселио се у Сарајево. Мати му је такође била шинтерка. Алојз га је срео на улици, мислим негде у лето 1893. године, и када је видео шта ради, пришао му је и питао га да ли би пристао на додатни, много боље плаћен посао. Од тада он постаје Сајфридов помоћник, у прво време привремени, а затим и стални. Његов посао је био да снажно ухвати обешеника након што му измакну клупицу под ногама и свом тежином се обеси о тело…

Ниси упознала његову жену Розалију. Нису имали деце, а с њима је у почетку живео Розалијин брат, који је извршио самоубиство. Маузнер је, морам признати, био неспособан, аљкав и лош џелат. Нажалост, много пута сам био сведок патњи оних које је вешао. Сећам се да је једном у Осијеку градски чиновник након јустификације која је трајала пуних дванаест минута ужаснуто узвикнуо: „Побогу шта то радите! Ово је срамота! Ово није вешање, него шинтерај!“ Ни мени није било свеједно, Љубице. И ја сам човек од крви и меса, и жао ми је живота сваког човека, па макар он био пљачкаш или убица. Сећам се да се Маузнер тада само нацерио, без саосећања или стида. То је био први пут да смо се жестоко посвађали. Можда можеш у сећање да призовеш моје смркнуте и нерасположене повратке с пута у наш дом… Било је то због Маузнера.

Такође, замерао сам му што је фотографисао

осуђенике а потом те фотографије продавао народу жељном сензације. Гадило ми се све то. Те слике обешених злочинаца… – Драгутин је одмахнуо главом и поново потегао из чаше. Протрљао је руком чело и након краће паузе наставио:

– Ово што си прочитала у новинама нажалост је истина. Не могу и нећу од ње да бежим. Чаруга је био тражен криминалац и његово вешање је изазвало велико интересовање, како у народу, тако и у штампи. Требало је да Маузнер изврши јустификацију, али је у последњем тренутку стигла депеша из суда у којој се јасно и гласно налаже да вешање изврши његов помоћник, то јест – ја.

Већ суочени са притиском јавности, осудама и гневом, судски праведници су се с разлогом уплашили да Маузнер неће ваљано обавити свој посао. Ја јесам. Удовољио сам правди. Обесио сам Чаругу брзо и достојанствено иако је он пре тога направио читаву драму, представљајући себе као мученика. – Утом је заћутао. Од алкохола или сете замућен поглед блудео му је у неком само њему знаном беспућу. Иако се моје тело борило против нарастајућег беса, наизглед мирним тоном сам питала:

– Колико их је било, Кареле?

Мој муж се тргао када сам изговорила његово крштено име и загледао се у мене као да ме први пут види.

– Молим?

– Колико их је било? Колико душа носиш на савести? – горко сам поновила.

– Љубице, не носим ја ничију душу на савести. Ја сам онај који им је физички пресудио, али казну им нисам одредио. То је увек чинио и чиниће суд. Ја сам само извршитељ правде, а у одлуке суда се не мешам.

– Извршитељ правде? – подсмехнула сам се.

– Да. Извршитељ правде – одлучним гласом одвратио је мој муж.

– Да ли их сањаш?

– Кога?

– Обешене. Пардон, „жртве јустификације“, како ти волиш да кажеш – наставила сам истим тоном, који је. Драгутин игнорисао.

– Сањам, Љубице. Много чешће него што то желим и него што ти можеш да замислиш.

– И?

– Буде ми тешко у сну, Љубо, претешко, али на јави знам да само чиним оно што су други, паметнији и ученији од мене пресудили. Није моје да се у то мешам.

– Твоје је да убијаш, зар не?

– Не, моје је да правди удовољим.

Заћутала сам. Више нисам имала снаге ни да мислим, а камоли да говорим. Осећала сам се изнурено, потрошено и јалово. Све време сам у подсвести мислила како ли ће моја деца једнога дана одговорити на питање чиме им се отац бави. Била сам празна, поништена. Тек касније у мени је почело да се рађа до тада потпуно страно осећање, једнако снажно као и љубав.

Мржња.

XV

Јутро након Драгутинове исповести није ми донело преко потребно олакшање. Драгутин није отишао на посао и читав дан је провео затворен у својој радној соби. Целу ноћ је пио, а ја сам захваљивала Богу што има толико милости да га склони од погледа деце.

Аника му је однела ручак, а он је, након што је спустила послужавник на радни сто, без речи, једним потезом, све порушио. Преплашена, устукнула је и изашла, а мени у страху и с нелагодом саопштила како сматра да би било добро да са децом одем код мојих. Нисам је послушала, јер нисам хтела да бежим из сопственог дома. Иако сам се плашила, у дубини срца знала сам да мој муж неће учинити ништа нажао својој породици. Зато сам остала.

Од претходне вечери ни реч нисмо прозборили. Сам Бог зна шта је мислио и осећао. Памтим да сам ту бесану ноћ провела као у грозници. Када би ме, на тренутке, опхрвао сан, сањала сам вешала, мог мужа у црном оделу са цилиндром и белим рукавицама…

Дан се већ умирио, а вече заузело трон када сам коначно, после куцања на које нисам добила одговор, отворила врата његове радне собе, која је личила на оставу за одлагање непотребних ствари. Затекла сам га за столом, са већ скоро попијеном флашом ракије и рукама зароњеним у густу црну косу. Лактови су му једва приметно подрхтавали. Није подигао поглед, само је промрмљао:

– Пусти ме, морам да га напојим…

– Кога? – упитала сам га, очију пуним страха и

озлојеђености, а он ми је одбрусио:

– Ђавола...

Ни сама себи не могу да објасним, нисам могла ни тада, која ме је сила натерала да му приђем. Мора бити да сам га још увек волела. Можда и сажаљевала. Помогла сам му да устане, натерала га да стави у уста два-три залогаја, а потом га разоденула и буквално однела до купатила. Драгутин је био снажан човек, атлетске грађе, и није ми било лако да се изборим с његовим отежалим и омлитавелим телом. Стајала сам испред врата, ослушкујући, и чула га како рида. Било ми га је жао у том тренутку. Иако тога није био свестан, тада сам га први пут видела слабог и немоћног. Након двадесетак минута изашао је из купатила у бадемантилу, необријан, мокре косе и непријатног задаха, али трезвенији него што је био. Помогла сам му да навуче пиџаму и стрпала га у кревет.

Касније сам и сама заспала, исцрпљена. У зору ме је пробудио осећај нечега већ доживљеног, познатог... Буновна, промешкољила сам се и схватила да је мој муж у мени, а његове руке на мојим дојкама док ми је пољупцима миловао врат. У том тренутку сам, као у полусну, заборавила на све недаће и препустила се... Сећам се да је Драгутин са мном нежно, а опет страсно водио љубав, мрмљајући давно заборављене речи... Речи које су ми толико недостајале... Да сам све што он жели, љубав његовог живота, једина и највећа, његова утеха и најбољи пријатељ... Прихватила сам његове чулне усне као и толико пута пре тога и упркос разумском делу свог бића које се опирало, препустила се страстима...

Исцрпљен, убрзо је заспао, а мој поглед је остао упрт у таваницу, док се ум питао: „Зашто сам то, забога, учинила?“

Знала сам да нећу проћи без казне, што ми се, девет

месеци касније, и потврдило.

Ништа га више нисам питала. Нисам желела да знам, јер сам схватила колико истина уме да боли. Блажен је живот у незнању! Драгутин је и даље путовао, доносио деци и мени поклоне и својски се трудио да буде добар отац и нежан муж, али ја сам се променила.

Утеху сам налазила у писању и читању. Чак ме ни деца нису више радовала као раније. Трудила сам се да будем добра мајка, али у њиховим цртама лица проналазила сам његове, више него своје, и то ме је онеспокојавало.

Била сам на ивици очаја због још једне трудноће. Мој јад и јед је прелио чашу пуну жучи. У паници сам отишла код доктора.

– Драга Љубице, ја заиста не могу и нећу то да учиним. Већ имате двоје здраве, предивне деце, па зашто не бисте родили и треће? Препоручујем да конзумирате намирнице богате гвожђем и витаминима, као и да се што више одмарате. Да ли су и овог пута мучнине изражене?

– Не, докторе. Не осећам ништа осим страха. Не желим ово дете! – очајно сам узвикнула а сузе су ми потекле низ бледо лице.

Доктор ме је саосећајно погледао и благим тоном питао:

– Да ли сте разговарали са својим супругом?

Одмахнула сам главом, суспрежући јецаје.

– Љубице, разговором се многе ствари дају решити. Предлажем вам да прво разговарате са Драгутином, а онда, уколико буде било потребе, обоје дођете код мене.

– Докторе, немам о чему да разговарам! Желим прекид трудноће!

– Чуо сам вас, још првог пута. Нема потребе да

вичете. Саосећам са вама, али ја прекид трудноће нећу извршити уколико то није медицински оправдано – одлучно ми је саопштио.

Избезумљена, отишла сам у кућу својих родитеља. Желела сам да видим Семизу и у њеним рукама пронађем утеху. Након што сам се поздравила са мојима, игноришући мајчине опаске како сам бледа као смрт и како личим на костура а не на жену, повукла сам се са Семизом у кухињу. Када сам затворила врата, пала сам јој у наручје, јецајући. Све сам јој испричала.

Семиза је дуго и замишљено ћутала, а њене светлоплаве очи биле су пуне суза. Миловала ме је по мршавим леђима. Ни реч није изговорила.

– Молим те, реци ми шта да радим, Семиза, молим те, реци ми… – неутешно сам понављала.

– Чедо моје, увек си сама доносила одлуке и верујем да ћеш и овог пута наћи начина да решиш проблем. Не могу ти помоћи. Сама си изабрала, Љубице. Желим само да ти кажем како то недужно дете ни за шта није криво. Бог те је благословио породом. Нека буде воља Његова.

Погледала сам је очима црвеним од плача и горко одвратила:

– У праву си, Семиза. Сама сам сејала, сад ћу сама и да жањем.

Тешког корака и капака надувених од плача, вратила сам се кући. Аника ме ништа није питала, мислим да је сама закључила о чему је реч. Када сам одбила да једем, без речи ми је припремила чај и рекла:

– Лезите и одморите се, драга госпођо. Ја ћу причувати Богдана и Милицу док вам муж не дође с посла.

Захвално сам јој стиснула руку, отишла у спаваћу собу коју сам замрачила, свукла се и легла у постељу. У тренутку сам заспала.

Пробудила ме је његова рука на мом образу. Споро сам отворила очи и затрептала. Зајечала сам. Драгутин ме је забринуто упитао:

– Шта није у реду, голубице моја? Могу ли некако да ти помогнем?

Сузе су ми незадрживо потекле. Нисам имала снаге да му се супротставим док ме је нежно миловао по коси. Желела сам да умрем. Одједном сам схватила сву безнадежност свог животног пута. Уместо да се даље образујем, пишем, путујем, претворила сам се у супругу и мајку, заувек везану ланцима за чамотињу вароши у којој сам се родила. Постала сам све оно на шта сам у својој младости с презиром гледала.

– Молим те, остави ме саму… – прошапутала сам.

– Љубице, плашиш ме. Молим те, реци ми шта ти је…

Одмахнула сам главом и скоро завапила:

– Остави ме…

– Не. Нећу да те оставим. Ја сам твој муж и шта год ти мислила, волим те и желим ти само добро.

– Добро више никада неће бити, Драгутине. Све наше добро је одавно прошло…

Ухватио ме је снажним рукама за рамена и благо протресао:

– Погледај ме! Љубице, погледај ме и реци ми шта ти је! Забога, жено, идем да позовем лекара…

– Не! – узвикнула сам.

– Говори онда шта ти је!

– Трудна сам! Опет сам трудна! Не желим ово дете! Не желим више да имам децу! Доста ми је!

– Љубице… Драга моја Љубице, па то је дивно! Пресрећан сам! Како то мислиш да не желиш ово дете? Зашто…

– Шта зашто? – скоро сам врисну х. – Зар не разумеш? Не желим више да имам децу с тобом! Не

волим те више! Изневерио си ме, лагао! Не могу да се помирим с тим после свега…

– Зар опет?! Докле ћеш се враћати на то, Љубице? Шта хоћеш од мене? Да дам отказ? Од чега ћемо живети? Увртела си себи у главу да сам те лагао иако и сама знаш да то није истина. Покушавао сам само да те поштедим, да не бринеш и…

– Бринем? Зашто бих бринула? Зато што мој муж веша људе? Не, не бих због тога бринула…

– Љубице, молим те престани…

– Не уђуткуј ме, Драгутине! Не желим да родим ово дете! Нећу више да рађам! Доста ми је да седим код куће, гајим децу и чекам тебе да се вратиш с пута. Све је сад другачије, како не разумеш? Сањам како вешаш људе! Сањам те у црном оделу, са цилиндром и белим рукавицама! Сањам Смрт! Живим са њеним изаслаником! Ко си ти, Кареле? Слуга Смрти? Не, не говори ми како си извршитељ правде, јустификације или чега већ! Сад знам да сам и несвесно затварала очи пред истином, пред поразним сазнањем да ми је муж целат! Крвник! Отац моје деце је крвник… – зајецала сам гушећи се у сопственим речима.

Хартово лице било је окамењено. Гледао ме је безизразно. У његовим очима ништа нисам могла да прочитам. Деловао је стамено, смирено, а из његовог тела избијала је снага. Волела бих да сам тада имала само делић те снаге, те решености и смирености. Али нисам. Била сам мајка, и сасвим другачије емоције су одредиле мој живот од када сам родила децу. Била сам ужаснута јер сам у том часу први пут помислила колико би ми живот био лакши, без бола, да их нисам родила. Можда бих се онда усудила да прекинем то безнађе које ме је целу обузело, можда бих нашла снаге да га напустим и кренем из почетка.

Без речи се окренуо и изашао из собе. Чула сам га

како тихо разговара са Аником, а недуго затим и како се улазна врата нашег дома закључавају. Претпоставила сам да је Аника отишла кући.

Чврсто сам зажмурила, терајући од себе дечје гласове, прекривши уши шакама. Желела сам да сви они нестану. Да се пробудим у својој девојачкој соби, у кући својих родитеља, да ме Семиза дочека с осмехом и божанским доручком, те да се потом повучем и пишем, пишем, пишем...

Нисам се померила ни када је сатима касније наш стан утонуо у мрак и тишину. Иако сам желела да проверим да ли су деца заспала, схватила сам да ни за то немам снаге. Драгутин те вечери није дошао у нашу брачну постељу и ја сам му на томе у дубини душе била захвална. Не бих могла да поднесем његов мирис, топлину његовог тела. Те бесане ноћи схватила сам да је време једини праведни судија наших избора.

Била сам заробљеница живота који сам изабрала, тамничарка сопствене душе, која се напокон, после година проживљених с њим у незнању и страсти која ми није допуштала да сагледам истину, пробудила у оковима. Махнито сам размишљала шта да предузмем како бих свој живот учинила подношљивим, ако не бољим. Нисам могла да замислим да се појавим на очевом прагу с двоје деце и трећим које је било на путу. Нисам могла да поднесем ни помисао на прекоре и неразумевање моје мајке, која би се, сасвим сигурно, потрудила да ми живот учини још несноснијим. Прихода нисам имала. Нисам могла тек тако да узмем децу и да га напустим. Осим тога, била сам сигурна да ми он то не би допустио. Питала сам се имам ли довољно снаге и куражи да се помирим са својом судбином, да је прихватим и да јој се предам.

Пробудила ме је глад. Помислила сам како је чудно што човек, и када не осећа жељу за животом, осећа

потребу да преживи. Устала сам, обавила јутарњу хигијену и отишла у кухињу. Било ми је чудно што је кућа тако тиха, али сам помислила да је сигурно још веома рано и да деца спавају.

Бацила сам брз поглед на дрвени сат с клатном у предсобљу и изненадила се када сам видела да је прошло девет сати.

Затекла сам папирић на столу на којем је Аникиним рукописом било написано да је повела децу у шетњу до пијаце.

Провирила сам у радну собу, која је била празна. Кауч је био у нереду, постељина изгужвана, а на радном столу поново је стајала скоро попијена флаша ракије. Било је загушљиво. Отворила сам широм прозоре и отишла у кухињу да једем. Помислила сам како ипак могу без мене, и деца и Драгутин. А онда сам себе брзо прекорила због тога јер сам знала да не би тако било да нисмо имали Анику.

Тада ми се чинило како је све изгубљено, и нисам ни помишљала да би могло бити још горе.

А било је.

XVI

Полако али сигурно тонула сам у депресију. Било ми је мрско да устајем из кревета и чинило ми се како бих остатак живота могла да проведем у тој замраченој соби у чијим су се зидовима заувек настаниле наше негдашње страсне и љубавне ноћи.

Драгутин ме је неко време избегавао, а Аника обазриво покушавала да ме извуче из постеље користећи моју децу као средство принуде, пред којим нисам поклекла.

Зато сам се искрено изненадила када је после две недеље мој муж без куцања бануо у нашу спаваћу собу из које се беше иселио, разгрнуо тешке драперије и завесе, широм отворио прозоре и пустио светлост дана да ме заслепи. Прекрила сам шакама лице и зајечала. Тргнуо ме је његов наредбодавни тон:

– Устани и облачи се, Љубице!

– Излази... – немоћно сам изустила.

– Нећу ти два пута понављати. Ако буде требало, сам ћу те обући. Уосталом, немамо много времена. Дижи се!

Пажљиво сам отворила очи навикнуте на таму и осетила оштар бол у слепоочницама пред заслепљујућим блештавилом. Запањено сам посматрала Харта како отвара наше ормаре и једну преко друге на кревет баца своју и моју одећу.

– Шта то радиш? – нестрпљиво сам га упитала.

– Вадим одећу коју ћеш спаковати а биће нам потребна наредних неколико дана.

– За шта? О чему говориш?

– Путујемо, Љубице. Само ти и ја. Зато устани и почни да се пакујеш док се нисам предомислио!

– Путујемо? Али куда…?

– Не запиткуј ме стално! Некада ми је та твоја радозналост била симпатична, али сад већ почиње да ми иде на живце. Молим те, учини како сам рекао.

– Деца… – збуњено сам прошапутала.

– Деца ће провести неколико дана код твојих, све сам договорио. Аника је јутрос спаковала њихове ствари. Њој сам дао слободно, време је да се и она мало одмори. Први пут сам издејствовао одмор уз тешку муку и нећу ти дозволити да ми то поквариш.

Придигла сам се у постељи и тада ме је он, после неколико недеља, први пут погледао. Поразиле су ме нежност и топлина у његовим очима. Соба је опет замирисала на љубав. Посрамљено сам спустила поглед, а мој муж је хитро дошао до мене, сео на ивицу кревета и нежно ми прстима подигао браду, терајући ме да управим свој поглед у његов.

– Љубице, водим те у Беч. Резервисао сам нам хотел и купио возне карте. Воз креће за два сата. Спреми се, жено, немамо много времена – рекао је с осмехом. Одавно нисам приметила радост на његовом лицу, читаво биће му је зрачило ведрином којом ме је убрзо заразио.

„Беч!“, усхићено сам помислила. О том граду сам чула дивне приче, као и о другим местима у Европи, али никада нисам путовала даље од наше морске обале, само једанпут када је мој отац одлучио да нас изненади. Осетила сам како се тог тренутка у мени рађа жеља за животом, за праменом… Без деце! Путоваћемо без деце! Помислила сам како би требало да ме гризе савест због тог ненаданог усхићења, али није. Устала сам, отишла до купатила да се уредим и почела грозничаво да се пакујем. Драгутин је из куће мојих родитеља донео

кофер, а ја сам збуњено промрмљала како је сувише велик за неколико дана. Мој муж се насмешио и одвратио:

– Таман је довољан за наше ствари, а вероватно ћемо у Бечу нешто и пазарити…

– Ти… хоћеш да спакујем и твоје ствари? – изненађено сам питала.

– Наравно, Љубице. Путујемо заједно, забога.

– Знам, али никад ми ниси… – почела сам а онда се зауставила. Нисам желела да помрачим тај тренутак радости.

За мање од два сата, сместили смо се у купе воза. Била сам поново међу људима, окружена лицима која су одражавала различита осећања, и сви су некуд журили. Имала сам осећај као да сам се пробудила из дугог, дубоког сна. Срце ми је брже куцало, а дланови ми се знојили од путне грознице која ме је обузела. Драгутин ме је све време посматрао испод ока и смешио се. У једном тренутку се нагнуо ка мени и прошапутао:

– Љубице, желим да ми нешто обећаш…

– Шта?

– Да ћеш, мени за љубав, сваког дана појести макар једно парче сахер торте… Мораш да се угојиш… – смешио се.

– Каква је то торта, Драгутине?

– То је чувена бечка торта, вероватно најпознатија чоколадна торта на свету. И заиста је веома укусна. Постоји легенда везана за њу коју сам слушао још ономад у Бечу.

Кажу да је давно, хиљаду осамсто и неке године, заборавио сам тачан датум, аустријски принц затражио од шеснаестогодишњег посластичарског шегрта Франца Сахера да направи специјалну торту за његове госте. Главни куварје те вечери био болестан, па је овај тежак и одговоран задатак био поверен младом

Францу. Како кажу, он је измислио рецепт у трену и зготовио савршену торту.

Недавно сам у новинама прочитао како се у Бечу водио правни спор око ове торте. Можеш ли то да замислиш, Љубице? Спор се водио око тога коме заправо припада оригинални рецепт, односно право на име. Када је познати бечки хотел *Сахер* **банкротирао, не знам које су околности до тога довеле, Едуард Сахер, син Франца Сахера, који је кренуо очевим стопама и завршио кулинарску школу, унапредио је рецепт и његовом заслугом је сахер торта постала оно што је данас, један од најпознатијих симбола Беча, поред чувених двораца које ћеш видети. Први пут је послужена у познатој посластичарници** *Демел* **на Грабену, у строгом центру града, а потом и у новоотвореном, у оно време, хотелу** *Сахер.* **Елем, до спора је дошло између хотела и посластичарнице. Након дугог судског поступка, хотел** *Сахер* **је добио право да користи назив „оригинална сахер торта“ , а посластичарница право да своје торте украшава печатом на ком пише „Едуардова сахер торта“.**

Ето, драга, тако се правни спорови решавају у уређеној земљи. Надам се да ће ти се допасти – завршио је мој муж. Слушала сам га као омађијана. Нисам могла да се не запитам када смо последњи пут он и ја овако разговарали а да се разговор није тицао његовог посла или деце. Давно. Поново је у мени пробудио онај стари, скоро заборављени осећај задовољства док га слушам како прича, живописно, полетно и страсно.

Поново је преда мном био Карел Драгутин Харт, којег сам упознала скоро деценију раније, док сам још мислила да је живот весела позорница на којој свако од нас има своју улогу.

Насмешила сам се.

Нећу вам приповедати о Бечу и његовим лепотама.

Желим да вам саопштим само да сам за тих неколико дана колико смо провели у аустријској престоници поново почела да дишем. Пријале су ми дуге шетње у које ме је Драгутин водио трудећи се да ми покаже што више знаменитости овог велелепног града. Била сам срећна. Та срећа се ненадано вратила у мој живот и потиснула тугу и немоћ коју сам дуго пре тог пута осећала. Нисам размишљала о деци, тек бих се понекад запитала јесу ли добро и те мисли наглас изговарала.

Драгутин ме је умирио када ми је рекао да је мом оцу оставио број хотела у којем смо били смештени, у самом срцу Беча. Трудноћу, која је већ почела да се назире, скоро да нисам ни осећала. Напросто, нисам хтела да мислим о ономе што долази, желела сам да заувек задржим те тренутке радости, тако ретке у мом животу.

Мој муж, супротно мојим стрепњама, није ми прилазио. Понекад би ме само нежно пољубио у чело, најчешће у тренуцима заједничке радости и ништа ме није питао. Била сам потпуно разоружана. По ко зна који пут умео је да ме непрестано изненађује.

Осим обилазака, Драгутин ме је водио у ресторане и трудио се да ми у свему удовољи. Иако сам по природи била скромна и нису ме превише интересовале женске крпице и мода, заразио ме је својим расположењем и жељом да ми угоди, те ми је, упркос мом све слабијем противљењу, накуповао хаљина и ципела по последњој моди. Када бисмо се уморни од шетње вратили у хотел, молио ме је да све то поново испробам и уживао у мом показивању. Деци је такође накуповао поклоне и поред мог упозорења да се непотребно расипа. Говорио ми је:

– Постоји само овде и сада, Љубице. Живот у трену може да се преокрене и зато сматрам да је глупо, недорасло и себично штедети на ситницама које га

могу улепшати и учинити бољим. Жао ми је због свега, голубице моја. Жао ми је ако сам те учинио несрећном. Волим те, Љубице, и кунем ти се да ћу од сада до судњег ми дана учинити све да будеш срећна.

На те његове речи нешто ме је стисло у грудима и опет сам осетила да губим ваздух. У мени се поново пробудила нада и питала сам се да ли је ипак могуће да се променио.

XVII

Време је пролетело. Вратили смо се у Сарајево, а ја нисам могла да прикријем разочарање.

Путовање ми је дало снагу да се поново посветим својој деци, истина, са мање жара него раније, али ипак… Понекад бих се искрено насмејала њиховим несташлуцима. Често сам им читала бајке или измишљала приче које су на малим лицима будиле спектар емоција: од чуђења, осмеха, страха и неверице, до кикота…

Пре но што је поново отпутовао, Драгутин ме је молио да пођем с њим у посету Сајфриду јер му је овај послао писмо у којем га обавештава да се ускоро са породицом сели у Аустрију како би тамо у миру провео пензионерске дане, јер у Сарајеву није налазио спокоја. Иако нисам желела да пођем с њим, осећала сам се дужном због свега што је чинио да ми угоди, те сам невољно пристала.

Говорио је истину. Када смо дошли до муслиманског насеља изнад леве обале Миљацке, била сам запањена атмосфером која је тамо владала. Сива, тужна, прљава насеобина начичкана уџерицама изазивала је у мени одбојност и нелагоду. Помислила сам како сам благословена што не живим на таквом месту.

Сајфрид и његова жена су нас срдачно дочекали. Она је била сићушна, онолико колико је он био висок, ако изузмем његову изражену погрбљеност. Уз кафу, домаћи ликер и мезе, Сајфрид је благонаклоно са мном почео разговор о деци. Говорио је како му је жао што он

и супруга нису могли да имају више од једног детета, али будући да им је син био осетљивог здравља, у детињству стално болешљив и рахитичан, закључио је да је тако можда и било боље. Питао ме је колико још имам до порођаја, а ја сам неодређено одговорила. Његова жена се тад умешала позивајући ме да јој се придружим у кухињи, па смо оставиле мужеве насамо. Чула сам Драгутинов забринут тон док је разговарао са Алојзом, али нисам могла да разазнам шта говори. Алојзова супруга Розалија била је веома срдачна. Причале смо уопштено о животу, када је из мене ненадано излетело:

– Морам нешто да вас питам... Како сте све ове године могли да живите с човеком који је одузео толико људских живота?

Зачуђено ме је погледала, а лицем јој је прелетела сенка неверице. Онда се сетно осмехнула и тихо ми одговорила:

– Љубав не познаје границе. Када неког искрено заволите, а не знате зашто, то је права љубав. Алојз је добар човек, врло образован и талентован, пажљив супруг и отац. Ја порекла немам. Не знам ко су ми били родитељи, одрасла сам више на улици него у сиротиштима из којих су ме непрестано сељакали... Била сам веома бунтовна и прека када сам била млада, рекла бих и неустрашива, али на то ме је живот натерао. Живела сам у Тузли када је циркуска трупа тамо гостовала, а ја се некако провукла и опчињено гледала представу. Сећам се да сам пришла једном Циганину и питала га да ли би хтели да ме приме да путујем с њима. Била сам спремна да радим било какав посао, само да имам шта да једем и где да ноћивам. Поред тога, као што рекох, била сам опчињена тим светом илузија. Примили су ме и убрзо обучили да радим са змијама. Постала сам кротитељка змија.

Мислим да сам тада зинула од запрепашћења, те одмах постиђено затворила уста када сам схватила шта чиним и промрмљала извињење. Розалија се само насмешила, потапшала ме по руци и наставила:

– Први пут сам у животу била срећна. Иако ми живот у циркусу није био лак, коначно сам осећала да негде припадам. Две године касније наступали смо у Сарајеву, а Алојз је дошао да гледа представу. Заљубио се у мене на први поглед. Одмах ме је зграбио... Остало је сад већ историја... – гласно се насмејала.

Поћутале смо неко време, а онда ме је озбиљно погледала и рекла:

– Од почетка сам знала чиме се мој муж бави. Нисам осећала никакву одбојност због тога. Живот ме никада није мазио, и нисам превише марила за туђе судбине. Све су то били зликовци. Мој муж је свој тежак посао обављао часно и поштено. А погледајте где живимо! Уместо да ужива у повластицама пензионисаног џелата, јер то је државни посао на који би мало мушкараца пристало, ми једва састављамо крај с крајем. Зато сам се сложила да се преселимо у његово родно место у Аустрији, недалеко од Беча и тамо проведемо остатак живота. Син је такође одлучио да крене са нама. Није ожењен, девојку још није нашао, можда због свог недостатка, можда због претеране стидљивости, у сваком случају, веома је везан за нас. Мој савет вам је, иако га нисте затражили, да прихватите околности свог живота јер ћете тако олакшати и себи и другима. У супротном, направићете пакао од живота.

Знате, мој Алојз је читавог свог радног века муку мучио због тога што се, уосталом као и ваш муж, бавио јединственим послом изван чиновничког или било ког другог ранга, али и зато што је свој посао обављао далеко од свог вољеног Беча. Иако смо све ове године

провели у сивој махали Широкачи, он се није наглас жалио, мада сам знала да осећа неправду, као и ја. Чињеница да живимо далеко од „кoферашке“ господе, владиних службеника или поштанских и железничких чиновника, болела га је. Знам да га је тиштао животу овој махали, толико удаљен од живота из родне му Доње Аустрије. Зато је све своје слободно време, које сам му здушно одобравала, проводио сликајући ведуте, слике или графике које детаљно приказују део града, призоре из околине Сарајева, дивљу природу Требевића, Пала и Романије... Кад није сликао, а те сам вечери највише волела, свирао би цитру, чак је покушавао и да компонује. Често би у тиха зимска предвечерја на грамофону пуштао Шуберта или Шопена, који су му омиљени композитори. Своје кратке мелодије, меланхоличне за разлику од његових слика, записивао је у малу бележницу црно-зелених корица коју и данас чува. Планирао је, тачније сањао, да нашег сина пошаље у Беч на студије технике јер је у томе видео будућност. Нажалост, то се није остварило... – сетно се осмехнула.

У том тренутку, док су ми образи горели а дланови се знојили због њене срдачности, зачуле смо Сајфрида како нас дозива. Убрзо је, онако висок и погрбљен, испунио довратак кухиње и насмешено ми се обратио:

– Љубице, дођите да вам нешто покажем.

Послушно сам устала и пошла за њим. Драгутин нас је следио, док је Розалија остала у кухињи. Одвео нас је у собицу на тавану претрпану платнима и урамљеним сликама на зидовима. Насред собе стајао је штафелај са празним сликарским платном, а на сточићу до њега сликарски прибор. Иако ми је Драгутин рекао да се Сајфрид бави сликањем и да му је то хоби, а Розалија ми то својом причом потврдила, била сам затечена призором. Пришла сам платнима и пажљиво

почела да их разгледам. Мом неуком оку чинили су се изванредним. Углавном су то били акварели пастелних, нежних тонова и готово свака слика је била ведрог расположења, а опет некако умирујућа.

– Бирајте, Љубице! Молим вас, узмите ону која вам се највише свиђа!

– Али… – побунила сам се.

– Молим вас, учинићете ми задовољство. Карел ми је рекао да пишете, и то веома добро, а ми се уметници обично међу собом препознамо, зар не? – осмехнуо се а ја поцрвенела на речи хвале које је мој муж изговорио свом учитељу.

– Ах, то су само кратке приче, ништа посебно… – почела сам да оправдавам своје списатељске покушаје.

– Увек је нешто посебно, драга моја, ако човек има дара и страсти за нечим. Немојте умањивати вредност онога што волите и чему сте посвећени, као ни своју. Жао ми је што нећу бити у прилици да прочитам ваше штиво, али ми је утешна спознаја да ће на неком зиду стајати моја слика и можда вам дати инспирацију за понеку писану реч.

Гануто сам се захвалила том дивном човеку који је на мене благотворно утицао, и изабрала слику у коју и данас гледам док ово пишем. У питању је нежни акварел Романије, ухваћен у тренутку када зора над планином заруди. У тој слици сам препознала живот. Рађање. Спокој.

Захваљујући Алојзу Сајфриду понајвише, а онда и његовој жени Розалији, почела сам свој живот да посматрам другачије.

Драгутин се, у будућим данима, трудио да што мање осетим његово одсуство. Аники је повећао плату, а с пута би се увек враћао расположен, иако видно уморан. У нашем станује све чешће мирисало свеже цвеће, за шта се он потрудио. Мој стомак је растао, а ја

на њега нисам обраћала претерану пажњу, све до једне вечери.

Била сам у седмом месецу трудноће. Тог дана сам се осећала лоше, али сам то приписала умору… Међутим, док се Драгутин занимао с децом, а ја нам спремала вечеру, оштар бол запарао ми је стомак. Умало се нисам онесвестила. Рукама сам се чврсто придржавала за кухињски пулт и покушавала да дишем. Маглило ми се пред очима, а низ ноге ми је потекла врућа, лепљива течност… „Крв…“, престрављено сам помислила. Пипајући кухињске зидове као да од њих тражим подршку или ослонац, на једвите јаде сам стигла до довратка трпезарије. Богдан ме је угледао и озарено повикао:

– Мама, је л‘ готова вечера?

Драгутин се у том тренутку окренуо и као кроз копрену сам видела како буквално испушта Милицу из руку и јури ка мени… То је последње чега се сећам.

XVIII

Пробудила сам се у сивој болничкој соби која је заударала на урин, крв и јод. Прво што сам видела била је игла забодена у моју мршаву руку и боца с инфузијом која је споро цурила. Видела сам обрисе женских тела на суседним гвозденим креветима и чула тихо стењање. Покушала сам да дозовем сестру, доктора, да пустим глас, али нисам успевала. Руком сам напипала стомак и гласно одахнула. Још је била ту, како сам веровала, моја беба, она коју нисам желела. Истог тренутка сам осетила снажну грижу савести и горко кајање. Каква сам ја то мајка? Јесам ли уопште била мајка? Сузе самосажаљења и немоћи потекле су ми низ лице.

Не знам колико је времена прошло док се није појавила медицинска сестра. Чула сам женски глас како говори:

– Сестро, пробудила се.

Кревету је пришла болничарка мојих година и нежно ми се обратила:

– Како сте, госпођо Харт?

Гледала сам у њено добродушно лице и тихо одвратила:

– Не знам… ваљда сам добро, ошамућена сам… шта се догодило?

– Одмах ћу позвати доктора, молим вас да се не напрежете – рекла је и нестала из мог видокруга. Убрзо сам утонула у непријатан дремеж, из ког ме је, после неког времена, тргао мушки глас:

– Госпођо Харт, ја сам доктор Настић. Како се осећате?

– Шта се догодило, докторе? – узнемирено сам узвратила питањем.

– Госпођо Харт, јуче вас је супруг довео у болницу у бесвесном стању... Прилично сте нас забринули, али сад је све под контролом. Примате лекове кроз инфузију, и молим вас да се умирите. Беба је засад у реду, али имате плаценту превију.

– Молим? – збуњено сам питала.

– Плацента превија је нисколежећа постељица. Највећи ризик по дете је превремени порођај, као и неке урођене аномалије, али надајмо се да то ипак није ваш случај. У овом тренутку можемо само да вама и вашој беби, поред лекова, осигурамо што више хранљивих састојака за даљи развој. Молим вас да схватите да је ваша трудноћа високоризична и да је строго мировање предуслов за порођај. Тренутно вам не могу дати прецизније прогнозе, госпођо Харт. Оно што можемо да учинимо јесте да се заједничким снагама постарамо да издржите до тридесет шесте недеље, када би требало да плућа вашег детета буду спремна за живот ван материце. Уколико буде било потребно, породићемо вас царским резом, али до тада ћете моћи да одете само до тоалета и то уз пратњу... Молим вас да ово схватите озбиљно. Вашем супругу сам већ рекао да до порођаја морате бити под сталним лекарским надзором...

– Колико? – немоћно сам питала.

– Најмање још шест недеља, госпођо Харт.

Тих дана се сад магловито и са сетом присећам. Драгутин је сваког дана долазио да ме посећује и био је посебно обзиран и пажљив. Једном је чак с Аником довео децу, али сам га молила да ме тога поштеди. Једноставно, плашила сам се за живот нерођеног детета, а нарастајућа грижа савести и немоћ коју сам притом осећала потискивале су сва друга осећања.

Мајка и отац су ми такође дошли у посету, али сам их одлучно замолила да то више не чине. Иако сам се обрадовала очевој посети, нисам имала снаге да поднесем мајчину предвидиву кукњаву и јадиковку. Ишла ми је на живце.

Свог другог сина родила сам у јануару 1930. године. Драгутин му је дао име Божидар, а ја се нисам бунила иако ми се није свидело. Сматрао је да је само по себи Божји дар што је то дете угледало свет, и ја сам се поражено сложила. И даље ме је мучила снажна грижа савести. Божу сам родила царским резом и, за разлику од Богдана и Милице, пропустила тренутак када је његово мило лице угледало свет. Можда је тако и боље. Јер, чим сам га први пут видела, још ошамућена од анестезије, знала сам да нешто није у реду.

Рекли су ми да умишљам. Драгутин је покушавао да ме уразуми тих првих неколико недеља по Божином рођењу, али ја сам напросто знала. Био је превише миран, за разлику од Богдана и Милице. Једва да је сисао, за то није имао снаге. Уз мукотрпно дојење, брзо сам прешла на дохрану. Била сам очајна. Нисам се од њега одвајала. Деца су била одушевљена приновом у нашој породици и била су нежна према млађем брату.

Ипак, Божа се није осмехивао, није реаговао на мој глас, а очи би му се често нервозно трзале. Био је лепа беба, онако сићушан али складан. На првој контроли код педијатра, на забринуто докторово одмахивање главом док је стетоскопом ослушкивао његове малене груди, престравила сам се. Није био сигуран у свој налаз, а будући да је из отпусног писма био упознат са проблемима који су ме стигли у последњем тромесечју, није желео, како је рекао, да доноси преурањене закључке. Молила сам га да ми појасни своје сумње, али он је то одбијао. Након мог упорног инсистирања, понудио ми је да седнем док сам привијала свог сина на

груди и опрезно почео:

– Госпођо Харт, имали сте плаценту превију. Сигуран сам да вам је ваш гинеколог објаснио шта то значи?

Климнула сам главом, не скидајући очи с његовог лица и усана.

– Могуће је да сте имали инфаркт постељице који не показује симптоме и тешко га је дијагностификовати, али део постељице који је можда био погођен у том случају не би доводио довољно кисеоника и хранљивих материја до плода. Уколико је тако било, здравље бебе је нарушено, што ће се можда манифестовати…

– Докторе, молим вас да будете одређенији – једва сам изустила.

– Не могу, госпођо Харт. Плућа вашег сина су у реду, али сам данас чуо неки шум на бебином срцу. То још не мора ништа да значи, али ме брине то што се тешко буди и толико времена проводи у сну… Остаје нам да сачекамо још неко време, али верујем да ће, уз вашу пажљиву негу и љубав изнад свега, са вашим сином коначно све бити у реду.

Слушала сам га без речи док су ми се крупне сузе котрљале низ бледо лице. Желела сам самој себи да пресудим због свега што сам осећала и изговорила током трудноће. Била сам сигурна да је Господ нашао начина да ме казни.

Наредни дани и недеље су ми протицали као у неком бунилу. Готово да нисам испуштала сина из руку, иако је он већину времена спокојно спавао. Па ипак, напрезала сам се не бих ли га чула како дише, и то ме је избезумљивало. Тих дана скоро да ништа нисам јела, слабо сам спавала и то се врло брзо показало на мом лицу и телу.

Драгутин је заиста давао све од себе не би ли ми

олакшао бригу и донекле ме уразумио. Ја пак као да сам била увврачана, омађијана Свевишњим силама, непрестано се оптужујући и грчевито настојећи да свом детету пружим сву љубав, ону коју нисам имала док је растао у мојој утроби. Била сам унезверена. Да, можда је то права реч: унезверена. Чак ме ни гласови моје старије деце, њихови осмеси и брбљања нису увесељавали.

Непрестано сам бдела изнад новорођеног чеда, као да сам се надала да ће се неким чудом опоравити. Оно што је било не можете тек тако поништити. Оно што снажно осећате и чему се противите не можете гумицом избрисати, чак ни када вас стигну кајање и савест... Божидар је растао, захваљујући мојој љубави и предaности, баш као што је доктор и предвидео, али страх је остао.

Баш у то време, или је можда боље да кажем невреме, Драгутин је једног дана дошао с посла видно узнемирен. Тада сам први пут предала Божу Аники у руке, и након што је мој муж невољно ручао, отворено сам га упитала шта није у реду.

Одгурнуо је допола поједен тањир и загледао се у мене тупим погледом:

– Селимо се, Љубице – промрсио је.

– Молим? Где се то селимо, Драгутине? – запањено сам узвратила.

– У Зеницу – мукло је одговорио.

– Зеницу? – поновила сам, забезекнуто.

– Да, у Зеницу. Данас сам добио саопштење у којем се наводи да се, због смањења административних трошкова и још којекаквих будалаштина, одобрава мој премештај у Зеницу. Наравно, то подразумева и стални боравак, те су нам тако наменили кућу у оквиру затворске казнионице...

– Затворске казнионице... – прошапутала сам,

понављајући његове речи као папагај, потпуно онемоћало.

– Љубице... ово је, знам, тежак тренутак... Али, молим те драга, сад ми је више него икад потребна твоја подршка... Знам колико ће ти све ово тешко пасти, али сам сигуран да ћемо, заједничким снагама, пребродити. А и коначно нећемо више бити повод чаршијском оговарању због нашег незаконитог брачног живота.

Ћутала сам. Та вест ме је погодила као гром. Милион мисли ми је пролетало главом: како ћу без Анике, колико дуго нећу видети моје, шта ће бити с децом... Иако их нисам наглас изговарала, мој муж је правилно претпоставио о чему размишљам и пожурио да дода:

– Ако се слажеш, упитао бих Анику да ли би пошла са нама. Знам колико ти њена помоћ значи и уверен сам да би ти било лакше ако би се и она преселила.

Онемоћало сам климнула главом. Помислила сам на Семизу. Пожелела сам да се истог тренутка нађем у њеном загрљају и поштено исплачем. Свакодневно притиснута бригама и страхом за живот свог најмлађег детета, нисам ни приметила да су ми се нерви до те мере истањили и нарушили да је било само питање времена када ћу се распасти. Поражена, тихо сам питала:

– Када?

– Шта када, Љубице?

– Када се селимо, Драгутине?

– Требало би да се јавим на дужност за недељу дана. Већ данас ћемо почети с паковањем. Тамо нас чека покућство, како су ме обавестили, те неће бити потребно да селимо намештај, осим, наравно, ако ти не желиш нешто одавде да понесеш... Организован нам је превоз ствари које ћемо понети...

– Можеш ли да причуваш децу? – једва сам прозборила док ми се грло стезало.

– Наравно, али…

– Морам да одем до мојих, Драгутине… – сломљено сам узвратила.

Муж ме је дуго посматрао, а онда ми пришао и обгрлио ми мршава рамена:

– Биће све у реду, Љубице, видећеш. Уосталом, то је само привремени премештај. Иди код твојих, и пренеси им да су увек добродошли ако пожеле да нам дођу у госте.

Механички сам климнула главом и устала да се обучем.

На путу до родитељске куће непрестано сам размишљала, слепа и глува за све друго осим за муку која ме је морила. Мислила сам како у Зеници никог не познајем, не знам чак ни да ли имају поуздане лекаре којима бих се могла обратити ако, не дај боже, нешто пође по злу. Питала сам се у коју школу ћемо уписати Богдана и како ће деца поднети селидбу. Изнад свега сам бринула хоће ли Аника пристати да пође с нама. Била је још млада, неудата, никад је нисам питала има ли момка и да ли се у неког загледала… Знала сам да нас воли, мене и децу поготово, али сам исто тако слутила да би то за њу била превелика жртва.

Мајка ме је дочекала с осмехом, и с врата повикала:

– Дошла нам је Љуба! Уђи, мила, смести се, отац ти је у радној соби, позваћу га.

Док сам се поздрављала са Семизом и грлила са сестрама, кнедла у мом грлу је расла. Када ме је Јеврем снажно загрлио и пољубио, из мене је провалио прави гејзир суза. Мајка ме је запањено посматрала, крстећи се у чуду и понављајући:

– Шта ти је, Љубице, чедо моје? Да нису деца?! Господе, поштеди нас! – запевала је по добром старом

обичају.

Моје млађе сестре су се узмувале, једна је брже-боље донела шећер и воду, док је друга збуњено стајала покушавајући да схвати шта се догађа. Отац, сталожен као и увек, заповедио је:

–Ућути, Надо, ако бога знаш! Дај детету времена да се прибере па ће нам све испричати. Исплачи се, Љубице, биће ти лакше – нежно ми се обратио, не испуштајући ме из загрљаја.

Након неког времена примирила сам се, исцрпљена и бескрајно тужна. Коначно сам смогла снаге да им се обратим:

– Селимо се.

– Ко се сели?! – као из топа повикала је Нада Јевремова.

– Ми, мајко. У Зеницу.

– Буди бог с вама! Шта ћете у тој махали? – закрештала је.

– Жено, ућути и пусти Љубицу да говори! – отац је претећи, мрачног погледа, ућуткао мајку.

Уморно сам протрљала очи, сва подбула од плача и тихо рекла:

– Драгутин је добио премештај. За недељу дана требало би да се јави на дужност. Већ сутра почињем с паковањем. Рекао ми је да су нам доделили смештај у оквиру тамошње казнионице…

– Затвора?! – цикнула је мајка разрогачивши очи. – Где ћеш с децом у затвор, кукала ти мајка, Љубице?! Ју, шта ме је снашло, помози ми, Боже!

– Није тебе снашло, већ мене, мајко, и молим те престани само на себе да мислиш! – подигла сам тон, док су ми усне подрхтавале.

– Настави, чедо – нежно је рекао мој отац стрељајући мајку погледом.

Семиза је стајала погнуте главе, те нисам могла да

јој видим очи. Међутим, у њеном држању било је нечега што ме је додатно узнемирило. Погрбила се, скупила, па се, ионако сићушна, још више смањила. Учинило ми се као да нестаје пред мојим очима.

– Оче, бринем се. Не знам имају ли тамо ваљаних доктора… не знам како ћу с Божом… морам га водити на контроле, а ја…

– Љубице, све се да решити… Долазићеш с дететом код нас кад за то дође време, не брини. А и ми ћемо ти у посету…

– У затвор?! Ни мртва! – гракнула је ужаснуто мајка.

Моје сестре су преврнуле очима, а отац се накострешио:

– Колико пута да ти поновим, Надо? Јеси ли ти луда, жено?! У праву је Љубица, само на себе мислиш!

Милица, моја млада и најдража сестра, по којој сам ћерки наденула име, тихо се огласила:

– Ја ћу ти доћи Љубо, кад год пожелиш… Ако ти буде потребна помоћ око деце, немој оклевати да ми кажеш…

Погледала сам је изненађено и гануто. Помислила сам како нисам ни приметила колико је порасла… Оптерећена својим бригама и животом какав нисам желела, постала сам неосетљива и нисам примећивала промене ни код својих најближих. Милица је увек била тиха, ненаметљива, а тиме мом срцу и најближа. Нежно сам јој захвалила, и као по прећутном договору, обе смо игнорисале мајчино нервозно цоктање и мрмљање.

Отац се, одобравајући Миличину подршку, умешао:

– У било које доба можеш да нам се обратиш или да дођеш с децом, Љубице, то и сама знаш. Не можемо да предвидимо путеве Господње, чедо моје, ах можемо да се потрудимо да их што безболније пређемо. А пред тобом је још дуг пут, Љубице… Знам да ти није лако у

овом часу, али исто тако знам да си способна да издржиш искушење које је пред тобом. Претпостављам да Драгутин није имао избора, а твоја је дужност да будеш уз свог супруга. Ни њему сигурно није лако – мудро је закључио мој отац.

Вратила сам се кући таман на време да спремим вечеру. Након што ме је муж упитао за здравље мојих родитеља а ја штуро одговорила да су, хвала Богу, добро, утишао се и нестао у малој радној соби. Вечерали смо у тишини. Након што сам спремила децу на починак, Драгутин ме је позвао да му се придружим у трпезарији. Одбила сам пиће које ми је понудио и уморно села наспрам њега.

– Већ неко време знам за премештај, Љубице, али нисам хтео да ти говорим и оптерећујем те бригама док то није и званично потврђено. Још док си била трудна, у време наше посете Сајфриду, почело је да се о томе говори, а ја сам их молио, будући да си била у другом стању, да разматрање мог премештаја одложе, што су и учинили. Иако сам се побунио, и није ми нимало лако што морамо да се селимо, ништа више ту не могу да учиним. Наравно, настојаћу да све то што краће потраје, а тебе молим да се, колико год можеш, прилагодиш новонасталој ситуацији. Причаћу сутра са Аником, па ћемо знати иде ли и она са нама. Молим те да почнеш да нас пакујеш.

– У реду – кротко сам одвратила и убрзо пошла на спавање.

Ноћ је била дуга и кошмарна. Превртала сам се у кревету, будила се ознојана, испрекиданог даха. Сањала сам робијаше, бодљикаве жице, вешала… Ту ноћ сам тешко прегурала, не слутећи колико ли је тежих, много тежих, тек стајало преда мном.

XIX

Осетила сам огромно олакшање и захвалност када нам је Аника сутрадан саопштила како ће поћи с нама и остати неко време док се не снађемо. Иако нам је јасно ставила до знања да је то само привремено и изразила искрено жаљење што вероватно неће моћи да живи с нама у Зеници за стално, била сам срећна и због тог времена на које је пристала. Не знам како бих без ње преживела ту прву, тешку годину.

Укрцали смо се на воз четири дана касније. Богдан и Милица су били несношљиви. Непрестано су се задевали, а ја сам била сувише узнемирена и неспокојна, те сам мало-мало на њих викала, док их је Драгутин нежно опомињао.

У долини реке Босне дочекао нас је сив, туробан град изнад којег су се, као духови, уздизали густи црни облаци дима. Имала сам утисак као да немам довољно ваздуха, и нарастајућа паника је почела да ме притиска. Иако свега седамдесет километара удаљен од Сарајева, град ми се учинио претећим и непријатељским. Знала сам да је познат по железари и тешкој индустрији, па иако нисам очекивала разигране беле облаке, нисам наслућивала ни онолико сивило.

Драгутин, очигледно добро обавештен, знао је више о Зеници него ја која сам у Босни рођена. Уосталом, ја се, руку на срце, нисам ни занимала. Причао ми је, ваљда у жељи да ми скрене црне мисли а и нечему ме подучи, како су се у аустроугарско доба градили објекти од друштвеног и привредног значаја, те је, поред фабрика и рудника, у то време изграђен и

Казнени завод.

Саопштио ми је како су се међу његовим зидинама нашли Гаврило Принцип, Недељко Мехмедбашић и Васо Чубриловић, учесници у Сарајевском атентату.

Нисам тада знала да мој муж причом покушава да ублажи шок који сам доживела када смо се нашли испред високих зидина опасаних бодљикавом жицом. Стајала сам као укопана, бледа и нема, док сам у рукама чврсто стискала нашег најмлађег сина, који је због тога убрзо почео да плаче, што је иначе заиста ретко чинио.

Зурила сам у високе, претеће зидове који су иза себе скривали убице, разбојнике, силоватеље, отмичаре и свакакве криминалце. Имала сам снажан осећај да се у сваком камену тих зидина налазе болест и смрт које сам могла намирисали. Ноге су ми се одсекле од страха. Аника ме је благо стиснула за подлактицу и прошапутала:

– Дајте мени малог, госпођо, бледи сте као авет.

Без речи сам јој предала дете и даље непомично зурећи испред себе. Драгутинов глас једва да сам чула. Причао је нешто Богдану, који је био одушевљен затворским призором, док ми се Милица грчевито хватала за сукњу, престрављена колико и ја.

Преко пута казнионице налазила се Војна болница, у којој су некада биле и просторије официрског клуба. Унутар зидина високих пет метара налазило се осам павиљона, а Драгутин ми је опрезно саопштио да у павиљонима казну служе затвореници који су распоређени према почињеним кривичним делима. Говорио је како се у оквиру затвора налазе три месџида као и по две православне и католичке капеле, те богата библиотека са неколико хиљада наслова.

Прећутао ми је да се изван зидина налазе још два павиљона за оне који се дуже време понашају у складу са затворским кућним редом и немају дисциплинских

прекршаја. Касније сам сазнала да се такви затвореници дуго посматрају и прате, а након што одслуже најмање трећину затворске казне, могу бити смештени у једном од та два спољна павиљона, стотинак метара даље од куће која нам је била намењена за становање.

Када смо ушли у њу, скоро сам гласно одахнула. Иако невелика, била је лепо уређена и изгледала боље него што сам се надала. Покушавала сам да не мислим о томе да се налази недалеко од високих затворских зидина.

Аника и ја смо се ћутке распакивале, док је Милица нервозно стезала у наручју велику крпену лутку коју јој је Драгутин донео с неког од својих службених путовања, а Богдан га је запиткивао о казнионици. У мени је растао гнев. Нисам ни погледала у мужа откако смо закорачили у ту кућу. Мислила сам само о томе како ће бити мојој деци, тад већ сасвим сигурна да ће последице бити теже по моју кћерку неголи сина. Мрзела сам га из дна душе. Верујем и данас, да деца и Аника нису били са нама, да бих му пресудила. Нисам више осећала ни страх, ни жаљење, само паралишући гнев који ми је запосео читаво биће.

Његов дубоки, привидно весели глас, док је нашем сину објашњавао правила затворске службе, парао ми је уши и кидао нерве. Помислила сам како бих волела да на вешалима видим њега, свог мужа, који је мене и децу довео у забит окружену зидовима и бодљикавим жицама. Била сам насмрт преплашена.

Драгутин се већ наредног дана јавио на дужност. Остала сам сама с Аником и децом, покушавајући да нам створим нови дом. Морам признати да ми је то тешко полазило за руком. Послала сам Анику у варош по намирнице, а Богданово наваљивање да изађе у двориште с Милицом да се поиграју ишло ми је на

живце. Плашила сам се. Била сам заробљена страхом тих дана и нисам се усуђивала да их пустим из видокруга. Додатно ме је узнемиравало и Божино све учесталије плакање иако сам му се негде у дубини срца радовала, јер је коначно почео да се оглашава. Но, интуитивна, као што сам одувек била, слутила сам да моје најмлађе дете не тули из потребе, већ због атмосфере која је владала у кући и око ње.

Аника се из набавке вратила весела. Подозриво сам је посматрала док ми је препричавала догодовштине са пијаце и из бакалнице, тражећи у њеним речима, тону гласа и гестикулацијама скривена значења. Намигнула ми је рекавши да у Зеници и нема тако „лоших момака“, на шта је требало да се насмејем, претпостављам. Прешла сам преко њених коментара ћутке, те се и она одмах утишала.

Оно што бејах чула од Розалије Сајфрид ишчезло је из мог памћења као мехур од сапунице. Била сам решена да толеришем Драгутинове недостатке јер савршенство не постоји. Међутим, након доласка у Зеницу, нисам чак ни то више била у стању. Срце ме је болело док сам посматрала своју кћерку Милицу како с добродушним изразом на маленом лицу у углу собе седи и тихо прича са лутком. Откако смо стигли у наш нови дом, иако се ја никад на њега нисам свикла, повукла сам се у себе, постала тиха, скоро неприметна. Размишљала сам тада, потискујући гнев и све већу одбојност према мужу, како није тачно да се животна прича одвија по одређеном следу који има свој почетак и крај, своје теме, догађаје и ликове. Зато није прошло дуго времена а ја сам поново почела да пишем. Писање је било моја терапија, бег од стварности, иако сам баш о тој стварности тад писала, истинито, огољено, на тренутке чак и сурово. У сваком случају, нисам се трудила да је улепшам. Као да бих и могла…

Богдан је те јесени кренуо у тамошњу школу, из које се често враћао подеране одеће и крвавих колена, а једном чак и с масницом на оку. Била сам згрожена тим очигледним знацима насиља и дивљаштва. Урлала сам као распомамљена на Драгутина и оптуживала га да нас је довео на фронт, а не у место новог службовања, и натерала га да оде у школу и код учитељице се распита шта се то дешава с нашим старијим сином. Невољно је пристао након мог изричитог одбијања да се појавим сама у школи. Пребацивао ми је како не желим ни да покушам да се укључим у друштвени живот средине, што је била истина коју нисам порицала. Нисам хтела да будем део те примитивне заједнице, тог дивљаштва које ме је непрестано држало будном и на опрезу. Вратио се из школе раздраган, преносећи ми учитељичине хвалоспеве о Богдану, као и неуверљиво објашњење да је нормално да се дечаци у тој доби с времена на време потуку. Е па, мени није било нормално, јер на тучу нисам навикла. Држала сам сину дугачка предавања о томе шта је исправно а шта не, опрезно избегавајући замке које ми је постављао питањима: „Али, мама, ако мене неко први удари, зар не би требало да му узвратим?“, „Хоћеш да мирно седим док ме други шутирају?“, „Зашто бих ја неког гађао хлебом ако он мене гађа каменом?“ и слично.

Негде у то време почеле су ме мучити несносне главобоље. На крају сам попустила пред Аникиним наваљивањем и отишла код лекара кад више ниједан чај, ни мелем које сам понела а Семиза ми их спаковала, није деловао. Доктор је био симпатичан човек у позним годинама, веровала сам да је већ пред пензијом. Обавио је систематски преглед и рекао ми да је моје здравље задовољавајуће, а да су главобоље настале и почеле учестало да се јављају вероватно због промене средине

и лошег ваздуха, те ми је преписао лекове и препоручио одлазак на планину, као и редовне шетње.

Испрва нисам ништа хтела Драгутину да говорим, јер је бес у мени и даље кључао, али сам након краћег размишљања одлучила да искористим докторов савет и преокренем ситуацију у своју корист. Захтевала сам да с децом и Аником одем на Јахорину на две недеље. Драгутин се није одмах сложио. Набрајао ми је разлоге због којих је сматрао да то није добра идеја у том тренутку, а као један од кључних, навео је Богданов период прилагођавања у новој школи. Рекла сам му да ће се поново прилагођавати кад се вратимо. Напослетку се невољно сложио, а ја сам се спаковала и убрзо се с децом и Аником запутила пут Јахорине.

Зима је била на прагу, и оштар планински ветар ми се забадао у образе током дугих шетњи. Главобоље су се проређивале а моје опште стање, ту пре свега мислим на психичко здравље, поправљало се. Доктор је био у праву. Поред преписаних лекова сама чињеница да сам се налазила далеко од казамата у којем смо живели допринела је побољшању. Аника је такође била срећна, о деци да и не говорим. Божа је начинио прве кораке већ по доласку, да би две недеље касније ходао. Драгутин ми уопште није недостајао, напротив. Ухватила сам себе како све чешће размишљам о животу без њега. Али нисам знала куд бих отишла. Повратак у родитељски дом није долазио у обзир, а нисам знала чиме бих издржавала децу.

Није се ту радило о удобности, већ мојој неспремности да се ухватим укоштац са животом. Јер, питала сам се, шта бих могла и куд бих отишла с троје мале деце? Осећала сам се као заробљена звер.

Мом немиру допринела је и мила Аника, која ми је једне вечери на планини опрезно саопштила како је дошло време да се врати у Сарајево. Нисам јој замерила.

Како бих могла?

И ја сам желела да се вратим. Да одем било куд, само не натраг у Зеницу. Невесело јој обећах да ћу почети да тражим помоћ у кући чим се вратимо.

Драгутин је сваке вечери после осам телефонирао у пансион где смо се сместили. Имала сам утисак да ме надзире и проверава. Можда су томе допринели моји истрошени живци, али сваки пут кад бих му чула глас, најежила бих се. Откако смо се доселили, ниједном није отишао на службени пут а ја га, по добром старом обичају, ништа нисам питала.

Када смо се вратили, дочекао нас је са упадљивом веселошћу. Мени је говорио како је за време нашег одсуства схватио да без нас не би могао да живи, и то вече, кад смо коначно легли, покушао у мени да пробуди давно отупелу страст, што сам с индигнацијом одбила. Био је повређен, то сам јасно видела, али ме није било брига. Ипак, да бих ублажила одбијање и очигледно гађење, рекла сам му како се бринем јер ће нас Аника ускоро напустити, а мени је помоћ у кући неопходна. Обећао ми је да ће се распитати, а потом опрезно рекао:

– Можда је време да и ти мало прошеташ по вароши, драга… Није за тебе добро да стално будеш у кући. Постајеш малодушна и то ме брине.

– Можда… – одговорила сам помирљиво и окренула му леђа.

*** * ***

Сутрадан сам заиста, након доручка а на Аникино изненађење, рекла како ћу отићи да се прошетам по вароши и купити неопходне намирнице. Оставила сам

јој Божу и Милицу на чување и пошла.

На почетку зиме, варош је била још сивља и тужнија, ако је то уопште било могуће. Снег још није забелео улице. Док сам шетала, осетила сам мирис пите, и ујед носталгије за кућом и Семизом скоро ме је оборио. Ушла сам у бурегџиницу и затражила фртаљ кромпируше. Одједном ми се пријела. Док сам чекала да ме послуже питом и киселим млеком, угледала сам две жене у средњим годинама како ме одмеравају и нешто се домунђавају. Када сам им одлучно узвратила погледом, ућутале су.

Продавач ме је посматрао испод ока. Одједном као да се непријатељство увукло у ту малу бурегџиницу, а мој апетит истог трена нестао. Платила сам и изашла подигнуте главе, иако бих се у том тренутку најрадије завукла у мишју рупу, а да нисам ни такла кромпирушу. Имала сам осећај да ми се попут игала у леђа забадају погледи дежурних трачара. Било ми је мука.

Шетајући дуж реке Босне, намах сам одлучила да одем до Богданове школе. Стигла сам таман кад се школско звоно огласило, а деца појурила из школе у двориште. Угледала сам свог сина како трчи откопчаног капута без капе на глави и нервозно му пришла у намери да га опоменем. Позвала сам га и док се окретао ка мени, зачула:

– Је л‘ то твоја матер, шинтерка? – повикао је дечји глас.

Мој син је поцрвенео, стиснуо руке у песнице и насрнуо на дечака. Срце ме је болело док сам га гледала како поражено пада и бунтовно устаје, постиђено се батрга по тврдој земљи као кит насукан међу разиграним ногама друге деце. Ругали су му се. Сурово, отворено и без задршке. Једва сам их раздвојила. Наредила сам Богдану да ме одмах одведе код учитељице.

Била је то млада жена неупадљивог изгледа и неуверљивог става. Представила сам *се,* а она се одмах узмувала. Рекла сам јој шта се управо догодило, и посматрала како јој се руменило разлива по лицу и врату. Захтевала сам објашњење. Сва се помела, па муцаво почела:

– Знате каква су деца, госпођо Харт, не треба им узети за зло…

– Не, не знам каква су друга деца, госпођице, ја одговарам само за своју децу! И није ме брига да ли их таквом понашању уче родитељи или улица! На вама је да то спречите!

– У праву сте, госпођо Харт, али ја не могу заштитити вашег сина од аброва… Људи свашта причају, мала је ово варош…

– А је ли? – подругљиво сам је упитала. – А шта то људи причају, госпођице?

Поново је поцрвенела и скренула поглед, очигледно се мучећи да пронађе праве речи:

– Причају како је Богданов тата шинтер… џелат… шта већ… Покушавам да их умирим, госпођо Харт… Мене се не тиче којим се послом ваш супруг бави, али није моје…

– Да ли због тога мој Богдан кући долази подеран и модар? – скоро сам вриснула.

Неугледна учитељица је ћутала. Наставила сам:

– Питала сам вас да ли због тога мој син долази кући пребијен! Захтевам да одмах видим директора! – викала сам, док ме је Богдан запањено посматрао. Окренула сам се ка њему и нежно му се обратила:

– Сине, врати се у учионицу и сачекај ме. Кад обавим разговор с директором доћи ћу по тебе па ћемо заједно кући.

– Нећу, мајко! Немој да долазиш по мене, срамотиш ме. Вратићу се сам – одговорио ми је уплашено.

Тад ми је све постало јасно. Богдан се тукао јер су га деца зачикавала због Драгутиновог посла. Осећала сам како бес у мени нараста попут киселог теста. Одлучно сам се запутила ка директоровој канцеларији и ушла без куцања. Секретарица је покушала да ме спречи да уђем, али сам је само ошинула погледом. Устукнула је.

Директор школе је био омален, дежмекаст, проћелав мушкарац с црвеним бабурастим носом. Представила сам се одлучно и већ на вратима му изложила проблем. Слушао ме је незаинтересовано, што је у мени само продубљивало бес и огорченост. Када сам завршила, понудио ме је да седнем, што сам одбила. Захтевала сам да знам шта ће учинити у погледу мог сина. Нервозно се насмејао и одговорио ми како ту баш и не може богзна шта да се учини. Није његово да васпитава туђу децу. На те речи сам малтене подивљала:

– Зар школа није и васпитна установа, господине?

– Можда за вас, госпођо Харт, али не и за ову махалу. Како ја деци да објашњавам и разуверавам их у нешто чему их родитељи уче? Нажалост, ваш супруг се бави деликатним послом и ви као родитељи…

– Мој муж није шинтер, господине, како га деца називају!

– Шинтер или џелат, дође му на исто… – промрмљао је.

Посматрала сам га запањено.

Без речи сам се окренула и изашла. Једва сам дочекала да удахнем ваздух. Срце ми је лупало као локомотива. Питала сам се где смо то дошли, у каквој то рупи живимо! Нисам дала очају да ме савлада. Одлучила сам да те вечери озбиљно разговарам с Драгутином и видим шта нам је чинити. Иако сам била бесна на њега и разјарена чињеницом да су наша деца

морала трпети последице његовог посла, осећала сам дужност и обавезу да станем на страну своје породице.

Тада је почела моја борба.

XX

Испратили смо Анику на воз са сузама у очима. Иако сам се трудила да не покажем сву немоћ и очај које сам осећала, загрцнула сам се кад сам је загрлила. И она је плакала. Обећала је да ће нам писати. Договориле смо се да јој се јавим кад будем долазила с децом у Сарајево. Драгутин јој је великодушно дао још једну плату. Ако мене питате, и то је било мало након свих година које је у нашој кући провела.

Одједном сам се осетила ужасно усамљено, као никада пре. Иако је два дана након Аникиног одласка Драгутин у кућу довео Селму, добродржећу педесетогодишњу жену, мојој жалости није било лека. Селма је била негована, онако како то само муслиманке умеју да буду, чврстог тела и још увек затегнутог лица. С краљевским достојанством носила је остатке некадашње лепоте. Од самог доласка у нашу кућу доживљавала сам је као мајку и дадиљу. Вероватно из своје пригушене потребе. Селма је имала стално присутну дозу хумора у обраћању, па су је, верујем и због тога, деца брзо прихватила. Њене јаке јагодице и усне необично пуне и скоро увек напућене терале су нас на смех. Била је ведра, расположена и раздрагана. Откривала је врат и преплануле руке прекривене мрежом ситних бора без стида. Иако сам је у почетку због тога подозриво посматрала, убрзо сам схватила да је то био начин њеног живота. Селма је, једноставно, живела и од живота узимала све што јој он пружа. Данас нерадо себи признајем, али истина је да сам од ње пуно научила. Њене меснате усне надвијене преко изразито

крупних и истурених зуба, које је стално влажила језиком, непрестано су се осмехивале, па и када бих је због нечег прекорила. Била је од оних жена које вам се, чак и ако то не желите, једноставно увуку под кожу и ту заувек настане.

Деца су, на моју радост и жалост истовремено, брзо заборавила на Анику. Селмин заразан смех све нас је омађијао. Унела је ведрину у нашу кућу, а умела је и одлично да кува. Убрзо сам се и ја опустила, да не кажем предала, пред њеним добрим расположењем.

Драгутин је био срећан због новонасталих промена у нашем домаћинству. Често би се, игноришући моје упитно извијене обрве, шалио са Селмом и задевао је у обичним, свакодневним разговорима. Није му остајала дужна. Запањено сам посматрала како се с лакоћом и ведрином односила и према његовом послу и служби. Притом би кокетно зањихала једрим боковима с једном руком ослоњеном на кук, благо се повијајући унапред док би јој велике дојке подрхтавале испод блузе. Када би јој он дао прилику, слаткоречиво га је подбадала и занемарујући моје слабо негодовање, подстицала да нам прича о којекаквим догодовштинама.

Наравно, мој муж је био довољно мудар да пред децом не износи деликатне детаље, али било је ту довољно штофа да су се по мери могли сашити чаршијски аброви. Међутим, на моје изненађење, а све чешће сам управо с том намером у варош свраћала, људи као да су се неким чудом примирили.

Касније, тек много касније, сазнала сам да је и за то била заслужна Селма. Откако је сахранила мужа, а деца јој напустила Зеницу, стекла је извесно поштовање међу суграђанима. Знам да је као удовица имала много просаца о којима ми је с дозом хумора, чак и подругљивости причала, али их је редом одбијала, јер, како је говорила, ниједан није био до колена њеном

Мухарему. Можда ме драги Господ није наградио мужем каквог сам желела, али свакако јесте повереницама, мојим драгим сапутницама и јединим пријатељицама, мислила сам.

Аника је писала, баш као што је и обећала. Било ми је драго што чујем да се удаје. Верила се за момка из поштене муслиманске куће, а у оно време је мешовитих бракова било много, и то врло успешних. Унапред се извињавам ако вам ово моје писаније пара уши и звучи као да говорим о каквим службеним уговорима, али заиста је тако било. Није се гледало ко је чије вере, већ какав је човек. Само то је, макар нама правовернима, било важно. Позивала је мене и Драгутина на свадбу и ја сам с радошћу тај позив прихватила, не посаветовавши се с мужем. Мислила сам, ако га нешто и спречи, сама ћу отићи. Нисам марила што се то није сматрало прикладним, хтела сам да будем уз Анику по сваку цену, као што је она била уз мене у тренуцима мојих највећих радости и најдубљих туговања.

Коначно, мој муж је једног дана почео да пакује ствари у онај исти омањи кожни кофер који га је годинама служио. Селма је одвела Божу и Милицу у набавку, а Богдан је био у школи. Драгутин и ја смо остали сами. Нисам ни морала да га питам, знала сам да иде на службени пут. Први пут сам се заинтересовала. Мислим да ме је живот у кругу казнионице припремио на сазнања за која дотад нисам хтела ни да чујем. Питала сам Драгутина куда иде. Изненађено ме је погледао и кратко одговорио:

– У Сремску Митровицу.

– Где је то? – наставила сам да га запиткујем.

– Љубице, понекад ме стварно непријатно изненадиш. Како ти, тако паметна и начитана, немаш основна знања из земљописа? Не кажем да би требало да познајеш све градове света, али ме запањује

чињеница да толико мало знаш о Југославији. Сремска Митровица је градић у Војводини.

– Зашто идеш тамо? – нисам обраћала пажњу на његове покуде.

– Да радим – натмурено је одбрусио.

– Где ћеш тамо да радиш? – намерно сам га провоцирала.

– У казнионици. После зеничке, митровачка казнионица је највећа у земљи.

– Јеси ли често тамо одлазио?

– Најчешће путујем у Митровицу, да. Да ли би била љубазна да ме сад оставиш да се спакујем?

– Не бих. Имам још неколико питања – тврдо сам одвратила.

Драгутин ме је озбиљно погледао, а потом сео на столицу оставивши на кревету отворен празан кофер, поред којег су стајали уредно сложена бела кошуља, чисте чарапе и доњи веш. Претпостављала сам да ће у њега спаковати и своје црно одело које је висило на вешалици. Најежила сам се. Ипак, нисам хтела да одустанем.

– Где спаваш кад одеш тамо?

– Зависи, како-кад. Некад у суду, али ако одоцним, онда у малом хотелу који се налази километар одатле.

– Зар се не плашиш да будеш сам у хотелу? Претпостављам да родбина и пријатељи оног којег ћеш обесити знају за твој долазак – била сам неумољива.

Изненађено ме је погледао, а затим стиснуо вилицу тако снажно да ми се учинило да ће је поломити. Потом се, на моје изненађење, гласно насмејао. Одмахнуо је главом и рекао:

– Откуд одједном све то интересовање? Раније ме никад ниси питала...

– Дошло је време да знам. Уосталом, сад сам и ја венчана за твој посао, судећи по месту у којем живимо и

које мрзим из дна душе.

Уздахнуо је.

– Када одседам у хотелу, пријављујем се под лажним именом, управо због разлога које си и сама навела, као трговачки путник.

– А где извршаваш пресуду?

– У дворишту казнионице.

– Како?

– Шта како?

– Како то изгледа? – изустила сам тобоже мирним гласом док ми се утроба превртала а снажан бол у слепоочницама ми мутио вид.

– Заиста хоћеш да знаш, Љубице?

– Заиста хоћу да знам, Драгутине – подругљиво сам му одговорила.

– Онда добро… Увек стигнем дан раније, пре извршења пресуде. Сутрадан устајем у зору и припремам се за извршење. Уколико је место извршења затворски круг, а најчешће је тако, тамо ме у заказано време чекају председник судског већа, државни тужилац, бранилац осуђеног, лекар и записничар – застао је, извио упитно обрве и додао: – Сигурна си да желиш да наставим?

Климнула сам потврдно.

– Уколико осуђеник жели, извршењу пресуде присуствује и свештеник. Када се сви окупимо, стража одлази до ћелије и доводи осуђеника. Председник суда тад утврђује његов идентитет и поново му чита пресуду. Ти тренуци су ми најмучнији, јер се осуђеници различито понашају. Неко гледа у страну, неко се тресе и плаче, а често и повраћају. Као да тек тада постају свесни шта их чека, и то врло брзо. Поглед на спремна вешала изазива различите реакције, Љубице. Било је и оних који су се ваљали по поду, молили и плакали, дозивајући мајку, оца, супругу, децу…

Застао је. Поглед му је одлутао некуд у даљину. Тресла сам се читавим телом и била захвална што не гледа у мене. Након краће паузе, прочистио је грло и наставио:

– После читања пресуде, осуђеник има право на последњу изјаву.– Када каже оно што му је на уму, председник суда, који обично не поклања пажњу осуђениковим последњим рецима, окреће се ка мени и говори: „Извршиоче смртне казне, предајем вам осуђеног. Извршите своју дужност!“ Тада ја и мој помоћник преузимамо осуђеног. Везујемо му руке на леђима. Помоћник му помаже да се попне на столицу постављену испод вешала. С друге стране, на малој столици или мердевинама, зависи како где, стојим ја. Левом руком хватам осуђеника за подлактицу а десном му пребацујем омчу око врата и црну капуљачу преко главе. У тим тренуцима обично влада тишина. Присутни скидају шешире. На мој знак очима, помоћник избија столицу испод ногу осуђеника, хвата га за ноге и једним снажним трзајем га повлачи ка земљи. Истовремено, ја повлачим омчу. За неколико секунди, осуђеник губи свест. Силазим, хватам га за руку и пратим пулс. Када утврдим да не куца, скидам беле рукавице, бацам их пред ноге обешеника и увек изговарам... – глас му се утишао. Заћутао је, и даље загледан у неку тачку преко мог рамена. Иако ми је мучнина снажно надирала, последњом снагом сам упитала:

– Шта?

– Изговарам: „Ја нисам крив за твоју смрт!“ Затим прилазим представницима суда и уз наклон закључујем: „Славни суде, правди је удовољено!“ Након тога се пакујем и враћам кући.

Излетела сам из собе као без душе. Снажно сам се исповраћала. Када сам пола сата касније, бледа као

креч, изашла из купатила, Драгутин је већ био отишао.

XXI

Дуго сам била под утиском његових речи. Не могу сад сасвим прецизно да вам опишем како сам се осећала, али памтим тај потмули бол. Након првог, силовитог налета мучнине, одједном сам се смирила. Била сам празна.

Судећи по Драгутиновом тону и изразу лица док ми је приповедао о јустификацији – скоро никад није изговарао реч „вешање“ јер је волео да се служи стручном терминологијом као да је то донекле ублажавало саму Смрт – веровала сам да му није било свеједно кад је одлазио на извршења. Ипак, то га у мојим очима није правдало. Питала сам се куда ће му отићи душа након смрти. Да ли ће се придружити свима онима којима је одузео живот? Хоће ли га на оном свету стићи казна?

Његова прича као да ме је тргла из дубоког сна. Одједном се у мени пробудило интересовање за затворски живот, за приче тих људи које је време убијало иза затворских зидина.

Иако нисам могла да уђем у затворски круг, могла сам да се прошетам до спољних павиљона које сам дотад у широком луку заобилазила, а деци строго наредила да им не прилазе. Мојој одлуци претходио је догађај који се збио баш тог дана када је Драгутин отишао. Након што сам попила лекове за главобољу, после сат времена лежања у замраченој соби, обукла сам се и кренула у варош. Било ми је потребно да прошетам и разбистрим мисли.

Док сам шетала по центру вароши коју никако

нисам могла да прихватим, приметила сам да мушкарци скидају шешире и поздрављају ме кратким климањем главе, а жене се осмехују. Нисам могла да верујем шта се дешава. Заиста сам била у чуду. До јуче су од мене окретали главе, шапутали, оговарали и презриво ме или љубопитљиво посматрали. Питала сам се откуд оваква нагла промена. Баш кад сам се нашла испред чувене Ибрине кафане, пред којом је стајала група мушкараца, мртав пијан излетео је старији човек и распрострo се испред мојих ногу. Поскочила сам, узнемирена. У првом тренутку сам помислила да се оклизнуо на леду који је дискретно прекривао тло, али када је подигао од алкохола замућене, крваве очи ка мени и исцерио се безубим осмехом, схватила сам да је обезнањен од пића. Ухватио ми се за сукњу, а ја сам је нервозно цимнула, покушавајући да избегнем његов додир.

У помоћ ми је прискочио један мушкарац из групе, који га је, на моје запрепашћење, шутнуо у стражњицу и повикао:

– Куш одатле, сило нечиста! Није ти довољно што се пијан тетураш улицама, сад још и нападаш честите жене! Боље ти је да се склониш, Пиколо, да те не бих на лицу места изударао!

Пијанац му се нацерио, па поново упро закрвављене очи у мене. Заустио је да нешто каже, али као да се у последњем часу предомислио, или није могао да испљуне мисао. С напором се придигао и отетурао у суседну улицу.

Захвалила сам се мушкарцу мојих година који ме је одбранио, занемарујући повике осталих. Из њихових уста испадале су којекакве простоте. Црномањасти мушкарац ми се обратио:

– Нема зашто, госпођо Харт. Надам се да вас није повредио?

– Није… – збуњено и захвално сам промрсила, ненавикнута на дијалоге с непознатима. А онда га брже-боље упитала:

– Назвали сте овог несрећника Пиколо… Шта то значи? Није му то ваљда име?

Мушкарац се широко осмехнуо:

– Није, госпођо, то му је надимак. Сви овдашњи га знају. Он је градска пијаница. Име му је Муниб Арнаут. Зову га Пиколо, а некад су га звали и Љути Арнаут.

– Љути Арнаут? – радознало сам поновила.

– Да. Знате, некада је био страх и трепет наше вароши, а гледајте га сад! Био је послужитељ на градилишту наше казнионице и врло омиљен у оно време. Међутим, када су радови на градилишту били завршени, Пиколо се запослио у казнионици као стражар. Ех, да не верујете како човек може да се промени. Од добродушног, веселог момка преобразио се у звер. Робијаши су га се плашили јер је оштрицу потезао и за најмању ситницу. Постао је осион, прек и бесан. Звали су га и терориста. Смењен је 1921. и од тада па до дана данашњег се не трезни. Постао је поново Муниб – подругљиво је завршио.

– Хвала вам, господине…

– Енес, госпођо, вама на услузи… Ако будете имали било какву непријатност, слободно ми се обратите, ја вам дане проводим у кафани код Ибре, иако не пијем. Помажем пријатељу… Упознао сам вашег мужа, диван човек, прави господин. Понекад сврати у кафану и части нас пићем…

Гледала сам га изненађено. Нисам знала да Драгутин свраћа у варошке кафане, још мање да чашћава варошане. Након тог инцидента, и приче коју сам чула од Енеса, заинтригирао ме је живот робијаша. Размишљала сам какве ли све мрачне тајне њихове душе крију? Одлучила сам да питам Драгутина кад се

врати с пута.

Мој муж је био више него изненађен мојим изненадним интересовањем. Испричала сам му за догађај који се збио у вароши. Прво се забринуо и упитао да ли ме је Муниб повредио, а када сам му одречно одговорила, затресао је главом негодујући:

– Нису то приче за женске уши, Љубице. Мани се ћорава посла. Судбина има разних. Није на нама да о њима судимо, нити причамо.

– Али желим да знам, Драгутине. Непрестано се питам шта је те људе, који сад чаме иза оних ужасних зидова, натерало да почине злочин и тамо скончају? Прошла је већ година откако овде живимо, а ја затварам очи пред оним што ме свакодневно окружује. Ужасавају ме ти зидови! Као да поручују да иза њих станује Смрт. Да ли је неко покушао да побегне?

– Наравно. Тога је увек било и биће. Као што и сама видиш, свугде су решетке и бодљикава жица. Па ипак, било је смешних, чак успелих покушаја бекства, да не поверујеш…

Очи мог мужа су се зацаклиле од узбуђења, а ја сам чекала да настави.

– Једном приликом, пре неколико година, двојица робијаша су у време вечере поставила дугачке мердевине уз источни зид, попели се и једноставно га прескочили. Побегли су док су се стражари коначно опасуљили…. – насмејао се као да прича виц.

– Шта се дешава тамо унутра, Драгутине?

– Љубице…

– Молим те, причај ми, занима ме – слатко сам му се осмехнула.

Завртео је главом, па ипак, видела сам како му се усне извијају у осмех испод густих, сад већ седим власима прошараних бркова. Први пут сам тад приметила да Драгутин стари. До доласка у Зеницу

нисам примећивала никакве промене у изгледу и понашању мог мужа, иако је био од мене старији две деценије. Али у последње време као да је нагло почео да стари, мада је још увек веома држао до свог изгледа. Пренула сам се из размишљања и још једном га замолила да ми прича.

– Свакаквих прича ту има, Љубице. Мораш да знаш, ма како да су живели пре робије, сви ти људи имају испрљане душе и крваве руке. Сами су себи пресудили. Можда ћеш напокон схватити да је мој посао само задња карика у том ланцу, у правном систему који их кажњава и који им суди. Ја се ту не мешам и не питам се много – уздахнуо је.

– Био је ту годинама неки Алија, који је побио читаву женину фамилију, јер му, како је говорио, нису били по вољи. Иако је знао да ће пресуда, коју је годинама чекао, вероватно имати смртни исход, месецима пре доношења оштрио је кашику коју је украо из трпезарије о радијатор. Био је неумољив.

Том истом кашиком насмрт је избо затворског чувара. Пре три године, не знајући да ће ме овде преместити, баш у овој казнионици сам извршио јустификацију над њим. И знаш шта? Нимало се није кајао. Било му је сасвим свеједно.

Слушала сам га као омађијана.

– Молим те, настави...

– Има и оних, Љубице, који се у затвор враћају, без обзира на муке које тамо доживе. Једноставно, зло у човеку је тешко искоренити. Неки Љубенко, Хрват, родом из Загоре, убио је свог оца због свађе око земље и наследства. Био је ожењен и имао двоје мале деце када је први пут служио казну. Због доброг владања казна му је смањена, па је пуштен на слободу. Није прошло ни месец дана откако је изашао, кад ето њега поново. Овог пута је убио жену јер је сумњао да га је варала док је

служио казну. Ено га иза оних зидина, и дан-данас.

– Али убио је оца и жену... Како није осуђен на смрт?

– Ех... – Драгутин се осмехнуо, па шеретски додао: – Кажу да убити своју жену и није злочин, већ прекршај... Док туђу...

– Драгутине! – запањено сам узвикнула.

– Шалим се, Љубице. У том мрачном свету, људи се понекад шале, знаш? Барем ми праведни, с ове стране закона.

Остала сам без речи.

XXII

Сутрадан сам прошетала до спољних павиљона. Нисам уочила ништа нарочито, осим да је испред кућа од жуте цигле све било уредно, очишћено од снега. Такође, нисам приметила да било ко сад тамо живи.

Таман сам се спремала да наставим даље када сам зачула кораке. Приметила сам непознатог мушкарца како ми долази у сусрет, и колена су ми клецнула од страха. Ипак нисам побегла, сачекала сам да се сасвим приближи. У рукама је носио три књиге, које је листао док је корачао, не примећујући ме. Као да је осетио мој поглед, већ следећег тренутка је подигао очи. Устукнула сам.

Никада нисам видела такве очи. Зелене као језеро у пролеће, оивичене густим црним трепавицама, крупне.

Имао је изражене јагодице, правилан нос и пуне усне. Био је то необично леп мушкарац, лепши од сваког којег сам у животу видела. И млад, веома млад. Застао је на тренутак као да се колеба да ли да настави, а онда је ипак то учинио.

– Добар дан – ведро сам га поздравила, иако сам била на опрезу. Нисам била сигурна да ли је он један од затвореника који су се добро владали па заслужили спољни павиљон јер на себи није имао робијашко одело. Истина, панталоне и капут које је носио сигурно су памтили нека боља времена, али је деловао уредно и чисто. Застао је пола метра испред мене и мужевним гласом, некако у нескладу с његовим годинама, иако их нисам могла тачно проценити, рекао:

– Добар дан, госпођо Харт.

– Како знате моје име? – изненађено сам питала.

– Ако га не зна, госпођо? Овде се често помиње.

– Како то мислите? – моје узбуђење је расло.

– Не бих о томе, ако ми дозволите.

– Кад већ знате како се ја зовем, био би ред да ми се представите.

– Зовем се Милан. Милан Мунибашић.

– Драго ми је. Живите ли овде, Милане?

Лепи младић се насмејао и забацио главу откривајући правилно распоређене беле зубе. Потом се одмах уозбиљио и простерлио ме оним зеленим очима:

– Ако ви тако кажете, госпођо.

Нервирао ме је његов тон. Имала сам утисак да ми се руга. Па ипак, наставила сам, не предајући се:

– Ја ништа не кажем, већ питам, господине Мунибашићу.

– Молим вас, зовите ме именом. Рекао сам вам како се зовем. Да, живим овде већ неко време.

– Ви сте осуђеник?

Зачкиљио је, а потом ме споро одмерио. Поцрвенела сам.

– А ви сте увек тако љубопитљиви?

– Опростите, нисам хтела да будем непристојна. Само, логично је да...

– Да, живим овде, и осуђеник сам, надам се не још задуго, госпођо Харт. Остало ми је нешто мање од две године да своју казну поштено одслужим и заувек одем с овог дивног места – иронично ми је саопштио.

– Делите ли овај павиљон са још неким? – упорно сам настављала ислеђивање.

– Делио сам, до јуче. Мој цимер је јуче пуштен на слободу.

– То је лепо чути. Мислим, први пут чујем да неко одавде одлази... – ушепртљала сам се, а моја храброст и

љубопитљивост су сместа спласнуле.

– Будући да смо лепо проћаскали, ја бих да уђем, ако немате ништа против. Помало је хладно напољу, сложићете се? – подругљиво је питао.

– Наравно, наравно, извините… – промрмљала сам и склонила се у страну.

Док је пролазио поред мене, за тренутак је застао и окренуо главу у мом правцу. Као да ме је гром погодио када се његов зелени поглед приковао за мој. Укочила сам се. Почео је да њушка око мог лица, а онда се осмехнуо:

– Љубичица…

– Молим? – промуцала сам.

– Миришете на љубичице – потврдио је и нестао иза врата павиљона.

Остала сам да гледам за њим док ми се непријатност разливала телом. „Побогу, шта ја то радим“, питала сам се.

„Откуд ми храбрости да тако разговарам с осуђеником? Могао би свашта да помисли…“

Па ипак, није ми било жао, напротив. Учинила сам управо оно што ми је и била намера. Да се суочим са страхом. Да га победим. И покушам да упознам макар маргину тог забрањеног света, ту Земљу мртвих и њене становнике опасане високим зидовима.

Тог дана за ручком, након што се Драгутин вратио из суда, замолила сам га да детаљније објасни ко живи у тим павиљонима. Одговорио ми је да су ту по правилу затвореници који служе казну за лакша кривична дела а примерним понашањем су заслужили да буду стационирани у полузатвореном одељењу, то јест спољним павиљонима. Помислила сам на прелепог момка који је у рукама држао књиге. Насмешила сам се.

Драгутину, наравно, ништа нисам спомињала јер верујем да би ме прописно изгрдио. Мој муж је наставио

да прича и узгред ми споменуо да за два дана поново одлази на пут. Ништа нисам коментарисала.

Од тог дана сам свакодневно пролазила поред павиљона. Надала сам се да ћу поново срести оног лепог младића. Некаква сила ме је вукла ка њему, а у то време сам се правдала знатижељом. Међутим, сад знам да није тако било.

Нисам у свом животу имала других мушкараца до свог мужа. Наша страст је с годинама скоро сасвим избледела, а ја без страсти нисам могла да живим. Почела сам да пишем љубавне приче, дајући машти крила. И данас их понекад прочитам како бих у њима пронашла оправдање за своје поступке, као да имам коме да се правдам… Тог пролећа сам га срела још неколико пута и увек бих проналазила неки изговор да му се обратим. Сваки пут би зачуђено извијао обрве изнад оних својих лепих очију и усне у подругљив осмејак. Једном приликом сам га одлучно питала:

– Кад смо се први пут срели, Милане, рекли сте ми да сви знају ко сам и како се зовем. Ко су ти сви?

– Осуђеници, госпођо Харт. Као да ја познајем неке друге људе овде – подсмехнуо се.

– Причају ли о мени?

– О, да… – поново се подсмехнуо.

– Шта причају? – наставила сам.

Одмерио ме је безобразним погледом. Заруменела сам се.

– Ви сте привлачна жена, госпођо Харт, а мушкарци иза зидина одавно нису видели женско чељаде. Ономад, кад сте дошли са супругом у овај казамат, управник се с вама прошетао упознајући вас са знаменитостима овог дивног места, а они који су вас приметили не могу ни данас да вас избаце из главе – говорио је подсмешљиво. Дрско сам му узвратила:

– А ви? Можете ли ви?

Израз лица му је отврднуо, нестало је подсмеха, а очи су му се зацаклиле. Пришао ми је у два корака. Укочила сам се. Нисам се плашила, напротив. У мени се поново будила страст коју нисам могла да обуздам. Желела сам да ме пољуби. Желела сам да ме узме у загрљај и уведе у павиљон иако сам знала колико би то било опасно и непромишљено. Међутим, он ми је само пришао сасвим близу и носом окрзнуо мој врат. Осетила сам његов дах. Најежила сам се и на тренутак затворила очи.

– Љубичица... поново... – промрмљао је помало задихано.

– Само на врату... – прошапутала сам.

Онда се нагло одмакао од мене, прострелио ме зеленим очима и наредио:

– Одлазите, госпођо Харт! Молим вас, немојте више шетати овуда, неко би вас могао видети и свашта помислити. Ја бих у том случају настрадао.

– Али не чиним ништа недозвољено. Ово је слободан простор и могу да шетам куд ми је воља! – пркосно сам одвратила.

– Замолио сам вас нешто, госпођо Харт... – утишао се, пометен. Искористила сам тај тренутак да наставим:

– Заправо сам хтела да вас питам да ли бисте ми позајмили неку књигу. Приметила сам да свакодневно шетате с књигама у рукама...

– То су књиге из затворске библиотеке, госпођо. Не смем да вам их позајмљујем. Ако баш желите да читате, сигуран сам да вам их ваш муж може набавити – подругљиво је одговорио, окренуо се и отишао.

Осећала сам се као глупача. Права-правцата глупача! Била сам љута на себе јер сам дозволила да се понизим пред тим лепим младићем који је прочитао моју намеру. Постидела сам се, иако се нисам кајала. Као што рекох, у мене се уселио неки необјашњив

немир, жеља за страшћу и припадањем. Нисам марила за очигледну разлику у годинама. Уосталом, Драгутин је био двадесет година старији од мене, а ја сам у својим тридесетим још увек добро изгледала. Заправо, чини ми се да сам најбоље изгледала управо у тим годинама. Моје тело је добило на једрини, па иако сам и даље била веома витка, облине су се јасно назирале испод одеће. Лице ми је било лепо и неговано, а дуга, густа плава коса још није поседела. Имала сам среће. Неко време нисам одлазила до павиљона, али се моја жеља за тим лепим младићем није умањила. Напротив. Често сам га сањала, понекад се будила ознојена и задихана као да сам се управо отргла из његовог наручја.

Можда због ужасне самоће која ме је годинама притискала, можда због жеље за непознатим и забрањеним, тек, он је постао моја опсесија. Нисам имала романтичних маштарија. Једноставно, желела сам да водим љубав с њим. Желела сам да осетим неке друге руке, друге усне. Иако сам с времена на време извршавала своје брачне дужности у кревету, нису ми се милиле. Више нисам осећала задовољство с мужем. Сматрала сам то својом дужношћу, зарад мира у кући. Драгутин је то знао и често ми пребацивао занемаривање и одсуство жеље. Говорила сам му да не могу против себе и да је то јаче од мене. Покушавао је да ме поново придобије поклонима које је редовно доносио с пута, понекад свежим цвећем, али није разумео да се љубав и наклоност не купују. Барем их ја нисам имала на продају.

* * *

Као што сам и претпостављала, Драгутин није

могао да пође са мном у Сарајево на Аникину свадбу. Била сам одлучна у намери да одем. Сложио се, под условом да поведем децу. Иако нисам била одушевљена том идејом, знала сам да ће их моја Семиза пазити, па нисам превише бринула. Осетила сам горљиво узбуђење када нас је Драгутин отпратио на воз. Јавила сам оцу да нас сачека. Пут ми је добродошао, таман да покушам да примирим уздрхтало срце и чежњу за Миланом, која није јењавала.

Сви су нас дочекали с радошћу, отац и Семиза поготово. Одмах је пригрлила децу, све време ме подозриво посматрајући. Када смо вечерали, децу сам сместила у кревет, а ја остала још мало да поседим с мајком, оцем и сестрама. Сазнала сам да се моја сестра Наталија спрема за удају, на мајчино одушевљење. Милица није мислила о момцима. Најмлађа од нас три, највише је подсећала на мене. Желела је да настави са школовањем, књиге су биле њена страст и без обзира на очекивано мајчино неразумевање, отац ју је подржавао. Као и ја. У поверљивом разговору сам јој рекла како има времена за љубав и да никуд не жури. Такође сам је упозорила да љубав углавном дође и прође, па се живот претвори у замешатељство свега и свачега. Наталији ништа нисам говорила, само сам јој пожелела срећу. Од оца сам чула да Арсеније све вредније ради, да се уозбиљио и замомчио. Нисам га видела те вечери када сам стигла с децом у родитељски дом јер је отишао код друга да преспава.

Када су ме питали како живим у Зеници, прикрила сам истину. Одговорила сам им да је на почетку било тешко, али да сам се већ привикла. Такође, рекла сам и да једва чекам да се вратим у Сарајево, што у том тренутку и јесте и није било истина. Наравно, жудела сам за својим родним градом, али сам тада имала разлога да будем срећна што сам у Зеници. Прећутала

сам мојима детаље о казнионици, а ни они ме нису превише запиткивали. Мој отац је знао колико сам у прошлости била осетљива у погледу Драгутиновог посла, и верујем да је и остале упозорио да се о томе не прича. Није знао да сам се променила, али нисам имала жељу да се њему поверим. Једва сам дочекала да се сви повуку, а онда позвала своју драгу Семизу да ми се придружи у мојој девојачкој соби. Све сам јој испричала. Тог пута нисам плакала, нисам туговала, већ сам сталожено, без улепшавања испричала како ствари стоје. Нисам прећутала ни своја осећања према Драгутину, али и према младом мушкарцу који се уселио у моје мисли и срце.

Семиза ме је пажљиво слушала, не проговарајући ни реч. Када сам завршила, уздахнула је, помиловала ме по образу и рекла:

– Рекла сам ти, кћери, страст је ђавоља работа. Љубице, ти од ње баш нећеш да побегнеш, зар не?

– Не могу, Семиза. И не желим. Кад волим, осећам се живом. Кад желим, ноћи и дани ми нису толико мучни. Деца расту, Божа је, хвала Богу, све боље, иако помало заостаје, и читав мој живот, откако сам се удала, посвећен је њима и Драгутину. Моје жеље и моји снови се ништа не питају. Не могу више тако да живим, Семиза. Као да саму себе поништавам.

– Кћери, да ли мислиш да ће ти нова страст донети срећу? Лепотице, плашим се да ћеш поново искусити бол и тугу, само што ће то овог пута другачије изгледати. Љубице, коцкаш се са животом. Ако се одважиш да превариш мужа, јеси ли спремна на последице? Ко зна шта би он, ако сазна, могао учинити... Шејтан је то... – промрсила је с презиром.

– Семиза, не знам да ли ћу то учинити, али ја сам њега већ одавно преварила, онда када сам престала да га волим. Нису туђе руке и туђе тело превара. Превара

је у срцу. Не волим га, Семиза – тужно сам одвратила.

– Чини по свом срцу, дете. Али не заборави да и оно може да те изда.

*** * ***

Сутрадан сам, после дуго времена, посетила фризера. Припремала сам се за Аникину свадбу, која је била уприличена у хотелу *Европа,* **на самом улазу у Башчаршију. Дотерала сам се и без пратње пошла, на мајчино згражавање и понављање једне те исте реченице: „Шта ће свет мислити?" Отац ништа није коментарисао.**

Дуго сам размишљала о поклону, а онда одлучила да јој дарујем новац јер сам сматрала да јој је то најпотребније. Такође, спаковала сам златан брош са рубином који ми је Драгутин донео с једног путовања, у намери да јој ипак поклоним нешто по чему ће ме памтити.

Не сећам се да сам икада видела лепшу младу. Аника је блистала у дугој белој венчаници, а осмех јој није силазио с лица. Онако тамнопута, густе црне косе коју је уплела у пунђу из које су извиривали малени бели и ружичасти пупољци, подсетила ме је на принцезу. Уживала сам у њеној лепоти и очигледној срећи.

Када се венчање завршило а гости сместили за столове да се почасте, схватила сам да никога не познајем, а о мени су сви све знали. Поново сам наишла, по ко зна који путу животу, на подозриве погледе и шапутања. Није ми сметало. Свима сам одлучно узвраћала и чашћавала их осмехом. Осећала сам се супериорно, сама, без Драгутина, довољна себи. То вече

проведено у хотелу *Европа* на Аникином венчању само ме је учврстило у намери да коначно узмем животу своје руке.

Мислила сам на Милана непрестано. Што сам га мање виђала, то је моја жеља постајала јача. Одлучила сам да му морам припасти по сваку цену, без обзира на последице.

Драгутин је свако вече телефонирао откако сам с децом отишла у Сарајево и увек питао када ћу се вратити. Нисам журила натраг, без обзира на снажну жељу да поново видим лепог младића из павиљона. Помислила сам како је можда добро да се и он мене ужели. Иако ниједном није отворено показао жељу за мном, јер га је страх, веровала сам, у томе спречавао, била сам сигурна да ме жели колико и ја њега.

Мужу сам саопштила да ћу још који дан остати код мојих, а он се, на моје чуђење, одмах сложио. Рекао ми је како свакако поново одлази на пут и да останем колико желим. Његово одобравање ме је зачудило, али му нисам нарочито придавала значаја осим што сам осетила олакшање јер се нисмо, као по обичају, препирали.

Свакога дана сам одлазила с Милицом у шетње по вароши. Наталија је време проводила са својим вереником, високим, сувоњавим младићем на чијем се лицу ништа посебно није истицало. Али она је била срећна, што је мени и било најважније. Арсеније је израстао у изразито лепог, стаситог момка, и у његовим цртама лица препознала сам црте свога сина Богдана. Помислила сам како мој првенац више личи на свог ујака него на оца, што ми је било драго.

Занесена сањарењима о младићу из павиљона, тек сам након два дана проведена у родитељском дому приметила да се моја Семиза све теже креће и да често кашљуца. Забринуто сам питала оца шта с њом није у

реду. Јеврем је скинуо наочаре, одложио новине и протрљао корен носа:

– Не знам кћери, одбија да је водимо код лекара. Знаш и сама каква је. Сама себи спрема којекакве чајеве и мелеме, и ја видим да јој је сваким даном све горе. Тврдоглава, каква јесте, кад год јој споменем да би требало да се прегледа, набусито ми одговара: „Ман‘те се, Јевреме, ћорава посла! Биће воља Његова.“

Покушала сам и ја након разговора с оцем да је убедим да са мном оде до лекара да се прегледа, али је она то одлучно одбила. Рекла ми је како је нормално што се сад више замара јер одавно већ није девојка, а кашљање је правдала прашином у кући, која јој раније није сметала, „али ето, једном је и то морало да се деси…“

Невољно сам одустала од даљег убеђивања и најавила оцу и мајци да се сутрадан враћам у Зеницу. Драгутин се није јавио, претпостављала сам да је на службеном путу, па сам одустала од намере да га обавестим о нашем повратку.

Отац нас је тог ужареног летњег поподнева испратио на станицу. Када је изљубио децу, обухватио ми је лице рукама, загледао ми се у очи и озбиљно рекао:

– Чувај се, кћери моја.

Нисам га послушала.

XXIII

Касно се смркавало тих дана. Док сам се враћала с децом у наш, како сам се надала, привремени дом у Зеници, људи су ме поздрављали, а понеко би застао да промрси деци косу или их понуди бомбонама, што су они, на моју радост, учтиво одбијали. Помислила сам како сам их добро васпитала и како су године бављења њима ипак дале резултате. Није ми било лако да носим тежак кофер у једној руци и кењкавог млађег сина у другој, али су ми зато Богдан и Милица олакшавали терет, носећи брижљиво спаковане Семизине ђаконије. Било је загушљиво и веома спарно тог летњег предвечерја. Деца су била нервозна и жедна, а ја сам жудела за топлом купком. Док смо пролазили поред павиљона, окретали су главу, поштујући моју наредбу, а ја сам искоса бацала поглед на кућу од жутих цигала у нади да ћу угледати високу, згодну мушку прилику. Није је било.

Врата куће у којој смо живели била су откључана. Када смо ушли, учинило ми се да чујем звукове. Дала сам деци знак руком да се утишају и остану у трпезарији, а ја сам пошла за звуком, узнемирена. Требало је да Драгутин буде на путу, Селма код своје куће, па сам у тренутку помислила да је неки осуђеник провалио у наш дом.

Звукови су ме водили до купатила. Врата су била одшкринута и ја сам их опрезно гурнула.

Призор који сам затекла оставио ме је без даха. Селма је била на коленима, њена широка, бела, млохава задњица се мелодично покретала у ритму који јој је

наметао уд забијен у њено међуножје. Велике дојке су јој висиле изнад каде, а руке мушкарца су их гњечиле и трљале док је она задовољно, гласно стењала. Поглед ми је пао на мушкарчеву стегнуту стражњицу и допола свучене панталоне. Све се то одиграло у једном трену. Мора бити да сам испустила глас, јер се мушкарац у том тренутку окренуо и ја сам, запањена, препознала лице свог мужа, ознојено и црвено, док су му очи дивље гореле.

Залупила сам снажно врата купатила и појурила до деце док ми је срце тукло као лудо. Позвала сам их да изађемо, обећавајући им слаткише пре вечере, а они су ме запањено посматрали. Знали су да тако нешто никад није долазило у обзир, па ипак су се радосно насмејали и спремно пошли за мном. Ноге су ми клецале, а главом серојило хиљаду мисли… Мој муж и Селма… Његов уд међу њеним дебелим белим гузовима. Његове руке на њеним висећим, огромним дојкама. Скоро ми је позлило.

У том тренутку као кроз маглу сам чула његов глас како ме дозива. Нисам се окретала. Ускоро је дојурио до мене и деце сав црвен у лицу и почео да их љуби. Презриво сам га гледала, док је гађење у мени постајало све јаче. Када је покушао да ме пољуби у образ, снажно сам га ошамарила, не контролишући се. Затим сам се окренула и пошла ка кући, остављајући га с децом на улици. Скоро сам се сударила са Селмом на вратима. У њеним очима сам прочитала оно што ме је потпуно разјарило. Задовољство. Победничка искра у њеном оку натерала ме је да у првом тренутку устукнем, да бих је тренутак касније снажно ухватила руком за врат и унела јој се у лице, сикћући:

– Курво! Како си могла то да ми урадиш?! У мојој кући!

Исколачила је очи у потреби да дође до даха, а

онда ме снажно одгурнула.

– Ништа ја теби нисам урадила, госпођо! Сама си себи замесила! Да си била жена свом мужу, не би задовољство тражио међу мојим ногама!

– Марш! Одлази из моје куће! Да се ниси приближила ни мени, ни мојој деци! А што се мог мужа тиче, ето ти га!

– Глупља си него што сам мислила! Зар мислиш да ће он поћи за мном? Исти је као и сваки мушкарац. Лепо му је док га забија, али његов углед је ипак важнији. Не била ти ја у кожи, госпођо!

– И нећеш. Никада нећеш бити у мојој кожи. Одлази!

Гледала сам је како журно одлази, њишући једрим боковима и намештајући сукњу. Наслонила сам се на довратак и зажмурила. Глава ме је снажно заболела и знала сам да наступа један од оних ужасних напада главобоље. Пожурила сам у купатило и исповраћала се, не трудећи се да почистим за собом. Затим сам ушла у нашу спаваћу собу, закључала се и бацила на кревет.

Драгутин је упорно куцао на врата и дозивао ме. Игнорисала сам га, прекривши главу перјаним јастуком. Нисам плакала. Осећала сам само огромно понижење и силовит бес. Плашила сам се да ћу, уколико му отворим, учинити нешто непромишљено, а нисам желела да правим сцену због деце.

У мисли ми је стално долазила слика прошлости, из нашег малог стана у Сарајеву, кад сам се тек била удала за њега. Сетила сам се Станке и њених реци. Оног истог победничког сјаја у очима, баш као код Селме, када ми је рекла да мој муж највише воли отпозади. Иако је тада у мени пробудила сумњу а њене речи ме заболеле јер сам у то време страсно волела свог мужа, дозволила сам да ме он брзо разувери, а њу отерала из нашег живота.

Говорила је истину.

Још тада је мој муж сексуално искоришћавао жене које су код нас у кући радиле. Аника… Помисао на младу, лепу Анику, сву блиставу у белом, сламала ми је срце. Нисам веровала да је чинио исто и с њом. Не због његове незајажљиве потребе за телесним задовољством, већ због Аникине оданости. Одбијала сам да прихватим несносну сумњу и терала бол који ми се заривао у срце.

Сетила сам се како ме је Семиза, још док сам била девојка, упозоравала на замке које су мушкарци били спремни да поставе изабраницама, а све само због тога да би задовољили своје најниже пориве. Говорила ми је како су у стању да се у једном тренутку куну у љубав до гроба, да би већ у следећем, кад добију оно што желе, окретали леђа, или још горе, почели отворено да вређају.

Говорила ми је како ћу можда на свом путу упознати много погрешних мушкараца док напокон не препознам оног правог, ако га заслужим.

Помислила сам на лепог младића којег сам пожелела, и схватила да сам заправо била жељна слободе која ме је одавно напустила. Драгутин ме је научио свим љубавним вратоломијама и сумњала сам да бих могла нешто ново да доживим. Али сам очајнички желела да се опет заљубим. То узбуђење које прати поновно стварање сопствене личности док вам срце жуди за неким, памти се цео живот. Умела сам да волим нешто мени непознато и то ме је узбуђивало више него сам чин зближавања. Недостајало ми је недостајање.

И даље сам веровала у истину и презирала сваки покушај њеног прикривања. Нисам подносила претварање ни у ком облику и зато сам према Драгутину увек била искрена, отворено исказујући

своја осећања иако ме је све то скупо коштало. Док сам лежала у замраченој соби, схватила сам да мој муж није био ништа друго до вешт глумац, егзибициониста жељан славе и доказивања, како у свом послу, тако и у постељи. Морао је да има те жене, да се осети важним и моћним. Свестан своје природне обдарености и љубавне вештине, доказивао се пред другим женама, истовремено покоравајући своју сопствену. А ја сам му то допуштала. Прихватала сам његова љубавна глуматања жељна пажње, његова убеђивања да му се препустим и онда када се моје тело против тога бунило. Питала сам се да ли је осећао сексуално узбуђење и у тренуцима док је другима одузимао живот. Била сам скоро сасвим сигурна да јесте. Семиза је била у праву. У њему је живео ђаво.

Схватила сам да је моја растрзаност између жудње за слободним животом и одговорности према деци била наметнута бизарним браком на који сам пристала. Драгутин је од мене начинио робињу а да ја то нисам ни приметила. Веровала сам да ме воли, што ми је често говорио. Мислила сам да, ако ме не воли онако како сам ја замишљала љубав, не значи да нисам вољена.

Покоравао ме је својим жељама, а све зарад његовог задовољства које је и на друге жене трошио. Његова жеља за поседовањем била је незаустављива. Није то била љубав. Живела сам у заблуди толике године, збуњена бескрајним низом свакодневних супротности које ми је живот наметао. Већина нас заправо и не зна колико смо добри или лоши. Барем ја за себе нисам знала, све до тренутка у ком сам се коначно освестила. Тада када ме је он још једном бескомпромисно понизио, издао, поништио.

Мислила сам како човек не може да се онечовечи преко ноћи. Схватила сам да је тај део његове личности само чучао притајен свих тих наших заједничких

година, чекајући одговарајући тренутак да се испољи. Мом мужу је углед био најважнији, а ја сам се, као и наша деца, савршено уклапала у ту лажну слику господина какав он заправо никад није био. Могла сам да пређем преко његове издаје, али била сам немоћна да пређем преко своје грешке.

Ипак, нисам се спаковала, покупила децу и отишла. Напротив. Решила сам да останем и у туђем загрљају доживим макар краткотрајно задовољство. У мени се пробудила и дотад сасвим непозната, мрачна жеља за осветом. Чврсто сам одлучила да свом мужу ставим букагије.

Знала сам да се од мене томе није надао.

XXIV

Његове лажи и извињења су ме остављали потпуно равнодушном. Клео се како га је Селма намамила, а он попио коју чашицу више, и правдао се усамљеношћу и мојом неспремношћу да га задовољим.

Реци које је изговарао пролазиле су ми кроз уши као ваздух. Нисам му одговарала нити се упуштала с њим у расправе, само сам без речи изнела његове ствари из наше спаваће собе, у малу гостинску, у којој ће убудуће спавати. Пред децом сам се претварала да је све по старом, колико год сам могла, иако је наш најстарији син схватио да нешто није у реду. Када је питао Драгутина зашто више не спавамо заједно, овај му је лукаво одговорио како мајку муче ужасне главобоље и како ми је потребан мир.

Недељу дана након језиве сцене којој сам присуствовала, отишла сам до павиљона. Лето је још увек жарило, а ја сам на себи имала само танку хаљину боје лаванде и ништа више. Драгутин је поново отпутовао, а децу сам отпремила код мојих у Сарајево рекавши им да ми је потребан одмор. Моји су их спремно прихватили, а ја сам била узбуђена због времена које сам коначно имала само за себе. Када сам стигла до павиљона, нисам видела никог. Сунце је у подне несносно пржило, а моје тело, упркос врућини, дрхтало од узбуђења.

Покуцала сам на врата куће од жутих цигала и ушла не сачекавши одговор. Угледала сам га како лежи на уском металном кревету у панталонама док му се наг, снажан торзо пресијавао од капљица зноја.

Придигао се кад ме је угледао и одложио књигу коју је читао.

Без речи сам пришла кревету и свукла хаљину, откривајући дрхтаво голо тело. Отворио је уста да нешто каже, али нисам му дозволила. Страсно сам га пољубила и откопчала му панталоне. Била сам задовољна када сам видела његово узбуђење, а усхићена када сам га осетила. Села сам на њега, распомамљена. Доживела сам врхунац скоро истог часа. Док ми је влажна коса падала преко његових груди, одмакао се од мене, обухватио ми главу шакама и зеленим погледом уронио у моје очи. Потом ме је грубо окренуо, придигао, притиснуо уза зид и поново ме узео. Била сам као у трансу, обузета лудилом страсти и жеље.

Када је завршио, навукла сам брзо хаљину преко главе и изашла. Нико од нас двоје није прозборио ни реч.

Ушла сам у кућу и легла у каду коју сам напунила водом и миришљавом купком. Заронила сам, задржавајући дах све док га није понестало.

Учинила сам то, коначно! – мислила сам с радошћу и чудним осећањем поновног рађања и новостечене слободе. Била сам срећна.

Од тог дана посећивала сам га свакодневно. Обично изјутра, или око поднева, када у околини није било живе душе. И када би Драгутин био у Зеници, а никада није долазио кући пре три сата после подне, ја сам и даље, без страха, ослобођено и бестидно походила свог младог љубавника у чијим сам рукама бескрајно уживала. Пријала ми је наша тишина и скривени, пригушени уздаси којима смо се оглашавали у налетима страсти. Нисам знала колико нам је још времена остало, нисам мислила о томе како ће он можда већ сутра отићи. Живела сам само за те тренутке сопственог ослобађања.

Драгутин је покушавао да ме одобровољи ситницама и искука опроштај, али сам ја подигла бедем тишине. Живела сам с духом којег се више нисам плашила, док је он, пришивен за моју сенку, покајнички ћутао.

Након сваког сексуалног задовољења са љубавником, без речи бих се облачила и нестајала. Једног јутра, док смо обоје задихано скупљали ствари по поду, Милан је први пут изговорио моје име, шапатом:

– Љубице...

Погледала сам га очима замућеним од страсти, ишчекујући наставак:

– Немој више долазити. Ја овако више не могу. Остало ми је још годину дана, можда и мање до слободе... Плашим се да...

– Чега се плашиш? – осмехнуто сам га питала.

– Плашим се да ће нас открити. Ти знаш шта ће се онда десити. Луд сам за тобом. Луд сам за твојим уснама и твојим телом. Омађијала си ме. Не могу више. Ноћима не спавам, будим се везан и немоћан. Молим те, ослободи ме.

Дуго сам га гледала пре но што сам му одговорила. Знала сам да је у праву, иако ја, зачудо, никакву бојазан нити жалост нисам осећала. Уживала сам у свом новооткривеном буђењу и нисам била спремна тек тако да га се одрекнем. Изненађена сопственим рецима, помирљиво сам одвратила:

– У реду. Биће како желиш. Више ти нећу долазити.

Гледао ме је запањено. Мора да је очекивао сузе, преклињања, молбе... Окренула сам се и отишла.

* * *

Одржала сам обећање. Недељу дана му нисам одлазила, али сам зато свакодневно шетала по вароши уживајући у мушким погледима, полетна и ослобођена. Ухватила сам себе у потреби да се загледам у непознате мушкарце и замишљам своје тело у њиховим рукама. Претворила сам се у жедну звер, похотницу и заводљивицу. Често сам, док бих пролазила крај варошана, чула уздахе и коментаре који су пријали мојим ушима.

Ближио се септембар и почетак нове школске године. Те јесени је требало да и Милица пође у школу. Драгутин ме је једне вечери питао када ћу по децу у Сарајево, а ја сам му нехајно одговорила:

– То нису само моја деца. Ако сматраш да би требало да дођу, иди по њих.

Погледао ме је као да ме први пут у животу види, а онда поражено изговорио:

– Променила си се, Љубице. Више ниси иста.

– Зар? – подругљиво сам одвратила и наставила: – Нисам се променила, само сам се пробудила. Ако ти је стало да деца пођу у школу, иди по њих. Уосталом, претпостављам да си се ужелео Сарајева. Три године смо већ овде, а ти ниједном ниси отишао тамо. Или можда грешим? – наставила сам изазивачки.

Погнуо је главу и промрмљао како ће већ сутрадан замолити за слободне дане и отићи по децу. Потапшала сам га по руци, био је то први пут да сам га додирнула откако је обљубио Селму, а он раширио очи у нади коју сам брзо сахранила рекавши:

– Не журИ, Драгутине. Остале су још пуне две недеље до поласка у школу, можда би то време могао да искористиш и посетиш неке старе пријатеље... Станку, можда? И Анику?

– Љубице...

– Не зови ме крштеним именом, ђаволе некрштени! – вриснула сам док ме је он забезекнуто посматрао, и одмах се потом утишала, додавши:

– Ах, скоро да заборавим... Биће ми потребна помоћ у кући кад се деца врате. Хоћеш ли је ти изабрати или да је сама потражим? – подругивала сам се.

Дуго ме је гледао док су му образи, уши и врат горели. Напослетку је промрмљао:

– Ти бирај...

– У реду. Али дужна сам да те упозорим да ти мој избор можда неће бити по вољи... – наставила сам да га мучим, уживајући у свакој намерно изговореној речи.

– Љубице, молим те...

– Касно је да ме молиш, Драгутине. Довешћу у ову кућу кога ја хоћу.

Већ сутрадан је отпутовао. Нисам имала намеру да потражим помоћ у кући иако сам знала да ће ми ускоро бити неопходна. Неколико дана пре тог разговора, откако сам престала да одлазим у павиљон, написала сам оцу подуже писмо у којем сам га молила да ми пошаље Семизу, наравно, уколико се она с мојом молбом сагласи. Дуго ми није одговарао, а ја сам претпостављала како води битку с мојом мајком, која сасвим сигурно на то неће лако пристати. Стрпљиво сам чекала.

Дан након Драгутиновог одласка, док сам правила велико спремање по кући коју сам скоро сасвим запустила откако су деца отишла код мојих у Сарајево, учинило ми се да чујем неко шушкање. Оставила сам врата куће широм отворена јер сам износила тек опрану постељину да се суши на јарком сунцу и нисам му придавала значаја. Док сам прала веш, сва зајапурена и ознојена, осетила сам нечију руку преко усана. Није то била насилна рука, напротив. Окренула сам се и угледала зелено небо његових очију. Истог

тренутка тело ми је протресла жеља, страст којој нисам могла ни хтела да се одупрем и спремно сам прихватила његове усне. Водили смо љубав као две гладне животиње, распомамљено, премештајући се из једног простора у други, јечећи и стењући од задовољства. Чинило ми се да је трајало сатима. Милан ми је, пре него што ће отићи, рекао:

– Одлазим за месец дана, Љубице. Скратили су ми казну због доброг владања. Морао сам барем још једном да те видим.

Гледала сам га забринуто. Никада га нисам питала за шта је осуђен, искрено, није ме занимало. Његове реци сам тешко прихватала. Хтела сам да му кажем да нећу моћи даље без њега у тој затворској мемли, у тој забити где су ме стизале стрепње и сумње. Па ипак, нисам рекла ништа.

Само сам посматрала то лепо лице које ме је ослободило, те очи које су ми безброј пута немо изјавиле љубав и подариле нежност. Помиловала сам га по образу и видела како му се очи влаже. Онда сам скупила снагу и тихо рекла:

– То је добра вест.

– Пођи са мном, Љубице. Изградићемо нови живот. Само ти и ја.

Тужно сам се осмехнула. После неког времена тишине, нежно сам му се обратила:

– Твој живот тек почиње, мили мој. Са мном не би имао живот, већ пакао. Хвала ти на радости коју си ми пружио. Знаш да не могу да одем и напустим своју децу. Живот без њих би ме докрајчио. Али никада нећу заборавити наше дане. Иди, желим ти сву срећу.

* * *

Данима сам тумарала по вароши као запоседнута. Увек бих се пред излазак у град дотерала, улепшавањем сам покушавала да прикријем тугу која ме је притискала. Ноћи су биле најтеже. Колико сам само пута помислила да одем до њега, да макар још једном осетим његово тело уз своје, чујем уздахе, доживим страст, али то нисам учинила. Било је тешко издржати. Зауздати жељу. У својој усамљености, узалуд сам маштала о слободи.

Драгутин ми је након пет дана јавио како се с децом враћа у Зеницу. Мирно сам примила ту вест, запањена одсуством радости, макар због деце. Питала сам се зашто ми отац није одговорио на писмо у којем сам га молила да ми пошаље Семизу, али нисам имала снаге да га позовем телефоном и питам јер сам знала да би ме прозрео. Иако сам се у писму оправдавала Селминим наглим одласком из наше куће не наводећи стварне разлоге, својим све учесталијим главобољама и немогућношћу да нађем адекватну помоћ, знала сам да је Јеврем слутио истину. Мада о томе никад с оцем нисам разговарала, била сам убеђена да сумња у Драгутинову оданост мени и деци. Никада га није волео, али се због мене и унучића трудио да га прихвати.

Све је то било истина, али ни близу оне запањујуће коју сам, много касније, коначно открила.

XXV

Моје одушевљење када сам угледала Семизу како долази у нашу кућу с децом и Драгутином, тешко је препричати. Вриснула сам од среће и пала јој у загрљај. Деца су ме збуњено посматрала јер се с њима нисам ни поздравила. Брзо сам се прибрала, изљубила их, а онда се обратила мужу:

– Хвала ти.

– Желео сам да ти удовољим – мирно је рекао и изашао из куће водећи децу са собом.

Док смо распакивале ствари, рекла сам:

– Писала сам оцу и молила га да дођеш. То сигурно знаш. Како то да те је мајка пустила?

– Било је тешко, кћери. Када ми је господин Јеврем рекао да тражиш да ти дођем, знала сам да нешто не ваља. Одмах сам пристала, мада баш нисам доброг здравља. Међутим, твоја мајка је то категорично одбијала. Ноћима сам их слушала како се свађају. Но није моје да ти о томе причам.

Важно је да сам дошла. А сад ми реци, зашто си послала по мене оног шејтана? – осмехнула се иако су јој плаве очи биле сасвим озбиљне.

– Управо због тога, Семиза... Била си у праву. Он је ђаво – озбиљно сам јој одговорила, а затим све потанко испричала не изостављајући ниједну ситницу. Чак ни своју прељубу.

Као и толико пута до тада, моја Семиза је пажљиво слушала, само би се с времена на време трзнула као да ју је неко убо ножем. Када сам завршила, била сам сасвим исцрпљена. Погледала сам је и узнемирено

приметила како јој из светлих очију теку сузе бистре као Миљацка. Загрлила сам је и зајецала:

– Опрости ми.

Грубо је протрљала очи надланицом и, уздахнувши дубоко, рекла:

– Немам ја шта теби да праштам, кћери. Тужна сам што моје речи до тебе никада нису стигле. Учила сам те другачије, али ниси хтела да ме слушаш. Тужна сам због твоје туге. Тешко је живети окован, ја то добро знам. Па ипак, у сваком злу увек има нечег доброг…

Ћутала сам и чекала да настави. Било ме је срамота. Црвенела сам пред том женом која ме је отхранила, пред њеном мирноћом и мудрошћу. Семиза је, загледана некуд у даљину, тихо наставила:

– Знам да сада разумеш оно што сам ти толико пута рекла. Живот није лак. Али уколико сами себи не помогнемо, не може нам помоћи ни Свевишњи. Не могу више да те саветујем, кћери. Све савете које сам ти још у младости дала, поништила си. Не, не кудим те. Само ми је жао. Прошлост не можемо преправљати као старе хаљине. Али можемо од ње много научити и избећи будуће грешке. Међутим, плашим се да ти ниси на то спремна. Иако те је муж варао, нанео ти бол и патњу, ти и даље корачаш том стазом, тражећи у другима оно што ти недостаје. Љубо моја, недостајеш ти сама себи, а не неки тамо младић, тренутно опијен и залуђен твојом лепотом, зрелим годинама и положајем.

Заустила сам да је жестоко оповргнем, а она је само подигла руку и наставила:

– Не прекидај ме. Хтела си да чујеш шта мислим. Не бежиш правом стазом. Ниси се отргла страсти, напротив, само си се још више у њу уплела верујући да тако једино живиш. Није истина, кћери. Родила си троје деце, и то је био твој избор. Додуше, нека ми Алах опрости, најмлађе ниси желела, али то је била воља

Његова. Шта сад хоћеш? Да избришеш свој пород? Да га напустиш? Ако то учиниш, Љубице, патићеш до смрти. Они нису криви за твој усуд. Нису тражили да се роде. Они су само деца. Ко зна какви ће људи постати? Твоја жеља за слободом је закаснила, кћери.

Слушала сам је док су ми се сузе отрежњења и бола сливале низ лице. Чврсто је зажмурила и почела да се моли, клатећи се напред-назад. Боже, колико сам волела то лице! Ту мудрост сачињену од танких бора и попут алабастера беле коже, ту бистру главу сад прекривену седим власима, те руке које су ме миловале и пружале утеху.

Када је завршила с молитвом, загледала се у мене и с неком чудном одлучношћу у гласу, рекла:

– Остаћу с тобом колико год ти је потребно, кћери. Бићу уз тебе и кад ме више на овом свету не буде било. Знам ја како је бити сам. Али не заборави да си сама себи највећи пријатељ и најљући непријатељ. Кад то прихватиш, онда ћу ја моћи с миром да одем.

Дуго сам плакала. Коначно сам пустила сузама на вољу. Знала сам да је Семиза у праву, али се моја душа још борила да прихвати истину. Била сам сигурна да ме још много изненађења чека на том путу којим сам се коначно одважила да кренем. Сама.

Када сам, два месеца касније, схватила да сам носећа, дочекала сам то с чудним миром. Нисам се много изненадила. Од онолике страсти није ни могло другачије да испадне. Чак ме није уплашила ни чињеница да са својим мужем нисам имала односе још од његове преваре. Знала сам да дете које сам зачела није његово. Привијајући уза се Семизине речи као заклетву, трудила сам се да заволим плод своје утробе, ма колико он грешан био. Наравно, њој сам првој поверила своју муку. Рекла сам јој и како, за разлику од свог млађег сина којег нисам желела, ово дете желим и

прихватам. Смирено ме је саслушала, а потом рекла:

– Сад ћеш ме послушати, кћери. Позваћеш поново мужа у своју постељу. Рећи ћеш да си му опростила. Не, немој се бунити, Љубице! А шта си мислила? Да му признаш да то дете није његово, па да те до судњег дана гони и мучи, ако не учини и нешто много горе? Имаш још три главе о којима мораш да мислиш! Рећи ћемо му, кад време дође, да је дете пожурило на овај свет. Још колико вечерас, учини то, кћери. Само тако ћеш се спасти његове казне.

– Не могу, Семиза. Не могу више да замислим његово тело поред мог, његове руке и усне... Гади ми се. Сад више него икад... Не знам како ћу...

– Онако ћеш како мораш, кћери. Прими га у себе, неће ти бити први, а ни последњи пут, послушај ме шта ти говорим. Многе жене су се подавале а да ништа нису осећале или су осећале оно што ти сад осећаш. Отрезни се, Љубице! Његова слава је на врхунцу. Има га у свим новинама, шта мислиш да ће учинити ако му кажеш истину? Не будали, кћери! Увери га да је кћи коју носиш његова!

– Откуд знаш да ће бити женско, Семиза?

– Знам, зато што је судбина тако одредила – неодређено ми је, па ипак уверљиво одговорила.

Послушала сам је. Истог дана после подне, кад се Драгутин вратио с посла а Семиза извела децу у шетњу, рекла сам му како је дошло време да заборавимо на оно што је било. Мој муж се озарио и славодобитан осмех прелетео му је лицем, тад већ приметно наруженим годинама. Надмоћно сам тада помислила колико је глуп и ћорав. Како бих поткрепила своје саопштење, додала сам да је ред и да се Семиза коначно пресели у гостинску собу, како би Милица, с којом је до тада делила собу, могла да се посвети учењу. Наизглед срећно је понављао:

– Наравно, наравно…

– Онда те чекам ноћас, Драгутине…

– Љубице, не знаш колико си ме усрећила… Ја… Много ми је жао због свега. Кунем ти се Богом да те никад више нећу преварити.

Нисам могла да се суздржим, те сам изланула:

– Ти Бога не познајеш, Драгутине, само ђавола. А ја сам вероватно луда што те опет позивам к себи. Али имам ли другог избора?

Тим речима као да сам спрала грех са себе. Тим рецима као да сам себи оправдала оно што ћу учинити. Можда ћете ме сматрати лудом, непромишљеном и неуравнотеженом, али желела сам то дете, више него иједно пре њега. И у долазећим годинама испоставило се да моја жеља није била узалудна.

Дивљачки ме је узео те ноћи, као да ме кажњава. Ни гласа нисам пустила. Стегла сам зубе и пустила да се у мене зарива, дозивајући у сећање све тренутке проведене у Милановом загрљају. Мој муж није ни приметио одсуство жеље, већ ме је махнито, онако како је само он то умео, поседовао. Сећам се како сам мислила о томе да је Семиза те ноћи с нама, у нашој оскрнављеној брачној постељи, ма колико то сулудо звучало. Њене речи су ми биле путоказ, снага да издржим оно за шта нисам била спремна. Широм отворених очију упртих у таваницу, док се његов отврдли, тешки, омражени уд заривао у мене све дубље, мислила сам само о томе како ће ускоро доћи крај. И дошао је. Драгутин је испустио своје ђавоље семе по ко зна који пут с гласним уздахом.

Одахнула сам.

*** * ***

Након те ноћи, опет је отпутовао. Олакшање које сам осећала због његовог одсуства одразило се и на атмосферу у кући. Помагала сам Богдану и Милици око домаћих задатака, читала Божи до изнемоглости, терајући га да правилно за мном понавља изговорене речи. Слабо је говорио и памтио. Лекари су ме уверавали да ће с временом стићи своје вршњаке, али да су потешкоће у његовом развоју, како физичком, тако и менталном, последица превременог порођаја. Била је потребна истрајност и упорност у његовом напредовању и ја сам одлучила да их преузмем с пуном одговорношћу. Нисам себи опростила жељу да се не роди, и даље ме је мучила грижа савести, у то време још снажнија, будући да сам знала да још једно малено срце под мојим куца.

У варош сам одлазила само по потреби, када би ми Семиза рекла које нам намирнице у кући фале. Прошла ме је воља за показивањем, па сам улицама ходала углавном погледа упртог пред себе, како бих избегла оне мушке, похотне, који су ми донедавно тако пријали. Поново сам се преобразила у мајчинску фигуру пуну стрепње и неизвесности, али и радости због доласка свог четвртог детета. Да ми је неко у младости рекао како ћу, попут моје мајке, изродити четворо деце, слатко бих му се насмејала у лице. Али, као што је моја Семиза говорила, непредвидиви су путеви Господњи.

Трудила сам се да не мислим на Милана и наше тренутке. Знала сам да ће ме дете до краја живота подсећати на њега и нашу доживљену страст, али сам чврсто одлучила да заједничке тренутке спакујем у кофер успомена.

Док су старија деца била у школи, а Божа се играо или одмарао, месила сам пите са Семизом и не обазирући се на њено гунђање, трудила се да јој увек

будем близу. Пријало ми је њено присуство, њена готово светачка аура којом је зрачила. Када сам била поред ње, осећала сам се сигурно, заштићено. Често бисмо заједно, занете кулинарским пословима, певушиле босанске севдалинке. Семиза је имала кристално чист глас, баш као што јој је и душа била. Бринуло ме је што би се мало-мало прозукло закашљала и у тим тренуцима борила да дође до даха. Наговарала сам је да одемо лекарима, али ме је поново одлучно одбијала. Била сам немоћна пред њеном непоколебљивошћу.

Драгутин је, после ноћи у којој сам му се покорила зарад вишег циља, још неколико пута покушавао да ми приђе, али сам се изговарала јаким главобољама. Потом мучнинама. Коначно, након месец и по дана изговора и избегавања, једне вечери када смо легли у постељу, а он ми миловао дојке док ми се свака длачица на телу кострешила од гађења, окренула сам се ка њему, загледала му се у очи замућене од жеље и рекла:

– Драгутине, мислим да сам опет трудна.

На тренутак је устукнуо, одмакао се од мене, подлактио и помно ми се загледао у лице. Питао је:

– Јеси ли сигурна, Љубице?

– Ово ми је четврта трудноћа, тешко да бих могла погрешити. Главобоље су све учесталије, као и мучнина, а дојке су ми, као што видиш набрекле. Ускоро ћу посетити лекара.

– Наравно... Четврто дете... – мрмљао је, више за себе. Пожурила сам да кажем:

– Ако си сагласан, склонићу га. Превише ми је и ово троје...

– Никако! Љубице, молим те! Срећан сам, иако изненађен. Мислио сам, ипак смо зашли у неке године...

– Ти си зашао у године, Драгутине. Ја још увек могу да рађам. Можда си на то заборавио оне ноћи?

Као да га је опекла подругљива нота мог гласа, знао је да сам алудирала на Селму, ону матору бестидницу, његову исписницу, па је пожурио да се оправда:

– Не, нисам заборавио, Љубице, само ме је страст за тобом понела... Предуго смо били раздвојени... Радујем се детету, свакако.

– Ако се радујеш, онда те молим да ме поштедиш, барем у првом тромесечју. Плашим се да ми се не догоди исто што се догодило с Божидаром. Не бих да изазивам судбину.

– Наравно, наравно, у праву си...

– А ти, драги мој, ако баш не можеш да зауздаш своје нагоне, потражи служавке по варошким кућама, верујем да ће ти нека од њих изаћи у сусрет... – нисам одолела.

– Љубице, сад је било доста! Хоћеш ли ми ту једну једину грешку набијати на нос до краја живота?

– Ех, да је једна, Харте! – немилосрдно сам узвратила – И ти и ја знамо да их је било више, вероватно много више... Али нешто ми не да мира, и нећу га наћи ни кад умрем ако не сазнам. И немој ме лагати, Драгутине, знаш да лаж презирем.

– Питај ме, Љубице – помирљиво ме је подстрекивао.

– Да ли си... да ли си напаствовао Анику? – једва сам изустила док ми се срце стезало.

– Напаствовао? Никог ја нисам напаствовао, Љубице! Све су се оне саме подавале! – викао је разјарен, а мени се стомак грчио од презира. – Али с Аником ништа нисам имао, кунем ти се Богом!

– У Бога се не куни, црни ђаволе, сто пута сам ти рекла! Због чега ниси дирао Анику, која је била најлепша и најмлађа од свих? – настављала сам неумољиво, иако ми је било бескрајно тешко због

љубави и наклоности коју сам и даље осећала према тој младој жени.

– Зато што ми је, кад сам ономад покушао, припретила да ће рећи председнику суда, а рекао сам ти још одавно да је њена мајка радила у њиховој кући. Ето. Сад све знаш! Да, ја сам ђаво, али твоја Аника је остала нетакнута – злобно је закључио.

– Гадиш ми се, Драгутине. Бог је хтео да ово дете зачнем, али кунем ти се њиме да ме више никада нећеш додирнути! Спремна сам да након порођаја одем са децом од тебе. Сматрај да више немаш жену, барем не у постељи.

– А куда ћеш то да одеш с четворо деце и без пребијене паре? Куда, питам те?! Ниси ни прва ни последња коју је муж преварио! Великог ми чуда! Ми прави мушкарци увек уграбимо прилику која нам се пружи, без обзира на анђеоске женице које нас код куће чекају – сипао је речи злобе као из сита. – Ниси то знала? Свака ме је преклињала да је узимам и тражила још. Не сећаш се да си и ти некада тако цвилела? Молила за још? Хоћеш ли да те подсетим?! – урлао је разјарен, насрнувши на мене свом силином.

Утом се зачуло куцање на вратима и дечји плач. Искористила сам тренутак и искочила из кревета навлачећи пењоар. Отворила сам врата и угледала Семизу, која је необично гласно рекла:

– Љубице, Божа непрекидно плаче и јауче, не могу да га умирим. Тражи те.

– Одмах ћу, Семиза, похитај код њега – одговорила сам јој захвално.

Окренула сам се према бесном, искривљеном лицу свог мужа, пришла нашој брачној постељи и пљунула га.

Његово забезекнуто лице и данас ми је живо у сећању. За мене је то био тренутак неописиве радости.

Када сам похитала ка Богдановој и Божиној соби у којој ме је чекала Семиза, угледала сам своја два дечака како мирно спавају. Упитно сам је погледала:

– Опрости ми, кћери, чула сам да виче на тебе па сам се уплашила. Ушла сам у њихову собу и уштинула Божу тако да је заплакао. Молим те, не љути се на мене, јако сам се забринула.

Погледала сам је збуњено а потом је снажно загрлила и прошапутала јој на ухо:

– Шта бих ја без тебе, моја Семиза? Шта бих ја без тебе? Била је мој анђео чувар и много више од тога.

XXVI

Наши односи су захладнели а Драгутин ми се све чешће жалио како има великих проблема са судском администрацијом и наплатом свог посла.

Одлагао је извршења, непрестано захтевајући исплате од претпостављених, и доплате хонорара и путних трошкова. У то време им је претио како неће отићи на место извршења смртне казне уколико му трошкови унапред не буду исплаћени. Више пута му се догађало да закасни на заказано вешање, па су погубљења морала да буду одлагана а осуђеници дуже бораве на води и хлебу. Знала сам да то намерно ради како би показао своју силу и моћ. Ипак, такав његов став је, супротно мојим очекивањима, давао резултате. Стално је напредовао у служби и добијао не само све исплате које је захтевао већ и повишице. Мени је говорио да нам је то неопходно јер ћемо ускоро хранити још једна уста, а четворо деце није лако одгајити и ишколовати.

Био је понесен „славом“ и све чешће је давао интервјуе за разне новине које је с поносом доносио у кућу. Читала сам те чланке с равнодушношћу, као да се радило о неком другом. Мени никада није причао, али новинарима јесте, како се, наводно, као добровољац у чешкој војсци нагледао свакаквих страхота, те му није тешко падало да извршава задата погубљења. Говорио је да је вешање његов позив и не оставља на њему превише трага, као што би неки можда мислили… Такође су наводили његове речи славећи га као праведника јер јустификација злочинаца који имају

толике жртве на савести и који су унесрећили многе породице за њега и није тако страшна ствар. Сећала сам се да је мени говорио супротно.

На све чешћа новинарска питања да ли је истина да продаје комадиће конопца за вешање, негирао је такве инсинуације. Говорио је како му се народ након јустификације обраћао с молбом да им да део конопца којим је обесио злочинца јер су веровали да ће им то донети срећу. Тврдио је да он није трговац, и није продавао конопац, већ га је секао и поклањао онима који су га тражили. Онда би лукаво додао колико он мора да је срећан када код куће има туце таквих конопаца. Лагао је.

Како су године његове службе и нашег заједничког живота одмицале, постао је осион, горд и прек. Према деци се и даље опходио с пажњом и непрестано им доносио поклоне, али се повукао у себе, често према мени исказујући отворено непријатељство.

Семизу није подносио. Одувек је тако било и ја сам то знала. Пазили су да једно другом не стају на пут, и то њихово избегавање уз притворну уљудност ишло ми је на живце. Међутим, никада ми отворено није рекао да му она смета јер је врло добро знао, уколико бих морала да бирам између њих двоје, да бих без двоумљења изабрала њу.

Трудноћу скоро да нисам осећала, мада сам се пред њим претварала да ме муче главобоље и мучнине. Није ми прилазио, што ме је у почетку чудило, али сам мислила како му је слава вероватно била довољна у то време. Међутим, једног дана док сам ишла на пијацу, пролазећи покрај Ибрине кафане, пришао ми је Енес, мушкарац који ме је ономад спасао непријатности.

– Госпођо Харт, опростите ми, могу ли вас почастити лимунадом?

Изненађено сам га погледала, а он је пожурио да

дода:

– Хтео бих с вама да прозборим покоју. Тек сад видим да сте носећи… Можда неки други пут… – ушепртљао се, што је пробудило моју радозналост па сам му одговорила:

– Трудноћа није болест, Енесе. Нећe ми шкодити ни лимунада, а ни разговор. Реците, шта вас мучи?

Одвео ме је до малог дрвеног стола постављеног испред кафане док он није донео пиће. Отпила сам гутљај и чекала да каже шта има. Избегавао је мој поглед и било ми је јасно да му је веома непријатно.

– Госпођо, не знам да ли знате, али ја сам Ибрин шурак… – застао је.

– Нисам знала, Енесе, наставите…

– Па ето, у питању је врло деликатна ствар, и не знам како да вам то кажем а да не испаднем груб или исхитрен…

– Забога, човече, пређите на ствар… Морам да пожурим на пијацу… – унервозило ме је његово оклевање.

– Госпођо Харт, молим вас да ми опростите, али прича се по чаршији да моја сестра и ваш муж имају нешто… нешто што није у реду… Извините, госпођо, питао сам Емину има ли у томе истине, али она није хтела да разговара… Ибро је све нервознији, често их чујем како се свађају па се бојим да не направи неко зло… Ако ћемо право, и ја сам приметио како се она све чешће из куће искрада, а комшија нам је рекао да их је више пута видео заједно у разговору, па… Можда то није ништа, али, ето, хтео сам да вас замолим, ако бисте прозборили коју с мужем… Можда да га замолите да јој се више не обраћа… Није ред, она је удата, има двоје мале деце, а мој шурак је добар човек… мада кад потегне коју…

– Чула сам вас, Енесе, и разумела. Нема потребе да

ми даље објашњавате. Верујем да су то само аброви, али свакако ћу поразговарати с мужем – рекла сам устајући док ми се непријатност разливала целим бићем. Било ме је срамота.

– Хвала вам, госпођо Харт, и молим вас, опростите ми још једном на узнемиравању, надам се да нисам…

– Све је у реду, Енесе – пожурила сам да га прекинем и отишла.

Путем до пијаце цептела сам од беса. Како се само усуђује да то ради јавно, питала сам се љутито. Тад ми је постало јасно да је нашао задовољство са стране и да зато на мене није насртао. Мени је то одговарало, али ми није пријало да чујем како ме варош сажаљева. Те вечери, када се Драгутин коначно вратио кући под изговором да у суду тих дана има превише посла, мирно сам га упитала:

– Значи, сад си почео да вешаш и по судовима?

– О чему то причаш, Љубице? Не свиђа ми се твој тон.

– Не свиђа се ни мени, Драгутине, што јебаваш Ибрину жену, па варошани са мном испирају уста и жале ме као да сам каква убога глупача!

– Шта…

– Ућути, сотоно! Имаш много уста да храниш, Кареле! Немој да ти Ибро пресуди јер неће имати ко њега да веша!

– Љубице, не дозвољавам ти… – почео је сав модар у лицу.

– Не! Ја теби не дозвољавам да ме правиш будалом! Ако већ хоћеш да се завлачиш под женске сукње, чини то достојанственије! Шта мислиш, шта ће се догодити ако таква вест стигне до новинара?! Изгубићеш углед, Харте! Ако је то цена коју си спреман да платиш како би задовољио своје потребе, само напред! Ја ћу да се спакујем и с децом вратим у Сарајево!

Почео је да ме моли, преклиње да се уразумим и лаже како то није истина, већ да су то само љубоморна варошка наклапања. Уморно сам одмахнула руком.

– Ја сам ти рекла, а ти види шта ћеш.

*** * ***

И заиста, неко време нисам чула никакве гласине. Иако сам и даље одлазила у набавку, и поред већ напупелог стомака, Енес би ме учтиво и чинило ми се захвално поздрављао кад год бих прошла покрај Ибрине кафане. Није прошло много, а на наш праг је дошао младић у рукама држећи повелику картонску кутију. Наклонио се и тихо рекао:

– Ово је за вас, госпођо Харт. Поздрав од Ибре и Енеса... – и одмах потом нестао.

Позвала сам Семизу да ми помогне да унесемо кутију у кухињу. У њој је било свакакве халал хране: усољене рибе, јаја, козјег сира, овчијег и говеђег меса, суџука, и још много тога за читав месец. Семиза ме је упитно погледала, а ја сам јој тек тад све испричала. Одмахивала је главом у неверици, а потом ме нежно помиловала по образу, рекавши:

– Нека те Алах награди за твоју доброту, кћери. А њему ће већ судити кад за то дође време.

*** * ***

Крајем маја 1934. године у глуво доба ноћи пробудио ме је оштар бол у карлици. Простењала сам и ухватила се за стомак. Осетила сам бебу како се

мигољи, преврће и чинило ми се као да се спрема да напусти удобност моје постељице. Нисам успела ни да устанем из кревета кад ме је поново сустигао оштар бол. Трудови су почели и били су брзи, силовити. Пробудила сам Семизу и рекла јој како мислим да ћу се брзо породити. Забринуто, али ипак смирено ме је погледала и рекла:

– Идем да га пробудим.

– Не! – викнула сам док су ми болови цепали утробу и задихано наставила: – Припреми шта треба, мислим да нећу стићи до болнице.

– Кћери, молим те, идем да га пробудим...

– Не, Семиза! Ово је моје дете, није његово! Не буди ђавола! Четврти ми је пут, знам шта треба да радим, а знам да и ти знаш... – испрекидано и задихано сам говорила док ми се зној сливао низ врат.

Убрзо је моја Семиза донела лавор вруће воде, чисте пешкире и плахте, док сам се ја намештала у већ добро познат положај. Беба је журила. Све се догодило готово у трену. Била сам одлучна и необично тиха. Гутала сам бол, борила се за ваздух како бих што пре омогућила својој беби да безбедно угледа свет, и заиста, моја Марија је испала из мене као пушчано тане. У том тренутку нестала је сва огорченост коју сам дуго осећала. Осетила сам огромно олакшање и неописиву срећу када ју је Семиза нежно прихватила, подигла и показала ми је, још док смо биле везане пупчаником. Била је тако бела. Коже нежне и бледе, плаве паперјасте косице и веома крупна.

Кроз сузе радоснице посматрала сам како је Семиза увија у плахте и мрмља молитву. У том тренутку зачула сам и лупање на вратима. Она ми је пружила бебу и пожурила да отвори. На вратима спаваће собе појавио се Драгутин, рашчупан, у пиџами и пењоару, збуњено посматрајући призор.

Сва срећа па је Семиза ужурбано истерала мог мужа из собе док се беба спокојно одмарала на мојим грудима. Нисам могла да се нагледам њене лепоте, кад је Драгутин ипак ушао. Пришао је нашој постељи, запиљио се у дете, потом у мене и мој блажени осмех а онда се окренуо, залупио вратима и изашао.

XXVII

Деца су се радовала принови. Милица и Богдан су се утркивали ко *ће* је пре помазити, док их је Божа зачуђено посматрао. Нежно сам му објаснила да је добио још једну сестру, али он као да ме није разумео. Па ипак, благе нарави и послушан као што је од рођења био, само се осмехивао и климао главом.

Драгутин ми је пак сутрадан, вративши се с посла, донео цвеће и чинило ми се посрамљено ушао у спаваћу собу у којој сам се одмарала док је Марија мирно спавала у колевци. Пољубио ме је у чело, одсутно, и надвио се над колевком. Тек тад ми је срце убрзано залупало. После неколико минута окренуо се ка мени и рекао:

– Ово дете нема ништа моје. Сва је на тебе.

– Слава Богу – пркосно сам му одговорила.

– Љубице, зар није стигла прерано? – узвратио ми је, пренебрегнувши мој коментар.

– Девојчице често пожуре да угледају овај свет – мирно сам му одговорила.

– Јеси ли размишљала како ће се звати? Нисмо о томе причали, а ја морам да пријавим дете, па сам мислио…

– Марија. Зове се Марија – чврсто сам му одговорила.

Гледао ме је безизражајно.

– То је име Исусове мајке. Ти си Божидару дао име по свом нахођењу и ја ти се нисам противила. Ово дете је за мене она коју Бог љуби и која је вољена. Зато ће се звати Марија – рекла сам одлучно.

– Добро. Дакле, Марија Харт. Лепо звучи – осмехнуо се, а мени је припала мука. Хтедох у том часу да му кажем да није његова и да само мени припада, али сам се последњим атомима снаге суздржала и усиљено се осмехнула, рекавши:

– Молим те, јави мојима да су добили још једну унуку. А ти, кад узмогнеш, почасти људе у Ибриној кафани – заједљиво сам додала.

Погледао ме је постиђено и изашао.

Скоро да сам наглас одахнула.

Ускоро је отишао на пут који је дуже потрајао, на чему сам била захвална. Његово одсуство ми је доносило толико жељени мир, и била сам Богу захвална на милости коју ми је пружио.

Тих првих шест недеља Семиза је у потпуности преузела бригу о старијој деци. Била сам неизмерно захвална када бих је угледала како с Божом вежба говор и читање, али и узнемирена њеним све чешћим нападима кашља. Не сећам се да сам раније записала, а чини ми се веома важним. Семиза је, поред урођене мудрости и интелигенције којом ју је природа обдарила, била писмена жена. Знала је много тога и о својој вери и о историји, поготово на овим нашим несрећним просторима. Од ње сте могли чути много паметних ствари. Такође, кад год би уграбила мало слободног времена, читала би свакакве књиге. Не знам да ли је моја мајка иједну књигу у животу прочитала. Понекад сам мислила како ми се због Семизе развила љубав према књигама, читању и писању.

Уживала сам у нежности којом сам несебично даривала своју најмлађу кћерку. На Милана бих помислила с времена на време, али ми се већ тад чинило да је он само једна давна, лепа успомена. Себично сам пригрлила Марију, као ниједно своје дете. Била је невероватно лепа беба. Брзо је почела да се

осмехује и реагује на мој глас. Дојила сам је с преданошћу и нежношћу. У ретким тренуцима када би је Драгутин узимао у руке, плакала би као да јој неко дере кожу. Брзо бих је од њега узимала занемарујући незадовољство које би у тим тренуцима отворено показивао.

– Ово дете као да си затровала непријатељством према мени још док ти је било у утроби.

– Никога ја нисам затровала, Драгутине, и молим те престани тако да говориш. Она у овом добу прихвата само моје руке, исто се понаша и кад је Семиза узима. Не будали, него гледај како да ми помогнеш око остале деце. Не знам да ли си приметио, али Семиза се у последње време све брже и чешће замара, а брину ме и њени напади кашља. Било би добро ако би, кад си код куће, преузео бригу макар о Богдану и Милици.

– Приметио сам, како да нисам приметио, а и чујем је ноћу и због тога слабо спавам. Зашто је, побогу, не одведеш код лекара, излудећу ако ово потраје!

– Зато што не могу да је окујем букагијама и одвучем кад неће да иде! А ти опет мислиш само на себе!

– Није тачно! Мислим и на нашу децу! Шта ако је у питању нека заразна болест?

– Да је у питању каква заразна болест, сви бисмо се већ одавно поразбољевали! Покушаћу опет да разговарам с њом, али верујем да јој овај димом из фабрика затрован ваздух у котлини никако не прија и да је то допринело њеном све лошијем стању…

– Па шта хоћеш да ја учиним?

– Хоћу да се вратимо у Сарајево! Сигурна сам да си свестан да и деци ово место шкоди. Не желим да ми они још навуку неку болештину!

– Љубице, већ годину дана пишем и тражим премештај. Засад немам никакве информације, али

веруј ми кад ти кажем да бих и ја то волео више од свега.

– Зар ниси сад у положају да их натераш да те врате? Верујем да, уколико то желиш, можеш да нам издејствујеш повратак.

– Покушавам, Љубо, покушавам… – нервозно је промрмљао и изашао.

*** * ***

Негде пред први Маријин рођендан, Драгутин се сав озарен вратио с посла, машући још с врата неким папиром. Семиза је била у кухињи, а ја сам Марију држала на крилу док сам с Божом вежбала слова. Писање сам потпуно запоставила од њеног рођења.

– Враћају нас у Сарајево, Љубице! – повикао је с врата.

Устала сам брже-боље са столице, стежући бебу у загрљају. Нисам могла да верујем сопственим ушима па сам упитала:

– Шта си рекао?!

– Донео сам решење! Прочитај! За месец дана се враћамо кући!

– Хвала Богу! Ох, хвала Богу! – радосно сам ускликнула дозивајући Семизу, која се храмљући довукла из кухиње.

– Драга моја Семиза, враћамо се у Сарајево! Идемо кући!

– Чијој кући, кћери? – мирно ме је упитала.

Окренула сам се ка мужу затечена њеним питањем.

– Да, заиста… где ћемо живети у Сарајеву, Драгутине? Враћамо ли се у наш стари стан?

– Не, Љубице. Ионако би био премали сад за све

нас. Доделили су ми нови смештај…

– Надам се не на левој обали Миљацке – промрмљала сам, алудирајући на стари стан Алојза Сајфрида.

– Не, напротив. Недалеко од куће твојих родитеља, у самом центру… Имаћемо на располагању четворособан стан, тако да ће бити места за све…

Семизин прозукли кашаљ га је прекинуо. Обоје смо окренули главе у њеном правцу, а она је, сва зајапурена и црвена, шкргутаво промрсила:

– То је добро, бићу ти близу…

– Не! Семиза, молим те, остани с нама. Нећу моћи сама да се изборим с децом, а мајци и оцу више не треба толико твоја помоћ. Уверена сам да ће разумети.

– Кћери, сви смо свесни да ми је здравље све слабије, а не бих да ти додатно отежавам ионако тешку ситуацију…

– О каквој то тешкој ситуацији причаш, Семиза? – убацио се Драгутин, али се моја добра, стара пријатељица није дала смести те му је одмах одговорила:

– Довољно је што моја Љуба брине о четворо деце, не би требало још да брине и о мени, на то сам мислила…

– Хммм… да, добро, у праву си – рекао је мој муж не без ликовања. Брже-боље сам ускочила:

– А ко ће бринути за тебе, ако нећу ја? Ко је о мени бринуо све ове године? Ни отац, ни матера, већ ти! Ни реч нећу да чујем, остајеш с нама и тачка! Осим ако ти није draже да се вратиш мојој мајци, која би и вранама мозак попила…

Семиза се шкрипутаво насмејала на моје речи. Погледале смо се и праснуле у необуздан смех. Драгутин нас је збуњено посматрао.

*** * ***

Припреме за селидбу отпочела сам већ сутрадан. Нисам могла да верујем да ћу коначно, након пет година, напустити то сиво место. Сасвим сам потиснула успомене на ретке срећне тренутке иако је моја најмлађа кћерка била ту да ме на њих сваки дан подсећа. Јавила сам оцу и мајци да се враћамо у Сарајево и напоменула им да Семиза остаје с нама.

Била сам изненађена када су се без поговора сложили и поручили ми како једва чекају да нас виде, а посебно да коначно упознају Марију. Све се одвијало баш онако како сам желела. Била сам срећна, полетна и пуна неке нове животне радости и снаге.

Још не бејах научила да свака срећа кратко траје и да нас иза њеног ћошка, већ након само неколико корака, чека тешка туга.

XXVIII

Никада нећу заборавити тај дан када сам се коначно вратила у своје вољено Сарајево. Као да је и Бог хтео да ме награди за моју захвалност па је растерао облаке и пустио сунце да нас обасјава својини милосрдним зрацима. Толико сам се радовала што најзад корачам познатим улицама, упијам дамаре и атмосферу родног града, мирисе, и гледам сав тај разнолики, ужурбани свет што крај мене промиче. Моја радост била је још већа када смо стигли у стан који нам је додељен. Драгутин је говорио истину. Био је то велик, простран, сунчан четворособан стан на другом спрату вишеспратнице, са великом терасом с које се пружао поглед на Миљацку. У налету те изненадне среће, чврсто сам стегла Драгутина за руку и захвално га погледала. Одговорио ми је осмехом:

– Драго ми је што ти се свиђа.

– Диван је, Драгутине! После нашег привременог дома у Зеници, ово је права палата! А и комшилук је неупоредиво пријатнији.

– То свакако – осмехнуо се и он, очигледно добро расположен, и додао:

– Ви се полако распакујте, а ја одох до суда да јавим да сам стигао. Данас се нећу задржавати.

– Ако ти није мрско, молим те сврати до Башчаршије по ћевапе, ужелела сам се, а не верујем да ће Семиза стићи да скува ручак. Ја ћу свакако касније морати да одем до оближње пиљарнице у набавку.

– Љубице, ништа ми није мрско кад сте ти и деца у питању – озбиљно ми је одговорио, пољубио ми руку

као некад и изашао.

Схватила сам да први пут нормално разговарамо после више од годину дана. До тада смо само пред децом и Семизом учтиво размењивали неопходне информације. Иако му нисам опростила, сам повратак у родни град почео је полако да отапа лед око мог срца.

Деца су такође била узбуђена, одушевљено су трчкарала по стану и свађала се која ће соба коме припасти. Толико су цичала да сам се уплашила како ће узнемирити комшије а још се нисмо поштено ни уселили. Иако су ме веселила њихова озарена лица, строго сам наредила:

– Одмах престаните да се дерњате! Узнемирићете комшије! У овој згради живе и други људи, те вас молим да поштујете њихов мир и у складу с тим се понашате. Што се соба тиче, о томе одлучујем ја! Богдане, ти ћеш свакако делити собу с братом, а Милица са сестром…

– Али, мама, она је још мала, сметаће ми кад учим… – побунила се моја старија кћи.

– Неће, душо, ја ћу се за то побринути – одвратила сам.

– Мама, да ли ће Семиза остати с нама? – споро се огласио мој млађи син, отежући сваку реч и с напором пазећи да је правилно изговори.

Сагнула сам се, нежно га загрлила и загледала му се у очи које су од мојих бежале:

– Да ли би ти то волео, мили?

Климнуо је главом. Још јаче сам га стегла у загрљај, а онда му саопштила:

– За који дан ћемо отићи код доктора за очи. Време је за контролу, па ћеш можда добити наочаре на поклон – охрабрујуће сам се насмешила.

– Бићеш ћорави Божа! Ћорави Божааа! – Богдан му се подсмевао, а ја сам одмах оштро реаговала:

– Богдане, ако те будем чула да си само још једанпут тако нешто изговорио, залепићу ти ћушку од које ћеш се преврнути! Јеси ли ме чуо?! Да ли смо се разумели?!

– Извини, мама – покуњено је одговорио мој старији син. Срце ми се стегло кад сам у Божиним очима угледала сузе. Поново сам га нежно загрлила:

– Брат није хтео да те увреди, мили мој, само се шалио. Дечаци у његовим годинама понекад умеју да кажу нешто непромишљено, па чак и увредљиво. Ускоро ћеш поћи у школу, а тамо ће бити деце која ће ти некад рећи нешто ружно. Не смеш то да примаш к срцу и да им покажеш да су те повредили. Можеш ли то да ми обећаш?

– Али ја знам да споро говорим и читам, смејаће ми се.

– Па шта? Неки од њих такође не знају да читају, а ти већ знаш сва слова и кад се потрудиш, веома лепо читаш. Биће све у реду, видећеш – охрабривала сам га.

Ипак, била сам забринута. Плашило ме је што је био веома осетљив, свестан свог хендикепа, а знала сам да ће га друга деца зачикавати. Надала сам се да ће само на томе и остати. Чекала нас је тешка година, али сам била спремна да се борим за своје дете. Драгутин је, када је прошлог лета био у Сарајеву, већ ишао у једну основну школу да се види с директором којег му је препоручио колега из суда, надајући се скором повратку. Изложио му је наш проблем, човек га је пажљиво саслушао и рекао да ће учинити све што је у његовој моћи да Божа добије добру учитељицу која ће му посветити више пажње но осталој деци.

Богдана и Милицу смо већ уписали у поменуту школу, и они су били узбуђени што ће упознати нове другаре. Обоје су били отворени и радознали, па им промена није тешко падала. Схватили су је као изазов и

због тога ми је било драго. Свог старијег сина сам неколико пута упозорила да ће, уколико се буде тукао с другим дечацима, бити сместа исписан из школе. Још увек сам страховала да ће му се неко дете ругати због очевог посла као што је то био случај у Зеници. Међутим, Драгутин је сад био познат захваљујући интервјуима које је давао за новине, и чинило ми се да његова појава и позив уливају одређено страхопоштовање, барем код већине људи.

Семизу сам замолила да распакује дечје ствари и сложи их по собама које сам им наменила, а ја сам распакивала своје и Драгутинове. Испрва сам само стајала на средини спаваће собе и зурила у велики брачни кревет. Размишљала сам шта да радим. Било би заиста окрутно од мене ако бих га поново натерала да спава у каквом собичку, а сада више није било ни места, јер сам Семизи доделила гостинску собу.

Одлучила сам да примим мужа назад у постељу, али нисам била спремна да с њим размењујем нежност јер је више нисам осећала. Нисам га више волела, и што је било још горе – престала сам и да га поштујем. Па ипак, он је и даље био мој муж и отац наше деце и знала сам да морамо да делимо кревет. Семиза је храмајући ушла у собу да ме пита треба ли ми помоћ. Када ме је угледала како слажем његова одела и кошуље у ормар, само ме је упитно погледала.

– Нема места, Семиза. Ово јесте велик стан, али нас је шесторо и нема довољно соба. Уосталом, то што ће поново са мном делити постељу не значи ништа.

– Ништа нисам рекла, кћери. Само, мораш се припремити на то да ће твој муж пре или касније од тебе захтевати више.

– Пре или касније, драга моја Семиза, ја то нећу учинити. С тим је свршено.

– Онда знаш шта следи…

– Знам, и није ме брига. Свакако намеравам да га упозорим уколико и даље буде наставио по старом, а верујем да хоће, да то чини пажљиво и с дискрецијом. Богдан и Милица више нису мали и верујем да би лако сабрали два и два. Уколико му је стало до деце и угледа, а до овог другог сасвим сигурно јесте, верујем да ће повести рачуна о свом понашању ван куће – закључила сам.

– Како ти кажеш, кћери... – рекла је и пошла да се распакује. Зауставила сам је.

– Семиза... – приђох јој и нежно је загрлих онако малену и крхку. – Знаш колико те волим, више него рођену мајку...

Молим те, мени за љубав, сад кад смо се вратиле кући, дозволи да те одведем код лекара на преглед. Ако нећеш мени да учиниш, молим те учини то због моје деце. Стално ме запиткују зашто толико кашљеш и због чега те не водим код лекара. Никада себи нећу опростити ако ти се нешто догоди а да ја нисам учинила ништа да то спречим. Преклињем те, послушај ме овог пута.

Дуго ме је гледала у очи. Лецнула ме је сенка туге у њеном погледу. Онда ме је нежно помиловала по образу и прошапутала:

– Размислићу, кћери, размислићу...

Недељама сам била заузета сређивањем нашег новог дома и то ми је представљало велико задовољство. Богдан и Милица су се лепо снашли у новој школи, и свакодневно су ми препричавали школске догодовштине. Откако смо се вратили у Сарајево, у два наврата сам посетила родитеље, који су ми већ при првом сусрету радосно објавили како ће се Наталија удати за два месеца и да је датум венчања уговорен. Честитала сам сестри и пожелела јој сву срећу. Милица је уписала факултет, на моје велико

задовољство, очеву радост и мајчино негодовање. Као што сам вам поменула, она је сматрала да женска чељад не би требало да знају више од оног што је неопходно за домаћинство и да је образовање резервисано за мушкарце. Боже, колико сам је због тога презирала и осуђивала! Моја мајка није била глупа жена, али је на њу утицало патријархално васпитање. Арсеније је вредно радио, момчио се и понекад долазио кући пијан, што је моја мајка коментарисала као нечисту работу и, наравно, кукала као да је пропаст света. Рекла сам јој да је нормално да се момак од двадесет једне године момчи и да је боље да се сад иживи него кад заснује породицу. Када сам те реци одлучно изговорила, чудно ме је погледала и сва помодрела у лицу.

Њена реакција ми се учинила претераном, а кад сам се окренула ка оцу тражећи од њега подршку, он је избегавао мој поглед. Отац ме је питао за Семизу, а мајка је ниједном није споменула. Приписала сам то њеној љутњи што их је оставила и прешла код мене. Забринуто сам обавестила оца да јој се здравље из дана у дан све више урушава и изнела му своја настојања да је одведем код лекара, што је она и даље одбијала. Јеврем је подржао моју намеру рекавши:

– Ако ти буде потребна помоћ, ићи ћу ја с вама. Могу да позовем свог пријатеља доктора Џинића, интернисту, и закажем преглед.

– То би било дивно, тата! Закажи преглед што пре, па ако неће милом, одвући ћемо је силом код лекара. Мислим да је дошао последњи час да јој помогнемо.

Отац ми је обећао да ће учинити све да закаже преглед што пре и ја сам задовољна отишла кући. Семизи нисам ништа говорила јер сам знала каква би била њена реакција. Рекла сам јој само да је моји срдачно поздрављају, а она је на то климнула главом. Није ме ни питала како су. Помислила сам да се сви

чудно понашају, као да избегавају једни друге. Претпостављала сам да је главни кривац за то моја мајка, која се, како сам веровала, а и Семиза ми је то натукнула још када је дошла да живи с нама у Зеницу, жестоко противила њеном одласку из наше породичне куће.

С Божом сам редовно вежбала и на моје велико задовољство то је давало резултате. Било је ту понекад суза, молби да престанем да га мучим, али нисам посустајала иако ми је било жао док сам га гледала и слушала како с муком изговара поједине реци. Напредовао је, а то је било најважније.

Моја Марија је начинила прве кораке уз очаравајући, безуби осмех, већ је говорила по коју кратку реч и била веома радознала. Све је морала да пипне, продрма, лизне и заиста је било тешко држати је непрестано на оку. Уз све то, била је и веома тврдоглава, те сам мислила како ће имати чврст став и јак карактер који ће јој свакако добро доћи у животу. Желела сам да моја кћерка одрасте у самосвесну одраслу жену која ће избећи моју судбину.

Од све деце највише је волела Божидара и ја сам с благонаклоношћу гледала како се између њих двоје из дана у дан развија нежан однос, понајвише захваљујући мом млађем сину, његовој попустљивости и стрпљењу. Волео је млађу сестру, а ја сам то искористила да бих га подстицала да што пре реши проблеме са говором како би могао да јој чита бајке. И заиста, једино се пред њом, можда зато што је била најмлађа можда и зато што га није задиркивала као старији брат и сестра, највише ослобађао и опуштао, па ју је и учио да изговара речи правилно, истовремено вежбајући и свој говор. Била сам срећна због своје деце и моје добро расположење се и те како преносило на све укућане. Драгутин и ја смо почели чешће да разговарамо, делили смо кревет, али

ништа више од тога.

Не кажем да с времена на време нисам мислила о тренуцима среће и страсти у павиљону у Зеници, али сам такве мисли од себе терала јер сам добро знала да се прошлост не може вратити и да ми њено буђење ништа добро неће донети.

Мој отац је испунио обећање. Заказао је Семизи преглед код доктора Џинића, па смо се договорили да заказаног дана већ рано изјутра дође код мене како бисмо је заједно убедили да пође с нама. Обавестила сам Драгутина о нашем плану и замолила га да тог дана оде касније на посао како би причувао Божу и Марију. Сложио се, веровала сам највише због тога што га је упоран Семизин кашаљ излуђивао. Рекао ми је да је то одавно требало да учиним, а ја сам га само кратко прострелила погледом.

Када се тог јутра огласило звоно на вратима, пустила сам Семизу да их отвори док сам ја стајала иза ње с Маријом у рукама. Драгутин је с Божом правио кулу од карата за трпезаријским столом, док су Богдан и Милица већ отишли у школу.

Семиза се укочила када је угледала мог оца. Јеврем јој је рекао:

– Здраво, Семиза, драго ми је што те видим!

Она се без речи померила у страну и пустила га да уђе. Питала сам оца:

– Тата, јеси ли за кафу?

– Можда кад се вратимо. Мислим да је боље да кренемо раније, никад се не зна...

Семиза нас је збуњено посматрала, а ја сам искористила тренутак њене неприпремљености и пожурила да кажем:

– У праву си. Семиза, молим те спреми се, идемо.

– А куда то? – збуњено је питала прелазећи погледом с мене на мог оца.

– Код лекара. И ни реч да нисам чула. Уколико буде потребно, отац и ја ћемо те однети на рукама. Драгутин због тога јутрос није отишао у суд, па те молим да се спремиш да пођемо.

Срце ме је заболело када ме је погледала као да ме први пут у животу види. У њеним очима сам прочитала тугу и разочарање. Брзо сам предала Марију оцу и чврсто је загрлила шапућући јој у ухо:

– Ово радим за твоје добро, мила моја Семиза. Знаш колико те волим. Не могу више да те гледам како се мучиш. Молим те, послушај ме. Отац ти је заказао преглед код свог пријатеља. Преписаће ти лекове од којих ћеш се боље осећати и све ће бити у реду, видећеш.

Ћутке се ослободила мог загрљаја и отишла у своју собу. Одвела сам Марију код Драгутина и почела и сама да се облачим док су он и Јеврем разговарали. Убрзо се појавила и Семиза, главе, косе и врата прекривених хиџабом и тихо рекла:

– Спремна сам.

Жао ми је што ми никада није рекла прави разлог упорног одбијања да оде код лекара. Схватила сам то оног тренутка када је доктор Џинић, након што се срдачно поздравио с нама, замолио да изађемо из ординације како би могао да је прегледа. Она се у том тренутку сва скупила, почела да дрхти целим телом и погнуте главе нешто промрмљала. Запрепашћено сам је посматрала. То није била моја храбра Семиза, већ уплашена старица која ни реч није изговорила. Доктор јој се нежно обратио:

– Знам да је ова ситуација за вас врло непријатна, али ја сам лекар. Ту сам да лечим људе и помогнем им у невољи. Молим вас, заборавите да сам мушкарац. Јевреме, Љубице, молим вас, изађите.

Тек тада ми је постало јасно колико је Семизу било

срамота. Није могла да дозволи да је пипају мушке руке, сматрала је то грехом. Постидела сам се због свог неразумевања. Изашла сам с оцем у ходник, видно потресена. Он је први прекинуо тишину:

– У добрим је рукама, Љубице, не брини.

– Како да не бринем, оче? Знаш и сам колико сам за њу везана. Мислим да на овом свету не постоји боља жена… – заплакала сам се. Јеврем је уздахнуо, стиснуо ми шаком раме, а ја сам наставила кроз сузе:

– Још одмалена, знала је све моје тајне, неговала ме је, учила, бодрила. Оно што моја мајка никад није чинила, и ти то добро знаш.

– Љубице… – покушао је да ме прекине отац, сав блед у лицу.

– Не прекидај ме! Сто пута сам помислила како је неправедно што јој је Бог наменио такав живот! Откако за себе знам, радила је у нашој кући као вредни мрав и никада се ни на шта није жалила, чак ни када ју је мајка кињила горе него служавку. А ти си ћутао!

– Љубо моја…

– Немој сад, тата… молим те – тужно сам му одвратила и ставила до знања да не желим да се упуштам у расправе.

Прошло је више од двадесет минута док нас доктор није позвао да се вратимо у ординацију. Била сам сва зелена од муке и напета од ишчекивања. Страх ме је сасвим обузео. Угледала сам моју драгу Семизу потпуно обучену и покривену како седи на столици преко пута докторовог стола погнуте главе, и снажан бол ме је скоро оборио с ногу.

– Јевреме, Љубице, немам добре вести. Рекао сам госпођи Семизи да је требало много раније да дође на преглед. Уважавам њена верска уверења и непријатност којој је морала да се изложи, али здравље увек мора бити на првом месту. Но сад нема места

паметовању. Љубице, госпођа Семиза мора у болницу. Њен хронични суви кашаљ указује на болест плућа, али није само то у питању. Мислим да има и срчану инсуфицијенцију, али то могу да потврдим тек након подробнијих анализа. Написао сам упут, преписао јој лекове који ће јој олакшати искашљавање и дисање док не оде у болницу.

– Хвала вам, докторе – тихо сам рекла док су ми ноге клецале. Семиза се није померала.

Отац је захвалио пријатељу и остао још неколико тренутака с њим након што смо нас две изашле на ходник. Селе смо на клупу једна крај друге, ћутке. Гутала сам сузе потискујући страх и бол. Семиза ми је утом нежно стиснула шаке које сам стезала у крилу, а ја сам помислила како ћу се истог трена срушити. Она је тешила мене!

Отац је изашао из ординације блед и узнемирен. Понудио се да нас отпрати кући и ја сам му захвалила. Семиза је и даље ћутала. Кад смо дошли у стан, отишла је право у своју собу не погледавши нас. Драгутин и Јеврем су убрзо отишли, а ја сам успавала Марију. Мој мили Божидар рекао ми је да ће он пазити на сестрицу док ја не позавршавам кућне послове.

Тихо сам покуцала на врата Семизине собе и још тише ушла. Затекла сам је како седи на ивици кревета и зури у једну тачку. Скинула је хиџаб, а ја сам с нежношћу, љубављу и огромном тугом посматрала њену густу седу косу уплетену у плетеницу и обмотану око главе. Пришла сам јој и села до ње. Овог пута сам ја узела њену руку у своју и нежно је пољубила.

– Молим те, опрости ми што сам била непромишљена. Знам да ти је одлазак код лекара изазвао непријатност, али немаш чега да се стидиш, Семиза. Видиш и сама да је требало да одемо. Ако ми дозволиш, још данас ћу телефонирати у болницу, па већ

сутра можемо да одемо да те збрину.

Семиза је поћутала још неко време, а онда уперила своје предивне, благе, великодушне плаве очи у моје и тихо питала:

– Да ли ме волиш, кћери?

Срце ми је намах стало. Осетила сам како се милион сићушних оштрих иглица у њега забада.

– Много те волим, Семиза – још тише сам одговорила.

– Онда ме немој пустити да умрем међу непознатим људима, у болници где ће ме испитивати и мучити а исход ће свеједно бити исти. Свевишњи је већ одлучио. Као што ја поштујем Његову вољу, молим те, кћери, да и ти поштујеш моју. Никада те ни за шта нисам молила, али сада те молим. Ако за мене још има љубави и стрпљења у твом срцу, не дозволи да умрем у болници.

– Семиза, мила моја, ти нећеш умрети! Лекари ће ти помоћи да оздравиш… – почела сам док су и мени самој речи које сам изговарала звучале празно и неуверљиво.

Насмешила се.

– Умрећу, кћери. Сви ћемо, једног дана. Смрт није страшна. Она је само продужетак живота ослобођен овоземаљских мука. Не плашим се ја смрти, Љубо моја. Плашим се да у часу када по мене дође, нећу имати за чију руку да се ухватим, нити да погледам очи које волим, последњи пут. Твоје очи.

Нисам издржала. Испустила сам болан крик и зарила главу у њено крило као кад сам била мала. Миловала ме је по коси док су моје вреле сузе натапале њену сукњу. Мислила сам да ћу се угушити од бола.

– Немој, Љубице, преклињем те. Не тугуј, нећу ја још никуда.

– Семиза…

– Љубо, немам за чим да жалим, немој ни ти. Живела сам живот какав ми је судбина наменила и

нисам се жалила, не жалим се ни данас. Зато те молим да поштујеш моје жеље.

– Поштоваћу. Нећу те оставити. Ако не желиш да идеш у болницу, нећу те терати. Али те молим да узимаш лекове које је доктор преписао, да себи олакшаш.

– Хоћу, зенице мога ока. Хвала ти, кћери моја. А сад, правац кухиња. Ред је да се нешто и поједе у овој кући – насмешено и бодро ми је одговорила.

Таква је била моја Семиза.

*** * ***

Време као да је добило крила. Летело је, неукротиво. Моји дани су били налик један другом, осим једне ствари. Откако сам сазнала да је Семиза озбиљно болесна, почела сам поново да пишем. Сва своја осећања, стрепњу, тугу и страх немилице сам трошила, забадајући речи у бели папир, не штедећи их, описујући свој живот онакав какав је био, без улепшавања, стида или кајања. Семизина храброст и упорност у настојању да и даље постојано бди нада мном и мојом децом давале су ми снагу да поднесем те дане.

Божидар је кренуо у школу, и након прве године у којој сам му помагала да прескочи све препреке и непријатности које су рањавале нежну душу мог сина, постепено је почео да се прилагођава и све ређе му је била потребна моја заштита. Марију сам уписала у вртић. Она је једина од све моје деце кренула у обданиште и сви смо се чудили њеној снази и упорности да у свему буде прва. Волела је децу и брзо се социјализовала. Мајку и оца сам посећивала онда када

су ми то обавезе дозвољавале. Наталија се удала, одселила из родитељске куће, а Милица је већ била при крају студија које је завршавала као студент генерације. Моја паметна мала сестрица! Понекад сам мислила како је Бог ипак праведан па је њој омогућио оно што мени није, да се образује и стиче нова знања, али бих се брзо прекоревала због таквих мисли јер ме нико на удају није присилио. Ипак, била су то нека друга времена…

Моја мајка Нада се у позним годинама још више угојила, мучиле су је свакакве бољке, и праве и измишљене, па је непрестано кукала. Арсеније се одселио из породичне куће, изнајмио је мали стан на Кошеву, у близини улице у којој смо некада Драгутин и ја живели, и на мајчино отворено згражавање и очево прећутно одобравање, почео да живи са распуштеницом с малим дететом. Ја свог брата нисам осуђивала, тим пре што сам видела колико је срећан. Мој отац Јеврем је тих година нагло остарио, сасвим поседео и погрбио се. Већину времена је проводио затворен у својој радној соби, над књигама које је већ толико пута прочитао.

Драгутин је и даље напредовао у својој служби, и после неколико јалових покушаја да оживи нашу некадашњу страст, за љубавницу је узео удовицу преминулог председника суда. Када сам то сазнала, само сам се тужно насмејала, одавно га препустивши туђем окриљу. Он за мене више није био ништа сем отац моје деце, која су расла и хвала Богу била здрава. Мислила сам да ће ме таква помиреност са судбином и привидни мир којег сам пригрлила наградити ако ничим другим, онда барем спокојем за којим сам и даље чезнула, јер је немир био и остао део мог бића.

А онда се отворио бездан.

XXIX

Нико није могао да предвиди нити да наслути оно што је уследило. Сасвим неочекивано моју мајку је стрефио шлог. Смртоносни, без икаквог упозорења. Нада Јевремова се само једног дана срушила усред дневне собе у нашој породичној кући, дан након што је моја сестра Милица дипломирала. Када ми је отац телефонирао и молио ме да што је могуће пре дођем до њих, знала сам да је нешто озбиљно посреди, али ми на памет није падало шта би то могло бити. Замолила сам Семизу, већ видно болесну и уморну, да сачека децу по повратку из школе, а Драгутину телефонирала и обавестила га о очевом позиву. Обећао ми је да ће преузети бригу о деци и доћи раније с посла.

У свој породични дом стигла сам кад је лекар већ утврдио смрт моје мајке, а њено тело било отпремљено у мртвачницу. Затекла сам оца видно потресеног и уморног, разбарушене косе и упалих образа. Кратко ми је саопштио како се мајка тог преподнева једноставно срушила и умрла. Наталија, Милица и Арсеније су такође убрзо дошли, а ја сам, шокирана, немо посматрала своју породицу како се узмувала, и свако од њих, то ми је тек касније постало јасно, реаговао је на свој начин. Наталија је, попут мајке, закукала на сав глас, али јој ја то, будући да је била бременита и посебно осетљива, нисам узела за зло иако ме је њено понашање иритирало. Милица је без суза, стоички, примила вест о мајчиној смрти, а Арсеније се понудио оцу око организације погреба.

На овом месту морам истаћи како сам, уважавајући

право на вашу осуду, била лишена емоција. За мене њена смрт није представљала коначност у том тренутку, већ злу коб, изненађење и тренутно освешћивање. Не могу рећи да сам била равнодушна, изненађена – свакако.

Сахранили смо је већ сутрадан, захваљујући везама које је Арсеније потегао. Наиме, имао је школског друга којије радио у погребном предузећу и све се свршило веома брзо и тихо. Семиза је остала у кући с децом, а Драгутин је са мном присуствовао погребу. Сећам се како сам тад мислила да је то за мог мужа уобичајена ствар, смрт моје мајке, сахрана и све оно што је у таквим приликама следило. Мој отац је организовао скромну даћу а ми смо се потрудили да му у свему олакшамо.

Одсуство бола и туге правдала сам шоком, иако сам у дубини срца знала да није тако. Мајчина смрт за мене није представљала ништа друго осим тужног одласка особе коју сам некад познавала. И то је било све.

Милица је након мајчине сахране остала у кући с оцем док није добила позив од Београдског универзитета као најбољи студент. Дошла ми је у посету једног јутра, када сам, изморена Семизиним непрекидним кашљањем од претходне ноћи, бауљала по стану као каква луда. Драгутин је све мање времена проводио у дому, слутила сам да га је трошио крај своје љубавнице. Моја млађа и најдража сестра, не без кајања, саопштила ми је да ће ускоро отићи. Као и увек, свесрдно сам је подржала у њеном даљем научном усавршавању и рекла да ћу ја, надам се уз Наталијину и Арсенијеву помоћ, преузети бригу о оцу. Тада сам први и последњи пут видела Милицу како плаче док се борила с речима које су јој клизиле низ грло:

– Љубице, ти си одувек била моја снага и мој узор. Не замери, али била си ми и путоказ како не би требало да живим. Знам да ниси срећна, сестро. Знам колико си

мука и одрицања поднела. Ја себи то не желим. Желим да напредујем у свом знању и у свом послу.

– Правилно размишљаш, Милице, и ја ти ништа не замерам. Мало је данас девојака попут тебе које се могу дичити таквом дипломом и стеченим знањем, али ће их у будућности бити све више. Иди, лепа моја, усавршавај се, ради, а за нас немој да бринеш. Милице, изродила сам четворо деце, Бог им дао здравља и среће, али сам свој живот њиховим рођењем и својим одлукама поништила. Немој допустити да се то и теби деси. Сад на својим леђима имам осим њих нашу Семизу, оца, и неверног мужа. Иди, док је време.

– Љубице, имаш још нешто, због чега сам ти се од детињства дивила. Имаш свој рукопис, своје књиге! Молим те, не одустај од њих. Публикуј их! Објави! Покажи овој махали и остатку света да ниси само жена џелата, већ умна, талентована и образована! Не дозволи да те свет кроји по својој мери. Није касно, сестро моја, да ти свет искројиш по себи.

*** * ***

Речи моје најмлађе сестре су ме отрезниле. Заиста, питала сам се, како то да никада нисам помислила да посетим неког издавача и понудим му своје рукописе. Након њеног одласка, сва сам се предала томе да рукописе уобличим и сажмем у целине које би се могле објавити као кратке приче. Почела сам с оним најстаријим, из мог девојачког доба, причама о нашој вароши, њеним становницима, обичајима и навикама, уплићући разне судбине према абровима које сам од покојне мајке начула, у колорит свог родног краја. Однела сам их приватном, предратном издавачу

Мухарему Халиловићу, који, на моје изненађење, није крио одушевљење рукописом. Само неколико месеци касније моја прва књига под насловом *Градске приче* **доживела је своје прво издање.**

Моју прву књижицу сарајевска публика је топло примила, да бих убрзо добила позиве и похвале од женских друштава широм Југославије. Мушка критика ми је признавала известан таленат, али ми је превасходно замерала, по њиховом мишљењу, претерано исповедни и сентиментални стил приповедања и оценила га као уметнички недорастао.

Неочекивани успех мог изненадног литерарног буђења није ме омео у настојању да се тек докажем у времену које је долазило. У својим зрелим четрдесетим наставила сам да пишем и поред свих обавеза које ми је наметало мајчинство, кућних послова и бриге за Семизу, која је из дана у дан све више копнила. Иако се трудила да ме ничим не ремети, моје проницљиво око, а пре свега душа која је била везана за њену необјашњивим али и нераскидивим нитима, нису ми дали крила да полетим. Превише је брига било у мом уму и целом бићу да бих се тек тако препустила ненаданој срећи.

Некако у то време, када је мој књижевни рад освајао срца све већег броја читалаца, из новина сам сазнала да се нови поредак, фашистички, шири Европом и како је скоро сасвим извесно да неће заобићи ни нашу земљу. Када сам с Драгутином покушала о томе да разговарам, говорио би ми да се манем политичких прогноза и гледам како да уновчим свој дотадашњи труд. Он је настављао да по старом одлази на извршења кад год га позову и живео животом слободног човека. Кад кажем слободног, мислим пре свега на моје прећутно одобравање његове ванбрачне везе, више нисам ни бројала које по реду.

У том бурном времену, поред Семизине болести и све присутније немоћи, окупирало ме је моје најмлађе дете Марија. Већ са четири године показивала је сву своју памет и чврст карактер који сам слутила још откад се родила. Мало ко би јој могао одолети. Очију зелених попут најбистријег језера и светлих, веселих коврџа, разоружавајућег осмеха, издвајала се од све друге деце. Она, наравно, није била свесна свог изгледа нити утиска које је остављала на друге, али било је у том детету неке притајене снаге и одлучности.

Можда због њеног карактера, можда због сумње, Драгутин јој се од све наше деце најмање приклањао. Некад сам чак помишљала да је се плашио. Док ју је Семиза, насупрот њему, без обзира на истину коју је знала и са собом у гроб понела, највише волела. Праштала јој је несташлуке, мене умиривала речима да је баш таква требало да се роди и пуштала њеном немирном, детињем духу на вољу.

Мој отац се све више повлачио у себе као у какву шкољку. Кад год бих одлазила да га обиђем, једва да је са мном проговарао и то ме је онеспокојавало и чудило, с обзиром на то да је баш он био тај који је мојој машти у младости давао крила. Притиснута бригама са свих страна, нисам му се довољно посветила.

Семиза је из дана у дан била све слабија иако је редовно пила лекове које јој је доктор преписао. Никада више није отишла на преглед, а ја болницу нисам спомињала баш као што сам јој обећала. Душа ме је болела док сам је гледала како се сваким даном грчевито бори за ваздух, застаје, и тешко се креће.

Једног јутра, у пролеће 1939, када се још није свршила година од смрти моје мајке, Семиза више није устала из кревета. Видевши да је нема тог јутра у кухињи, ледени страх ми је оковао срце. Тихо сам ушла у њену собу, мислећи да можда још спава или да је

након исцрпљујуће ноћи била недовољно снажна да устане из кревета. Пришла сам постељи и угледала мило, спокојно, бледо лице нагнуто благо у леву страну и тек приметно отворене усне. Дуго сам посматрала њене контуре под покривачем. Као да се истопила, а чинило ми се да је некада њено сићушно па ипак снажно биће заузимало читав простор у којем би се нашла, читав свемир. Шкрипутаво и тешко је удисала ваздух, а ја сам одједном пожелела да се то одмах заустави, да престане истог трена.

На моје изненађење, тако и би.

Наједном се све утишало. Собу је испунила густа, тешка тишина. Само тренутак раније чула сам њен дах како је пара, а онда више ничега није било.

Напустила ме је.

Било ми је тешко да се помирим с њеним одласком. Мислила сам како много тога нисам успела да јој кажем, а желела сам. Недостајала ми је наша блискост, њена присутност. У свему сам је видела и чула, дању и ноћу. Често сам се сећала времена када сам била још сасвим мала, а она млада и бескрајно нежна… У мислима сам непрестано призивала њене реци, сећала се прича, чула јој глас, и нисам је од себе пуштала. Њеним одласком нестало је пола мене. Преживела сам на једини могући начин мислећи да ме више ништа у животу неће толико болети.

Погрешила сам.

XXX

Неколико месеци након Семизине смрти Драгутин ме је упитао да ли желим нову помоћ у кући. Безизражајно сам га погледала и одговорила како више ниједна жена у наш дом неће крочити док сам ја у њему. Сажаљиво је одмахнуо главом. Није ме било брига. Знала сам да му је лакнуло кад је Семиза умрла и због тога се моје непријатељство према њему устостручило.

У ретким приликама док је боравио у нашем дому, склањала сам му се с пута, препуштајући му децу која су, како су расла, све мање показивала интересовање за свог оца.

Мени су се и даље приклањали, често са мном разговарали запиткујући ме о свему и свачему, понајвише о пубертетским недоумицама које су стизале Богдана и Милицу. Божидар је у школи лепо напредовао, па иако је и даље заостајао за другом децом, имали су разумевања за његов хендикеп, али и упорност којом је умео да задиви све око себе. Марија је била моја највећа утеха и радост. Израстала је у праву лепотицу, а унутрашња снага којом је зрачила, полет, осмех и заразни ентузијазам подсећали су ме на Семизу. Као да је кроз то дете и она још живела.

Наставила сам да пишем. Моја друга књига, овог пута роман *Светлост и тама,* **објављена је крајем исте године. И она је наишла на одличан пријем код читалаца иако се мој издавач бринуо хоће ли књига поновити претходни успех. Наиме, политичка ситуација у Европи све више се заоштравала а народ, барем онај писменији део, био све забринутији.**

Испоставило се – с разлогом.

Моја сад већ узнапредовала књижевна каријера прекинута је доласком рата на наше просторе. Априлским ратом и окупацијом 1941. године, Сарајево се нашло у средишту трагичних збивања. Од првога дана, шестог априла, краљ, Врховна команда Југословенске војске, влада и њене разне институције као и дипломатски кор почели су да се повлаче, и у тој општој пометњи и паници сви су из Београда побегли у Сарајево.

Бринула сам се за Милицу. Нисам знала ништа о својој најмлађој сестри, а телефонске везе су биле прекинуте. Чула сам да су факултети, уосталом као и све образовне и научне институције, престали са радом и од ње није било ни трага ни гласа.

Тих тужних априлских дана у мом родном граду и његовој околини скупио се сав шаролики свет у бекству и ишчекивању евакуације. Из Сарајева су се краљ и влада повукли према Никшићу, одакле су већ 16. априла одлетели за Атину и даље на Блиски исток под британском заштитом. Два дана касније југословенска краљевска војска је капитулирала.

Сарајево се нашло у саставу НДХ, али је фактички било под немачком окупацијом.

Мој муж Карел Драгутин Харт је остао без посла.

Већ у лето 1941. муслимани су у разним крајевима Босне и Херцеговине, као и Санџака, били изложени масовним четничким нападима на њихове животе и имовину. Била сам захвална Богу што моја Семиза ту голготу није дочекала. С друге стране, усташке власти су одмах почеле са масовним прогонима и затварањем Срба, Јевреја, „белих Цигана“ и свих антифашиста без обзира на верску и етничку припадност и с њиховим депортовањем у логоре смрти.

Чувши за те вести, Харт ме је обавестио да је нашао

начина да се врати у своју родну Чешку. Рекао ми је да очекује да се за два дана спакујемо и пођемо с њим. Гледала сам га немо и безизражајно. Питала сам се да ли је могуће да и даље мисли да ћу без поговора напустити свој вољени град, умирућег оца, сестре, брата и свој живот који сам одавно већ без њега живела. Категорично сам одбила иако сам била уплашена. Без много помпе, а понајмање речи, напустио је мене и децу.

Ако се сад питате да ли сам жалила, нисам. Ако се питате јесам ли га због тог чина презирала – нисам. Коначно ми је постало јасно да је мој муж сам себи био најважнији. Политичка марионета, послушник и безличник, притворни злотвор, прељубник и манипулатор спаковао је свој кофер и отишао.

Једино што ми је од њега остало биле су беле рукавице.

* * *

Хвала Богу па сам хонораре од својих књига сачувала у кући мог оца Јеврема, који је тих дана у политичким, верским и ратним превирањима био све лошијег здравља. Моје вољено Сарајево је од краја лета 1941. било преплављено муслиманским мухаџирима, посебно оним из Подриња, који су избегли од злочиначких руку. У исто време, с појавом Народно–ослободилачког покрета са комунистима на челу Сарајево је постало и стециште различитих немачких и других обавештајних служби. Њихов циљ у првом реду био је борба против Покрета.

У време свих тих ужасних превирања и моје личне борбе да како умем и знам сачувам своју децу од зла,

десило се оно што само судбина и живот могу да вам приреде без икакве најаве или упозорења.

Док сам журила да посетим оца вукући Марију за руку и оставивши старију децу комшиници на чување, не гледајући куда корачам, сударила сам се с мушком приликом у дугом шињелу и намах устукнула. Хтедох да га замолим да ме пусти да прођем с дететом, али када сам подигла очи и угледала зелено језеро његовог погледа упртог у мене, следила сам се:

– Љубице! Госпођо Харт…

– Пустите ме да прођем… – од шока сам једва изустила, стежући руку своје кћери све чвршће док се коначно није бунтовно огласила.

– Мама, боли ме!

Милан је тад упро свој зелени поглед у очи своје кћерке идентичне његовим и истог тренутка му је лицем прешао израз препознавања и неверице. Чучнуо је пред Марију и питао је, не обазирући се на моје цимање и жељу да утекнем:

– Колико имаш година, лепотице?

– Још мало па ћу напунити шест – одговорила је љупко моја кћерка.

Руком је посегнуо у џеп капута и извадио полузгужвану чоколадицу, рекавши:

– Имаш лепо име, Марија. Зато ја имам нешто лепо за тебе – осмехнуо се оним својим очаравајућим, још увек младалачким осмехом. Поражено сам посматрала оца и кћерку, немоћна да се супротставим, да учиним било шта што би је заштитило од тог зеленог погледа. Уморно сам рекла:

– Пусти нас да прођемо, Милане. Кренула сам у посету болесном оцу… Молим те…

– Испратићу вас… – рекао је гласом, мени непознатим, који није трпео никакав поговор.

Заиста, чекао нас је пред кућом док сам ја с

нежношћу и стрпљењем помагала свом оцу, којег је више од свих телесних бољки болела стварност с којом се суочавао. Говорио ми је како смо у свему погрешили, он и ја, мајка и он, Семиза... Неповезано, несувисло, као да је нека мрачна сила ушла у њега. Мене је и сам поглед на ту запуштену кућу и болесног оца бацао у очај. Знала сам да неће још дуго. Када сам, после добрих сат времена, с најмлађом кћерком изашла на улицу, мој бивши љубавник је мирно стајао ослоњен на суседни зид, пушећи цигарету и чкиљећи у нас.

Понесена бунтом, тугом и пркосом, пришла сам му сасвим близу, држећи наше чедо за руку, и упитала:

– Шта хоћеш од мене?!

Погледао ме је и благим тоном одговорио:

– Љубице, сама судбина је уредила да се поново сретнемо ти и ја. Све ове године нисам престајао да мислим на тебе. Сањао сам дан кад ћу те поново видети. Нисам ни слутио да ћу поред твојих видети и очи овог малог анђела. Она је моја, Љубице, знам да је она моја. Реци ми...

У том тренутку сузе су ми наврле на очи. Нисам могла ништа да му одговорим, само сам га снажно загрлила. Поново сам осетила давно заборављену блискост и припадање. У његовом загрљају, док је око нас са свих страна вребала опасност, осетила сам се сигурном. Онда сам се одмакла и тихо изговорила:

– Твоја је, Милане. Без ње и сећања на тебе можда ни мене данас овде не би било. Наша кћи ми је свих ових година била утеха и давала ми снагу.

– Љубице, ја сад морам да идем. Плашим се да ће ме открити и привести, а тиме бих и ваш живот довео у опасност. Обећавам ти да ћемо се поново видети. Чувај наше чедо, а ја ћу пронаћи начин да дођем до вас.

Још једном ме је снажно загрлио и потом отишао. Дуго сам гледала за њим.

У мој живот се вратила нада.

XXXI

Нисам мислила да би се један партизан на почетку рата и свих недаћа изазваних тиме држао свог обећања. Сада могу да кажем, а било је истина и онда, да га нисам добро познавала. Нисам га уопште познавала. Знала сам за његове пољупце, миловања, страст и осмехе, али речи никада нисмо трошили. Нисам знала ништа о његовом пореклу, злочину који је починио, казни, жељама, свему што би требало да знају они који се воле. Тада сам се први пут запитала јесам ли га икада волела, или је он био моја карта за бег, мој последњи дах слободе који сам тако жудела да осетим на својим уснама...

Унесрећена сопственим животом, узалудном, идеализованом љубављу према свом ништавном мужу, кажњавала сам себе због погрешног избора и лаковерности. У том младом лепом лицу мог љубавника, у његовом раскошном телу тражила сам тренутни заборав, спас од свакодневице која ме је убијала, потрагу за слободом.

Наш случајни сусрет одагнао је мој страх од рата и неизвесне будућности.

Нисам могла више често да обилазим оца јер нисам имала коме да поверим децу на чување, стога сам се преселила с децом код њега, у породичну кућу, из стана у ком смо живели до Драгутиновог одласка. Арсеније је био мобилисан кад је избио рат, нико од нас није знао где се налази и да ли је жив.

У тим тамним, тешким временима, деца су ми причињавала највећу бригу, али и једину радост.

Страховала сам за њих и одредила јасна правила понашања. Говорила сам им како не смеју да мрдну из куће а да ми се не јаве. Највише сам била забринута за Богдана и његову младалачку еуфорију подстакнуту бунтом и незадовољством због очевог одласка. Стално ми је пребацивао што нисмо и ми отишли у Чешку са њим, а ја сам и поред свег стрпљења које сам имала, озлојеђено рекла:

– Да нас је твој отац заиста волео, не би нас без речи оставио!

Угледавши сузе у очима свог најстаријег сина, угризла сам се снажно за усну, али речено нисам могла да порекнем. Видела сам колико су га моје речи заболеле, али и отрезниле. Од тог тренутка Богдан се затворио у себе, удаљио од мене, брата и сестара, што ме је веома бринуло. Сваког јутра, након лоше проспаваних ноћи, појурила бих прво у дечје собе да проверим јесу ли сви на броју. Гласно бих одахнула када бих угледала њихове уснуле главе.

Из куће нисам излазила без преке потребе. Већина радњи је ионако била затворена, па сам намирнице набављала на црној берзи. Бринула сам и што је новац полако нестајао, а борбама се није видео крај. Отац је непрестано слушао радио те сам хтела – не хтела била упућена у свакодневна ратна збивања. Скоро да више није устајао из кревета, а мене је сваки пут болела његова немоћ и стид који је покушавао да прикрије док сам му приносила лавор да се олакша или да га оперем.

Наталија уопште није долазила, правдала се обавезама око малог детета и страхом. Њен муж је такође био мобилисан, али је његова мајка била уз њу и дете. Нисам имала снаге да се љутим на њу, иако бих јој најрадије завалила ћушку и извикала се, подсећајући је да ја имам четворо деце и да наш непокретни, болесни отац није само моја брига.

У пролеће 1942. године чули смо како је преко хиљаду наших суграђана без суђења одведено у концентрационе логоре. Међу њима је било највише Јевреја и Рома, а мој отац Јеврем, иако је тврдио како нас неће задесити таква судбина, свакодневно ме је подсећао да када излазим из куће ни са ким не разговарам, нити одговарам на провокације.

Једне вечери, нешто иза десет сати, таман кад сам испратила децу на спавање и збринула оца, зачула сам тихо куцање на вратима. Срце ми је намах стало. Разгрнула сам тешке драперије које сам навлачила на прозоре чим би пао мрак и угледала мушку прилику у дугом капуту. Нисам му видела лице, али сам по стасу и држању препознала Милана. Плашећи се да не пробуди децу и узнемири оца, пожурила сам да му отворим.

Када је угледао моје преплашено лице, осмехнуо се и питао да ли може да уђе. Пропустила сам га без речи. Носио је некакву картонску кутију, коју је спустио на трпезаријски сто када је ушао. Осврнуо се око себе и почео помно да осматра простор. Тишина је била неподношљива.

– Ово је за вас, Љубице.

– Хвала ти. Молим те, говори тише да не пробудиш децу. Отац ми је тешко болестан па не бих ни њега да узнемирим.

Климнуо је главом посматрајући ме нежно.

– Могу ли да је видим? – питао је.

– Милане, молим те… Као што сам ти рекла, деца спавају и не бих желела да се неко од њих пробуди и престрави кад те види… Други пут… – помирљиво сам рекла.

– Где је Харт? – тврдо ме је упитао док му се поглед мрачио.

– Није овде.

– Питао сам те где је.

– Отишао је у Чешку. Вратио се у своју домовину – уморно сам одговорила.

– И оставио тебе и децу?! – извио је упитно обрве.

Ћутала сам док су ми се сузе скупљале у грлу.

После неколико тренутака пришао ми је, а ја сам се укочила. Мислим да сам престала да дишем. Подигао је руку и помиловао ме по образу и коси. Посматрао је моје прве издајничке седе власи и тужно се осмехнуо.

– Још увек си лепа, Љубице…

Од његових речи заболела ме је душа. Тим једноставним речима разоружао ме је. Ништа му нисам одговорила, само сам му нежно пољубила усне. Није то био пољубац страсти какве смо у прошлости размењивали. Овог пута био је то пољубац искрене и зреле љубави.

Благо ми је одгурнуо рамена и загледавши ми се у очи, рекао:

– Наша љубав је била немогућа, али ти си једина жена коју сам икада волео. Па ипак, нисам могао ни да сањам да ћеш родити моје дете. Када сам вас угледао на улици, као да ме је гром погодио! Зашто си је родила, имала си већ троје?

– Зато што сам је желела – искрено сам му одговорила.

– Ако Бог да, кад се рат сврши доћи ћу по вас. Имаћемо живот какав си одувек желела. Обећавам ти.

Утом ми је обухватио лице рукама и нежно спустио усне на моје чело. Окренуо се и отишао.

Однела сам картонску кутију у кухињу и отворила је. У њој је било шећера, соли, брашна, сувог меса и неколико конзерви пасуља. Послагала сам све у кухињски креденац и отишла на починак.

Узалуд сам покушавала да заспим.

* * *

Јутро ме је дочекало уобичајено. Након што сам обишла оца и уверила се да је стање непромењено, спремила сам деци скроман доручак а потом села да пишем. Писала сам о њему, годинама проведеним у Зеници, о павиљону, страсти и нашој љубави. Било ми је жао што своја осећања нисам могла да поделим са Семизом, али сам знала да је она уз мене, у сваком дамару те куће успомена, куће мог детињства и младости. Дани су ми се сводили на стрепњу, страх, ишчекивање и слушање радија, са ког су се сваког дана емитовале вести о смрти.

У тим мрачним временима Миланово обећање било је моја светлост.

XXXII

Када ме је у рано јутро, пролећа 1943, отац замолио да му умесим питу кромпирушу, изненадила сам се и обрадовала. Брашна и кромпира смо имали, а било ми је остало и још неколико јаја са црне берзе.

Певушила сам док сам месила тесто и дозволила Милици и Марији да ми помажу. Богдан и Божидар су били у својој соби, окупирани свако својим потребама. Тог јутра сам снажно осећала Семизин дух, који као да ме је наводио како да спремим питу по њеном рецепту. Напољу је било мирно, нису се чули никакви звуци. Сада, док се свега присећам, а понављам како је сећање варљиво и превртљиво, упркос свему била сам срећна.

Божин крик ме је пресекао. Потрчала сам уз степенице као без душе. Помислила сам како се сигурно један од њих двојице повредио. Угледала сам отворена врата од собе у којој је мој отац лежао и преплашено лице свог млађег сина.

У настојању да ми каже шта се догодило, почео је да муца, не успевајући да изговори реченицу до краја. Похитала сам ка кревету и угледала оца исколачених очију док му је бела пена надирала на уста. Божидару сам кратко али одлучно наредила да изађе, а потом придигла Јеврема, обрисала му лице чистим пешкиром који је стајао поред лавора с водом и пажљиво му принела чашу уснама.

Прибрано сам му говорила како пита само што није готова, покушавала да се нашалим да ми не прави сад сцене кад смо се девојчице и ја већ толико потрудиле. Опипала сам му пулс на руци који је био слаб и

неуједначен. Једва је изустио:

– Затвори врата, Љубо…

Послушала сам га и затворила врата.

Села сам на ивицу кревета а њега подупрла јастуцима. Зачудило ме је колико сам била снажна, или је мој отац био већ одвише слаб, али придигла сам га без муке и нежно му се насмешила, рекавши:

– Не говори, тата… То је само пролазна слабост, бићеш ти добро…

– Нееe… – једва да је мицао уснама.

Квасила сам му чело, образе и врат док се он борио последњом снагом.

Захвално ме је погледао, очима у којима сам могла да наслутим предају и тихо, испрекидано почео:

– Љубице…

– Тата, молим те не говори, прикупи снагу па ћемо причати касније – покушала сам да га одвратим.

Запањујућом вољом ме је стегао за зглоб десне шаке и приковао за место. Облизујући усне и борећи се за дах, почео је:

– Већ дуго… годинама… желим да ти нешто кажем…

Стрпљиво сам наставила да му квасим лице.

– Од свих… тебе сам највише волео, зато што си била мој грех и моја највећа радост…

– Тата… – покушала сам да га прекинем, али ме је стисак његове руке око ручног зглоба опоменуо да заћутим. Послушала сам га.

– Нада и ја годинама нисмо могли да имамо децу… – задихано је и тешко говорио док сам се ја трудила да зауздам емоције које су сваким треном све снажније надирале.

– Био је то унапред уговорен брак, као и толико других, у оно време… нека јој је покој души… – загрцнуо се. Стрпљиво сам чекала да настави, слутећи да су то последње речи које ће ми отац упутити.

– Семиза... кад је дошла у наш дом, била је млада и лепа... честита...

Укочила сам се на помен њеног имена. Главом ми је пролетела мисао како не желим да чујем оно што следи, па ипак сам ћутала, пуштајући душу свог оца да се олакша.

– Срце не бира, Љубо моја, и сигуран сам да то данас знаш... и ти си свашта преживела... волео бих да није тако... волео бих да ти не кажем истину, али не могу да умрем ако то не учиним... опрости ми, кћери...

– Тата, немам шта да ти опростим...

– Имаш, чедо, имаш... пусти ме, док још могу...

Стисла сам срце и усне, гледајући вољено лице свог оца, оног који ме је увек штитио, бранио, саветовао и био уз мене и онда када су други одустајали.

– Заволео сам је. Заљубио сам се у ону што није од нашег рода, служавку, па ипак већу племкињу од оне коју си својом мајком звала... нека ми Бог опрости... Када је Нада сазнала да је Семиза бременита, и да је дете моје, било јој је једино важно да не пукне брука... а она... моја једина љубав, твоја мајка... све је ћутке поднела и на све пристала само да буде уз тебе... Зато сам ономад дозволио да Семиза оде код тебе у Зеницу. Нада се плашила да ће ти рећи, али је она до последњег часа чувала нашу тајну, како је и обећала. Опрости ми, кћери...

Гледала сам очеве усне како се споро мичу, покушавајући да схватим значење оног што су изговарале. Семиза... моја племенита, драга Семиза била је моја мајка, моја права мајка.

– Три године касније, после твог рођења... Надина утроба као да се отворила, у инат... родила се Наталија, потом Милица, па Арсеније... а она... Семиза... све их је волела... и била с нама док је ти к себи ниси позвала... Нисам је више никада такао, дете моје... иако бих све

дао да је могло другачије... молим те, опрости ми...

Ћутала сам. Сузе неверице и бола пекле су ми грло. Из њега се, попут опроштаја, могло чути само тихо шуштање... Реч нисам могла да изговорим. Пољубила сам нежно оца у наборано, знојем натопљено бледо чело и чула његов последњи удах. И моје срце се тад утишало. Не умем то најбоље да изразим речима, које јесу моћно оружје али нас често издају у часу када су најпотребније. Нисам имала речи за свог оца, нисам му чак ни изрекла опроштај иако сам га у себи имала. Семизу сам у срцу звала мајком иако нисам знала истину. Можда сам је ипак, у дну своје напаћене душе, слутила.

Док сам тог дана, све до у предвечерје, бдела над починившим телом, и питала се како ћу га, и где, у то ратно доба сахранити, одговор је стигао брже но што сам се надала. Милан је те вечери поново дошао и рекла сам му да је отац умро.

Већ сутрадан се војно возило нашло пред нашом кућом, одвезло тело мог оца до гробља у Барама где су почивале Нада и Семиза. У нас је пре рата био обичај да на том гробљу сахрањују све: православце, муслимане, католике, Јевреје, атеисте, комунисте, свака група је имала своје парче земље. До рата је гробље било брижљиво неговано, пуно цвећа и дрвећа и наликовало је парку. Иако нисмо могли да дођемо до православног попа који би обред обавио како Бог заповеда, Милан се, на моје изненађење и радост, потрудио да пронађе младу садницу брезе. Дрво смо посадили тик уз гроб.

Нас двоје смо сахранили мог оца.

XXXIII

Након очеве смрти осећала сам се ужасно усамљено. Затворена у кући са децом, довијала сам се на разне начине како да их забавим преко дана, не би ли што мање осетили терет тог тешког времена. Ноћи су ме стизале као казна. Нисам могла да спавам, што због страха, што због самоће. Писала сам махнито, бесомучно, често неповезано, да бих већ следеће ноћи цепала на парампарчад исписане странице. Писала сам руком, најпре пенкалом, па кад се мастило истрошило графитним оловкама, да бих се напослетку послужила дечјим бојицама.

Милан нас је с времена на време обилазио и достављао нам храну. Била сам му на томе веома захвална. Понекад, када би у наручје узимао нашу кћер, која му се тако лако и природно приклонила, погледао би ме чежњиво, а ја сам могла да препознам тугу у његовом погледу, јер она ни из мојих очију није одлазила. Под теретом страха видно сам смршала а седе власи у мојој коси су се умножиле.

Молила сам Бога да ми подари снагу да издржим. О Милици и Арсенију ништа нисам знала и искрено сам била забринута за њих. Наталија ме је само једном посетила, месец дана након смрти нашег оца, и тај сусрет ми није остао у лепом сећању. Био је то последњи пут да сам је видела. Све је Надино на себи и у себи понела. Подгојена, драматична, каприциозна мала госпођа, кукала је на сав глас као да су њу, само њу, снашле све недаће овог света. Ниједном ме није питала како издржавам сама са четворо деце, нити се понудила

да ми било како помогне.

Могла бих сад нашироко и надугачко писати о тим ратним данима, месецима и годинама, али знам да бих само у свакој реченици понављала оно што ме је морило. Страх, туга, неизвесност и немоћ били су моји једини савезници у том времену без времена, у тој пустари недосањаних снова, жеља и хтења. Небројено пута сам у мислима превртала свој дотадашњи живот, покушавала да га дочарам речима на папиру, али све су то били јалови покушаји, тек пука документовања судбине која није била ништа страшнија нити важнија од других.

У пролеће 1945, баш на дан када је четири године раније, шестог априла 1941, моје вољено Сарајево било засуто бомбама, у склопу напада на тадашњу Краљевину Југославију, завршила се акција ослобађања мог града која је отпочела 28. марта. Након жестоких борби које су се тих дана водиле на улицама Сарајева, коначно је шестог априла сломљен отпор Немаца и припадника такозване Независне Државе Хрватске. Сарајево је ослобођено.

У то време, посебно након капитулације нацистичке Немачке, говорило се да је фашизам „побеђен“ и да се свет никада више неће суочити са сликама страве и ужаса концентрационих логора и других ратних злочина.

Никада нећу заборавити тај датум.

Тог дана су сви изашли на улице. Чула се песма, весели повици, општенародна гунгула која је децу и мене извела из куће. Пуштала се музика с разгласа, трештало је на све стране. Понесена општим расположењем и грајом, а на дечје инсистирање да се придружимо слављу, одлучила сам да покушам коначно да потиснем страх и приклоним се народној радости.

Када смо изашли на улицу, чврсто сам држала Божу и Марију за руку, а Богдана опоменула да не испушта Милицу из вида. Атмосфера на улицама била је узаврела. Сви су понели из својих домова некакве траке, ленте, подеране заставе, понеко је убрао, ко зна где, цвеће и на све стране су се чули радосни повици.

Нестрпљиво сам међу војницима, тим мноштвом насмејаних лица у униформама, тражила Миланове очи. Поглед ми је махнито бежао на све стране, а осмех није силазио са усана. У једном тренутку општег метежа, усхићена, осетила сам како се ручица моје најмлађе кћери из моје отрже. Окренула сам се у реци људи која нас је носила у намери да је прекорим, али је нисам видела. Истог тренутка ледена рука страха ми је шчепала срце. Стискајући Милицу уза се, не обазирући се на њено негодовање, са своја два сина испред себе, почела сам сумануто да је дозивам. Нигде је нисам видела. Помислила сам како мора да се отргла у потрази за нечим што је видела, радознала, каква је одувек била, али у том непрегледном мору људских тела и заглушујуће буке, нисам је спазила. Старија деца су се, чувши моје панично дозивање и угледавши моје престрашено лице, скупила око мене и сви смо почели углас да је дозивамо.

Када сам је угледала, осетила сам огромно олакшање. Придружила се групи младих људи који су певали и кликтали, а један партизан ју је подигао у наручје. Тако сам је и видела. Једино што је у овом животу важно било је уз мене и поред мене. Моја деца, та мала, невина срца од мога откинута.

Али њега нигде није било.

* * *

Мој мали брат Арсеније је погинуо 1944. Поред бола који сам осећала за њим, утешна ми је била помисао да отац и Нада нису доживели смрт свог сина јединца. Схватила сам да ме више ништа, осим гробова и болних успомена, не веже за моје вољено Сарајево. Спаковала сам неопходне ствари, обавила разговор с децом и преселила се у Београд, где сам наставила да пишем.

Моја трећа књига – *Сећања* **– побрала је све симпатије публике. Тражећи да прочитам приказ који је о њој изашао у градским новинама наишла сам на вест:**

„Како из поузданих извора сазнајемо, чувени предратни краљевски џелат Карел Драгутин Харт упокојио се на интерном одељењу Кошевске болнице у Сарајеву. За свог радног века Харт је обесио преко стотину осуђеника на смрт. Извори наводе да је свој посао обављао посвећено, достојанствено и часно.“

Горко сам се насмејала.

На Маријин осамнаести рођендан предала сам јој црвену, елегантну кутију за орден. У њој се налазила Медаља за храброст, завештање њеног оца. Тада сам смогла снаге да јој кажем оно за шта сам се целог живота борила.

Истину.

На српску ћирилицу пресловио: пурамоца021

www.Balkandownload.org

Ауторичина белешка

Као и у свим мојим претходним књигама, и у овом роману историјске чињенице су веродостојне, док је прича, као и њена главна јунакиња, измишљена.

Карел Харт је заиста постојао, као и његови претходници Алојз Сајфрид и Флоријан Маузнер. Такође, тачни су и подаци о послу којим су се њих тројица бавили као и начинима извршења јустификације које су спроводили. Све остало у књизи написано плод је искључиво моје маште.

Захваљујем Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици који ми је уступио на увид документа везана за Харта. Текстове о његовом послу и животу проналазила сам у разним новинским чланцима, архивима, као и у драгоценом есеју „Сарајевски крвници“ Миленка Јерговића.

Такође, захваљујем свима који су допринели да ова књига угледа светлост дана, а вама, драги читаоци, на поверењу у моје перо.

О ауторки

Јелена Бачић Алимпић је рођена 1969. године у Новом Саду. Школовала се у Карловачкој гимназији у Сремским Карловцима и на Филозофском факултету у родном граду, на Катедри за југословенске књижевности и српскохрватски језик.

Радила је као новинар и аутор документарних телевизијских емисија за ЈРТ мрежу и ТВ Нови Сад у периоду од 1987. до 1993. године. Девет година је била новинар и уредник у систему *Color Press Group.* **Од 2002. године до краја 2013. радила је као новинар, уредник и водитељ на Телевизији Пинк. Добитница је многобројних награда за телевизијско стваралаштво у земљи и региону.**

Ауторка је романа *Рингишпил* **[2010], који је преведен на македонски, турски, бугарски и словачки језик, награђен „Златним Хит либером“ и две године заредом проглашаван најчитанијом књигом домаћег аутора.** *Рингишпил* **је објављен и у луксузном издању, у престижној едицији „Драгуљи Лагуне“ , као један од најпродаванијих и најчитанијих романа у историји издавачке куће Лагуна.**

Њен други роман *Писмо госпође Вилме* **[2012] и трећи** *Последње пролеће у Паризу* **[2014] такође су постали бестселери, преведени су на македонски језик, награђени „Златним Хит либером“ и проглашени за најчитаније књиге домаћег аутора у 2012. и 2014. години. Такође, 2014. године, Јелена Бачић Алимпић проглашена је за најчитанијег страног аутора у Македонији и за то добила признање од „Матице**

македонске“.

У октобру 2015. године објављен је њен четврти роман *Ноћ када су дошли сватови,* **прва књига из трилогије** *Казна за грех,* **која је поставила нове рекорде у продаји и читаности. Преведена је на македонски језик. Друга књига из трилогије** *Казна за грех,* **ауторкин пети роман** *Књига успомена,* **објављена у фебруару 2016. године, такође је преведена на македонски језик и заузела је прво место на листи најчитанијих и најпродаванијих књига у 2016. години. Трећа књига из трилогије** *Казна за грех – Молитва за опроштај,* **ауторкин шести роман, објављена је у јуну 2016. године, и као и све књиге из ове трилогије, ушла у првих пет најпродаванијих и најчитанијих књига у 2016. години. Преведена је на македонски језик.**

Њена седма књига *Нигде нема те,* **објављена у мају 2017. године, такође је постала бестселер, преведена је на македонски језик и поново је оборила рекорде у продаји и читаности у Србији и региону.**

У марту 2018. објавила је свој осми роман *Кофер из Берлина,* **који је постао најчитанија књига домаћег аутора из те године. Исте године њен роман** *Последње пролеће у Паризу* **преведен је и на француски језик.**

Јелена Бачић Алимпић живи у Новом Саду као слободна уметница, удата је, и мајка је двоје деце – Марка и Дуње.

Садржај